

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

A Dombóvári járás helyneveinek név- rendszertani vizsgálata

Témavezető:

Dr. Rácz Anita
egyetemi adjunktus

Készítette:

Szalmasági Edit
magyar DMA

Debrecen

2013

Tartalom

Bevezetés.....	3
I. Funkcionális-szemantikai elemzés.....	11
1. A hely fajtáját jelölő névrészek.....	15
2. A megnevező szerepű névrészek.....	28
3. A sajátosságot kifejező névrészek.....	36
3.1. A hely tulajdonságára utaló névrészek.....	37
3.2. A hely külső dologhoz való viszonyát kifejező névrészek.....	40
3.3. A hely más helyhez való viszonyát megjelenítő névrészek.....	50
4. A jelölt hellyel kapcsolatban nem álló névrészek.....	62
5. Nem kategorizálható névrészek.....	65
II. Lexikális-morfológiai elemzés.....	67
1. Az egyrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése.....	67
1.1. A névrészek főnevek.....	67
1.2. A névrészek melléknévi jellegű szavak.....	69
1.3. A névrészek személynevek.....	71
1.4. A névrészek helynevek.....	72
1.5. A névrészek intézménynevek.....	73
1.6. A névrészek szókapcsolatok.....	73
2. A kétrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése.....	74
2.1. A földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek.....	75
2.2. A helynévi utótagú kétrészes helynevek.....	83
2.3. A sajátosságkifejező utótagú kétrészes helynevek.....	85
III. A többnevűség vizsgálata a magyar és a német nevek viszonylatában.....	87
1. Elméleti alapok.....	87
2. Az egynevűség a kétnyelvű településeken.....	90
3. A névpárok elemzése.....	91
3.1. Teljes hangalaki megfelelések.....	92
3.2. Részleges hangalaki megfelelések.....	92
3.3. Hangalaki és szemantikai megfelelések.....	92
3.4. Teljes szemantikai megfelelések.....	93

3.5. Kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése.....	94
3.6. Egyrészes és kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése.....	94
3.7. Sem hangalaki, sem szemantikai megfelelés nincs a tagok között.....	94
3.8. Egynyelvű névpárok.....	95
4. A kettőnél több helynévből álló névcsoportok modelljei.....	95
Összegzés.....	96
Szakirodalom.....	97

Bevezetés

1. Az utóbbi évtizedek jelentős közigazgatási átszervezési hullámai nyomán újra s újra megváltozott az ország területi tagolódása. A tanácsrendszer idején 1984-re végérvényesen felszámolták a hagyományos járási szintű berendezkedést az úgynevezett város- és nagyközségkörnyékek megszervezésével, az igazgatás tényleges feladatkörét pedig a tanácsoknak juttatták. A járásokat viszont a tanácsrendszer 1990-es bukását követően nem állították vissza, hanem helyettük jellegzetesen területfejlesztési, statisztikai célokat szolgáló struktúrát hoztak létre, a kistérségeket. Jelenleg, 2013. január 1-jétől azonban újraalakultak a járások a megyékben. Ezek egyike a Tolna megyei Dombóvári járás tizenhat településével, melyek név szerint: Attala, Csibrák, Csikóstóttós, Dalmand, a központ: Dombóvár, Döbrököz, Gyulaj, Jágónak, Kapospula, Kaposszekcső, Kocsola, Kurd, Lápafő, Nak, Szakcs és Várong.

Az 1960-es években Magyarország teljes területére kiterjedő, megyei, járási szinten szervezett földrajzinév-gyűjtés indult meg. Az ennek eredményeként megjelenő névtárak közül Baranya (BMFN. I. 1982), Somogy (SMFN. 1974) és Tolna (TMFN. 1981) névgyűjteményei tartalmazzák a vizsgálni kívánt Dombóvári járás településeinek helynévkincsét, ugyanis Csikóstóttós, Kaposszekcső és Jágónak a gyűjtés idejében még a baranyai Sásdi járáshoz tartoztak, míg Attala és Kapospula eredetileg a somogyi Kaposvári járás részét képezték. A megyei kötetekben jellemzően nemcsak a gyűjtés idejében használatos, úgynevezett élőnyelvi nevek találhatók meg, hanem a különféle történeti források, például PESTY FRIGYES 1864-es „Helységnévtár” című munkájának, régi határjárásoknak, kataszteri térképeknek az adatai is jelen vannak. Azonban e történeti nevekkal – szinkron vizsgálódásokra törekedvén – nem foglalkozom, dolgozatomban számítógépes adatbázisát a három forrás élőnyelvi bel- és külterületi neveiből hoztam létre.

2. Ugyanis az aktuálisan használt helynevek felelnek meg a célnak, hogy a közösségek névadási–névhasználati szokásairól általános képet adhassak névrendszertani feldolgozásuk nyomán. Míg az egymás közelében, földrajzilag alapvetően egynemű, nyelvileg és kulturálisan is egységet képviselő területen lévő települések névrendszerének tanulmányozása által bizonyára a jellemző névminták homogenitását mutathatom majd meg, addig azok vizsgálatának egy nagyobb területre, mintegy közigazga-

tási egységekre való kiterjesztésével már esetleg különbségek is érzékelhetőek lesznek, bemutathatóvá válnak. Hiszen a helynevek nyelvi jelek, s mint ilyenekre, rájuk is jellemző a területi differenciáltság (HOFFMANN 2007²: 40). Azonban a helynévadási normában jelenséghatár s ez alapján úgynevezett névjárás jelenlétének a vizsgálatára nyilván már nem lesz lehetőség a helynevek kutatásának járási szintjén, az összefüggő terület lévén. Az ennek keretében jelentkező esetleges csekély eltérések a névmin-ták között csupán egyedi specifikumoknak tekinthetők. A Dombóvári járás területén felgyűjtött helynévanyag strukturális elemzésének első, általános hozadékait fejte-getve, szemléltetem itt a járást térképen is.

Forrás: <http://www.jaras.info.hu/jarasok-terkepe/jarasok-tolna-megyeben>

A tizenhat településről származó toponimák névmodelljeit speciálisan azok két szintjére fókuszálva kívánom áttekinteni. Dolgozatomban annak megragadását kísé-relem meg, hogy milyen szemantikai jegyek válnak a nevek motivációjává és teste-sülnek meg lexikális-morfológiai kifejezőeszközökkel. Erre a helynevek nyelvészeti kutatása céljából, a RUDOLF ŠRÁMEK alapvetései nyomán HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott egységes elméleti keretben, a 3725 adatot számláló egyidejű névkorpu-

szoknak konkrétan a leíró szerkezeti elemzése által vállalkozhatok (1993, 2007²). Ez idáig a kutatók alapvetően történeti névanyag vizsgálatán tették próbára a modellt. Többnyire régi településnevek rendszerének leírásához alkalmazták, miként BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY Győr (1998), PÓCZOS RITA Borsod és Bodrog (2001), végül pedig RÁCZ ANITA Bihar vármegye helységneveire (2005). TÓTH VALÉRIA viszont Abaúj és Bars vármegye más helynévfajtáinak jellemzéséhez is használta (2001). De speciálisan egyes helynévfajták monografikus feldolgozására is akad példa. A modell a történeti névanyag nyelvészeti leírásához megfelelő alapnak bizonyult. A jelenkori helynévállományokra is kiterjesztett kutatást viszont kevesen végeztek. BÍRÓ FERENC (Körösladány helyneveire vonatkozóan, 2002), valamint PÓCZOS RITA (a régi Sásdi járás toponimáival kapcsolatban, 2010) készítettek a HOFFMANN-féle vizsgálati sémán alapuló névrendszertani összegzéseket. Munkámmal én is a mai élőnyelvi (pontosabban gyűjtés korabeli) helynevek strukturális leírásának most kibontakozó hagyományához kívánok kapcsolódni.¹

3. A Dombóvári járás két egykori baranyai települése: Csikóstóttós és Kaposszekeső, valamint régi tolnai településeként Csibrák és Kurd kétnyelvű, így helynévkincsük egyedülálló alkalmat kínál a magyar és a német helynévrendszerek között rejlő speciális viszonyok tanulmányozására is. Tény ugyan, hogy csak e fenti négy helység névállománya teszi lehetővé egyáltalán a kérdéskör vizsgálatát, s annak is a német nevek csupán a kisebb hányadát (hözvetőlegesen a harmadát (28,2%) teszik ki, de a nyelvi kapcsolatok kutatása még meglehetősen fiatal irányzata a nyelvtudománynak, ezért rendkívül fontos, hogy e területen egyre inkább szülessenek szakmunkák, szükségessé váljék tehát a feldolgozás elkészítése. Azonban izgalmasnak is találva a témát, eleget kívánok tenni az igénynek, hogy dolgozatomban a Dombóvári járáshoz tartozó kétnyelvű települések helyneveinek leírásával akár kis mértékben hozzájárulhassak az eddigi eredmények árnyalásához.

A többnyelvű helységek, vidékek névkincsének tipizálására vállalkozó munkák tehát nem számosak. Hiszen a nyelvi kapcsolatok vizsgálatát éppen a közelmúltban

---

¹ Ugyanakkor azt fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy olyan munkák természetesen születtek a korábbiakban, amelyek egy-egy szűkebb térség jelenkori vagy történeti helyneveit igyekeztek bemutatni: e helyütt utalok például BENKŐ LORÁNDnak a Nyárádmente helyneveit feldolgozó munkájára (1947), de említhetem KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-Szigetköz (1957), valamint INCZEFI GÉZA Makó környékének helyneveivel foglalkozó dolgozatát is (1970). Azonban a szerzők különböző elméleti alapokon, más és más leírási keretet alkalmazva közelítettek témájukhoz.

zajló, az egész országra kiterjedő névgyűjtések mozdították elő, az ennek nyomában megjelenő megyei névtárakban újfent a kétnyelvű települések teljes, jelenkori helynévanyaga áll együtt, vált hozzáférhetővé. A Baranya megyei kötet névközlései például több nyelvész számára is a kutatás alapjául szolgáltak: BARICS ERNŐ (1989) és PENAVIN OLGA (1970, 1989) a délszláv, HOFFMANN OTTÓ (1989) pedig a cigány nevekkel vetette össze a magyar alakulatokat. A kötet forrásanyagát használta részben KÁLMÁN BÉLA is, de ő kizárólagosan makrotoponimák, azaz településnevek többnyelvű (a magyar mellett délszláv, német, román cigány és török) formáinak az osztályozási kísérletéhez (1986, ld. 1989 is). GERSTNER KÁROLY német–magyar nyelvű helynevek viszonyának tanulmányozásához előbb a Komárom megyei településneveket, illetve a bel- és külterületi, ezen belül a dűlőneveket (1981), utóbb pedig Veszprémből a Pápai járás vízneveit (1993) választotta. A BMFN. Sásdi járásának névközlése szolgált forrásul jelentős, úgyszintén német–magyar névkörpusz vizsgálatához PÓCZOS RITA számára, aki annak korszerű névrendszertani feldolgozását végezte el már említett munkájában („Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása” 2010).

Ezekben az utóbbi időkben keletkezett dolgozatokon kívül a nyelvi kapcsolatok kutatásának tematikája már történeti névanyag vonatkozásában alig jelenik meg a névtani irodalomban. Két nyelvészt mégis ki lehet emelni. A magyarországi németiség 1686 utáni névanyagával foglalkozott HUTTERER MIKLÓS (1970), míg a német–magyar nyelvi érintkezésekkel általában is MOLLAY KÁROLY (1970, 1989). A kétnyelvű toponimák és összefüggéseik vizsgálata azonban korábban teljesen háttérbe szorult a nyelvészek eltérő vizsgálati tárgyából következően. Ugyanis a helynévkutatás erőteljes történeti irányultsága folytán az ország régi népességtörténeti viszonyait – egészen a honfoglalás koráig visszamenően – igyekeztek feltárni etimológiai vizsgálatokkal felfejtve a magyar helynévrendszer elemeinek eredetét. Jelentős e téren többek között MELICH JÁNOS (1925–29), MOÓR ELEMÉR (1936), KNIEZSA ISTVÁN (1938, 1943) és későbből KRISTÓ GYULA (2000, 2003) munkássága.

KNIEZSA egy 1944-es, ugyancsak meghatározó hatást kifejítő tanulmányával már közvetlenebbül is kötődik dolgozatomhoz, mivel a nyelvi kölcsönhatások, mégpedig az ezek következtében fellépő többnevűség legjellegzetesebb formáinak, az egymással lexikálisan teljesen egyező névpároknek a kapcsán foglal állást a párhuzamos

helynévadás elméletével. Szerinte ugyanis az ilyen, ugyanazokra a denotátumokra vonatkozó helynévpárok a vegyes lakosságú területeken a különböző nyelvű közösségek egyidejű, egymástól független, de azonos szemléleten alapuló névadása során keletkeznek. Azonban ezek esetében másféle keletkezési mód, a fordítás is feltehető. Ennek elvét pedig a nyugat-magyarországi régió népességtörténetével behatóan foglalkozó MOÓR ELEMÉR hangoztatta (1936) még a KNIEZSA-elmélet előzményét jelentő MELICH-tanulmányával szemben („Helyneveink egy csoportjáról” 1923).

A kérdést csupán PÓCZOS RITA kísérelte meg tisztázni, az etnikai kutatásokban alkalmazott nyelvészeti módszer felülvizsgálatára, korrekciójára, pontosítására vállalkozva egyúttal (2010). Felismerve, hogy egy adott terület népességi összetételének felderítéséhez nem a névadók, hanem a névhasználók felől érdemes közelíteni, a mai kétnyelvű névrendszerek vizsgálatának a jelentősége nő meg. Hiszen ezek esetében biztos tudásunk lehet a névhasználókról, másrésztől az azok kapcsán feltárt összefüggések, mechanizmusok kiindulópontoknak bizonyulnak az egykori, különböző nyelvű, egymással érintkező névrendszerek etnikai célú vizsgálatában, lévén azt hasonló folyamatok, szabályszerűségek határozzák meg (a további érveket is l. 2010: 38–39). Többynyelvű névállományok átfogó áttekintésével, elemzésével képet kaphatunk az egyes helynévfajták etnikumjelölő értékéről. A nyelvi kapcsolatok kutatásának alapvető tanulságai végső soron igen figyelemreméltók tehát a helyneveken alapuló etnikai következtetések levonásában. A párhuzamos helynévadás, fordítás kérdésére dolgozatomban több figyelmet is kívánok fordítani a Dombóvári járás magyar–német kétnyelvű településeinek helynévanyagát alkotó névpárok, alternánsok típuseseteinek a vizsgálatára.

A német helynevek nyelvészeti kutatásában és feldolgozásában csakúgy, mint a magyar toponimák kapcsán, a névrendszertani szempont érvényesül, mégpedig szintén kifejezetten azon névadási–névhasználati szokások megismerésére irányulóan, hogy a közösségek a helynévbe milyen szemantikai tartalmat foglalnak bele, milyen nyelvi elemekkel. Ennek vizsgálata tehát HOFFMANN ISTVÁN egységes modellje alapján, annak két szerkezeti szintjén, a funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai szinteken végzett elemzésekkel valósítható meg. A HOFFMANN-féle elméleti keret általánosan a helynevekre mint nyelvi jelekre jellemző rendszertulajdonságok leírás keretként alkalmas más nyelvek helynévrendszerének a vizsgálatára is. A névadás–

névhasználat univerzális és nyelvspecifikus jellemzőit elkülönítő elemzési szintjei révén pedig még inkább így vélekedhetünk, hiszen ez utóbbi, a szemantikai jegyek kifejeződési formáival foglalkozó szinten elég csupán felvennünk új morfológiai, keletkezéstörténeti kategóriát az esetlegesen hiányzó, de más nyelvekre jellemző eszközök, illetve névalkotási mód(ok) részére (vö. PÓCZOS R. 2010: 39–41).

4. A Dombóvári járáshoz tartozó települések helynévrendszereit meghatározó névminták felfedése, s azok egyezéseinek a vizsgálata a helynevek összevető névrendszertani elemzése által történik, de ez az első lépése tehát a négy, magyar–német kétnyelvű helynévrendszer nyelvészeti leírásának is.² Dolgozatomban a funkcionális-szemantikai és a lexikális-morfológiai elemzési szempontokat külön érvényesítem, önálló fejezetek keretében kívánom bemutatni azok eredményeit, hogy a két szinten való kifejtettség révén még inkább megnyilvánulhassanak a helynevek mint komplex nyelvi jelek: a névadás alapjául szolgáló motívumok, s ezek realizálódása nyelvi elemekkel.

Ugyan szintagmatikus elemzést és keletkezéstörténeti vizsgálatot nem végzek, de az egyes névmodellek kifejtése kapcsán érintőlegesen megjelennek a nekik megfelelő fő szerkezet típusok, jellegzetes keletkezésmódok. Az egynyelvű, illetve kétnyelvű települések névállományát együtt vizsgálom és így összességében mutatom be a névrendszereket meghatározó névmodelleket, tehát a magyar és a német névrendszereknek a másik nyelv névmintáira gyakorolt hatását nem áll szándékomban kutatni. De a kétnyelvű települések keretén belül a magyar–német névminták arányainak az alakulására természetesen tekintettel leszek, s ábrázolom őket. Hatásvizsgálatot viszont több okból kifolyólag sem tervezek. Egyrészt nem vizsgálható érdemben a kérdés négy település névanyagán, tekintve, hogy a német nevek annak is csekély hányadát (miként már említettem, körülbelül egyharmadát) alkotják. Másrészt csak minimális

---

² A települések helynévanyagát feldolgozó adatbázist munkám mellékleteként közlöm. A névtárak anyagközlésének megfelelően szerepel minden névadat mellett a névhasználó, a helyfajta, s a jelölt denotátummal kapcsolatos, gyakran azok nevének motivációjára vonatkozó egyes információk. A nevek különböző formái közül adatként nyilvánvalóan csak a morfológiai eltérést mutató alakokat rögzítettem, a hangtani változatokat mellőztem, hiszen a nevek hangalaki sajátosságai nem relevánsak a névrendszertani vizsgálat szempontjából. Egy névnek a hangalaki variánsai közül viszont azt vettem fel, amelyik az anyagközlésben előrébb áll, a választás csak önkényes lehet, mivel használatbeli elsődlegességet nem állapíthatunk meg közöttük. Az adatokat a dolgozatban köznyelvi, standard formában idézem, azonban ha valamilyen jelenségnek (az átvételeknek) a tárgyalásában jelentősége van a hangszerkezetnek, a nyelvjárási alakot közlöm. Az adatok előtti „m.” és „n.” jelölésekkel a névhasználókra utalok, azok tehát nem a nevek nyelvi eredetét fejezik ki. Az etnikai, nyelvi hovatartozás elhatárolásával munkámban nem foglalkozok.

eredmények várhatók a vizsgálattól. PÓCZOS RITA a Sásdi járás településeinek jórészt a felét képező magyar–német kétnyelvű települések helyneveit dolgozza fel névrendszertani szempontból, s nem tudja bizonyosan kimutatni az eltérő névállományok névmintákra gyakorolt hatását (2010: 94, 108). Végül pedig megjegyzi, hogy olyan kutatásnak lenne érvénye, amely a magyar lakosság dominanciájából kifolyólag a magyar névmodellek német névrendszerre kifejtett hatását próbálná felmérni, ez viszont nem kivitelezhető a kiinduló német névmodellek ismerete nélkül (2010: 95).

A magyar–német névkorpuszok strukturális elemzése során az egyes nyelvek jellemző névmintáinak a számbavétele, illetve ezeknek az összehasonlítása azonban csak kiindulási alapot biztosít a névrendszerek tényleges kontaktusvizsgálata számára. Mivel a névmodellek közötti hasonlóságok, különbségek, valamint esetleges interferenciajelenségek (azaz normától való eltérések) felderítésével is csupán egymástól független formában érzékeltethetjük a különféle helynévrendszereket; az ezek párhuzamos, egyidejű használatából adódó, ugyanúgy rendszert mintázó kapcsolatok megragadása már az ERNST EICHLER és RUDOLF ŠRÁMEK névintegrációs elmélete alapján, PÓCZOS RITA által a HOFFMANN-modellhez illesztett újabb vizsgálati síkon van lehetőségünk a kapcsolatok eredményeképp létrejövő többnevűség elemzésével (vö. 2010: 50–1). Ebben az új leírási keretben a többnevűség vizsgálata értelemszerűen tehát a kétnyelvűség következményeként adódó magyar–német névpárokra, névcsoportokra szűkül le, a magyar, illetve német egynyelvű névalakok sajátos szemantikai viszonyai, mint a szinonimitás, mezőösszefüggés stb. itt nem tanulmányozhatók. A magyar–német közösségek együttélése révén szorosan összefonódó névrendszerek közötti nyelvi kapcsolatokat és ezek típusait Csibrák, Csikóstóttós, Kaposszekcső és Kurd helynévkincse alapján dolgozatom utolsó, harmadik nagy fejezetében kísérelem meg leírni, s nyilván itt tárgyalhatom részletesebben a KNIEZSA-féle párhuzamos helynévadás, illetve fordítás kérdéskörét is.

5. A Bevezetés keretében térek ki röviden a Dombóvári járás földrajzi viszonyaira is, rendhagyó módon magukkal a nevekkal szemléltetve az alapvető táji adottságokat. Jelöltjeik lehetnek

dombok: *Almási/hegy*³, *Kopasz/domb*, *Közép/csúcs* ~ *Mittlere/Kopf* 'középső fej', *Öreg/hegy*, *Pajta/hegy*, *Rozs/domb*, *Téli/hegy* ~ *Winter/Gebirge* 'ua.', *Teveli/tető* stb.

erdők: *Bükk*, *Gyertyános*, *Hetényi/erdő*, *Kis/akác* ~ *Akazien/Wald* 'akácerdő', *Kis/erdő* ~ *Klein/Wald* 'ua.', *Községi/erdő* ~ *Gemeinde/Wald* 'ua.', *Zöldvíz/erdő* stb.

rét, legelők: *Csikó/legelő*, *Fölső/legelő* ~ *Hutweide* 'legelő', *Gyula/gyep*, *Hosszúéri/rét*, *Legelő*, *Leperdi/rét* ~ *Leperder/Wiese*, *Lúd/rét* ~ *Gäns/Wiese* 'ua.' stb.

szántók: *Csere/föld*, *Homok* ~ *Sand/Acker* 'homokföld', *Kis/kenderföld*, *Kocsmadűlő* ~ *Wirtshaus/Acker* 'ua.', *Köves/tábla*, *Középső/páskom*, *Ötvenhold*, *Tag/föld*

szőlők: *Homok/szőlő* ~ *Sand/Weingarten* 'tkp. ua. ('homok/szőlőskert')', *Német/szőlő* ~ *Deutscher/Weingarten* 'ua.', *Templom/szőlő* ~ *Kirche/Weingarten* 'ua.'

vizek: *Boldog/forrás*, *Cinca*, *Erdei/halastó*, *Hábi/árok* ~ *Háber/Graben* 'ua.', *Halastó*, *Hársfa/forrás*, m., n. *Kapos*, *Kiskúti/csörge*, *Sásdi/árok* ~ *Sásder/Graben* 'ua.'

völgyek: *Akol/völgy*, *Bence/völgy*, *Csigáskúti/völgy*, *Határ/völgy*, *Krumpli/völgy*, *Második/völgy* ~ *Zweites/Tal* 'ua.', *Mély/völgy*, *Őz/völgy*, *Puszta/völgy*, *Tanya/völgy*.

S további megannyi névformát idézhetnék még a térszínformák változatosságára és gazdagságára.

---

³ A kétrészes névadatok köznyelvi formáit úgy adom meg, hogy a névrészek határát / jellel elválasztva érzékeltetem. A névrész a HOFFMANN-modell alapján a névnek az a szegmense, amely a denotátumáról valamilyen információt kifejez (2007²: 40). Tehát a funkcionális-szemantikai elemzésnek jelenti az alapkategóriáját, bővebben a következő fejezetben ismertetem.

I. Funkcionális-szemantikai elemzés

1. A dolgozatomban követett HOFFMANN-modell fő alapvetése szerint „minden névadási aktus szemantikailag tudatos. Ebből a szempontból abszolút motiválatlan név nincs. [...] Keletkezésekor minden név leíró jellegű, a névadás alapjául szolgáló motívumok, szemantikai kategóriák közvetlen vagy közvetett formában megjelennek benne” (2007²: 53). Ezeknek a szemantikai jegyeknek a feltárását a helynevek szerkezeti elemzésével, azon belül is a funkcionális-szemantikai elemzéssel kísérhetjük meg, amelynek alapfogalma a névrész, vagyis „a helynév hangsorának minden olyan egysége, amely a névkeletkezés szituációjában a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez” (i. m. 53).

A definícióból következően névrészi értéket tehát a helynevet alkotó nyelvi elemek közül csak azoknak tulajdoníthatunk, amelyek hozzájárulnak a jelentéshez, azaz megvalósul a helynevek konkrét denotátumra vonatkozása általuk. A már meglévő helynevek újabb nevek alkotóelemeként új jelentés hordozóivá válnak, így a helynévi előzmény és következmény azonos nyelvi formája különböző értékű névrészeket takar. A *Mély/völgy* név például olyan völgyet jelöl, amelynek feltűnő tulajdonsága, hogy mély fekvésű, míg a *Mélyvölgyi/forrás* névszerkezete már csak azt a két névrészfunkciót fejezi ki, hogy 'az a forrás (1), amely a Mély-völgy nevű helyen ered (2)', tehát a *Mély/völgy* helynév az új név első névrészét alkotva már lokális jegyre utal. Vagy a *Som/kút* név víznévként ugyancsak két névrészt foglal magába, melyek alapján a helynév funkcionális szerkezete a következő formában adható meg: 'az a kút (1), amelynek közelében som terem (2)'. Azonban a belőle alakult *Somkút* szántónév már csak egy névrészt tartalmaz, s benne az a szemantikai tartalom jut érvényre, hogy 'a Som-kút nevű kút található a helyen' (vö. i. m. 53–4).

2. Miként kitűnik már az idézett névadatokból is, a névadók csupán egyrészes és kétrészes neveket hozhatnak létre. A kétrészes nevek szerkezeti szempontból bővítményrészre és alaprészre, a névrészek sorrendiségét tekintve előtagra és utótagra tagolhatók. Az egyrészes nevek értelemszerűen alaprészből állnak, ez a névrész önmagában képes betölteni a helynév funkcióját. (i. m. 61, 63–4, l. 1999: 211 is). A névrész alapegységei pedig a névelemek, vagyis a névalkotásban szerepet játszó lexémák és toldalékmorfémák (2007²: 54). A fent említett példáknál ma-

radva a *Mély/völgy* és a *Som/kút* nevekben két névrész, s ennek megfelelően két névelem különíthető el, míg a *Mélyvölgyi/forrás* szintén kétrészes alakulatot négy névelem építi fel (*mély+völgy-i/forrás*), a *Somkút* szántónév esetében pedig a két névelem (*som+kút*) egy névrész egységeiként szerepel (vö. TÓTH V. 2001: 132). A névelemek vizsgálatára a szerkezeti elemzés második szintjén kerülhet sor, a nevek lexikális-morfológiai elemzésével. Dolgozatomban a szerkezeti vizsgálat mindkét szintjét érvényesítve a helyneveket komplex nyelvi jelekként mutathatom be, hiszen a funkcionális-szemantikai szinten a névrészek funkciója, a lexikális-morfológiai szinten pedig a névrészek formája képezi a leírás tárgyát.

3. A nevek motivációját jelentő szemantikai jegyek (azaz a funkcionális-szemantikai modellek, ŠRÁMEK terminusával alapmodellek) nyelvtől és időtől független kategóriák (vö. 2007²: 33, 67, l. még PÓCZOS R. 2010: 42–3), „alapvetően a megismerés formáival, általában pedig az emberi tudással függnek össze” (2007²: 54). A névrészeket alkotó elemek, azaz a lexikális-morfológiai modellek (ŠRÁMEK elméleti keretében a szóalkotási modellek egyik összetevői, a másokra, a kapcsolódási szabályaikra a HOFFMANN-modellben a keletkezéstörténeti szint épül) viszont nyelvi osztályok, tehát nyelvspecifikusak, s így időben sem állandóak, a nyelvi változásokat követik (vö. i. m. 33, 67, 2010: 42–3).

Mindebből az egymás mellett élő, magyar–német nyelvű közösségek névadási–névhasználati szokásainak tanulmányozásához azok az előfeltevések következnek, hogy a névrendszereiket meghatározó funkcionális-szemantikai modellek lényegében azonosak, vagy legalábbis nagyon hasonlóak, hiszen a két közösség számára szükségszerűen megegyezik a nyelven kívüli valóság, vagyis ugyanolyan természeti–kulturális környezet motiválja a névkeletkezést; míg a helynevek nyelvi felépítésében, illetve azok keletkezésmódjában bizonyára jellegzetesebb különbségek nyilvánulnak meg (2010: 43–4).

4. A funkcionális-szemantikai elemzés eredményeinek bemutatása előtt röviden ismertetem, összefoglalom a névrendszereket meghatározó névmodelleket. A funkcionális névrészek alapvetően három fő szerepet tölthetnek be. A legjellemzőbb funkció a jelölt hely fajtájának a kifejezése a megfelelő földrajzi köznévvvel, ezt a szemantikai szerepet nevezzük fajtajelölő szerepnek, és jelölésére az **F** szimbólumot használjuk (HOFFMANN 1999: 208, vö. HOFFMANN 2007²: 57). A következő adatok idéz-

hetők rá például: *Alsó/sor*, m. *Kónyafai/legelő* ~ n. *Konyafaer/Tal* 'kónyafai völgy', *Község/rétje*, m. *Legelő* ~ n. *Hutweide* 'ua.', *Leperdi/földek*, *Méhesekei/halastavak*, *Négyes/halom*, *Rigó/tanya* stb.

A névbe foglalt nyelvi elemek másfelől utalhatnak a hely valamely sajátosságára. Ez lehet egyfelől a denotátum tipikus tulajdonsága (méret, alak, anyag, szín, hőmérséklet stb.), vagy külső dologhoz, körülményhez (például növény- vagy állatvilág, birtokos, ott lakók, vele kapcsolatos esemény stb.), illetve más helyhez fűződő jellemző viszonya (pontos elhelyezkedése, irány megjelölése stb.). Ezt a szerepet sajátosságkifejező szerepnek nevezzük, és **S** jelöléssel utalunk rá (1999: 209, 2007²: 56). Miként kitűnik csupán a főbb sajátosságok felsorolásából is, rendkívül változatos típust képvisel az alapvető névmodellek között, számtalan névadási indíték realizálódik a sajátosságkifejező névrészekben. Erre a szemantikai szerepre a következő neveket említhetem például: *Alsó/Sütvény*, *Dombóvári/berek*, m. *Kenderes* ~ n. *Hanf/Tal* 'kendervölgy', *Kétvízközi/árok*, *Négyes*, *Nyelves*, *Pap/kertje*, m. *Téli/hegy* ~ n. *Winter/Gebirge* 'ua.' stb.

A fajtajelölő és a sajátosságkifejező nevek mellett azonban szükségszerűen jellemzők minden nyelv névrendszerére a megnevező funkciójú nevek is (**M** szimbóllummal jelezve őket). Hiszen a nyelvek eleve rendelkeznek helynevekkel, azok nyelvi univerzálék lévén, s a már meglévő helynevek részt vesznek a névalkotás folyamatában is, azáltal, hogy új helynevek névtestébe épülnek be (1999: 209–10, 2007²: 59, ld. még TÓTH V. 1999: 435–42). A megnevező funkciójú nevek csupán megnevezik magát a helyet, azaz új név részeként ugyanazt a szerepet töltik be, ami egyben eredeti helynévi jelentésük is: a denotátumra való utalást (2007²: 58). A Dombóvári járás névanyagában például az alábbi nevekben ismerhető fel a megnevező funkció: m. *Alsó/Homok* ~ n. *Untere/Sandfeld* 'alsó homokföld', m. *Fölső/Homok* ~ n. *Obere/Sandfeld*, m. *Banga/hegy* ~ n. *Banga/Berg* 'ua.', m. *Gerebice* ~ n. *Kerpice*, *Nagy/Katonás* és *Kis/Katonás*.

A negyedik, egyben utolsó típusban nincs semmiféle funkcionális-szemantikai kapcsolat a névrész és denotátuma között. Ezt a szerepet **N** szimbóllummal érzékel-tetjük (2007²: 56). Két sajátos alcsoportját különíthetjük el: az emlékeztető és a konvencionális funkciójú neveket, ezek kifejezetten a hivatalos személyekhez vagy közösséghez kapcsolódó névadás során keletkeznek. Az emlékeztető funkciójú nevek

jelentős személyiségeknek, helyeknek, eseményeknek állítanak emléket azok nevének, dátumoknak stb. a névbe emelésével, míg a konvencionális nevek létrejöttében a névszerűség biztosításának szándéka játszik szerepet, a névrészüket alkotó szavak ugyanis a névadás hagyományos szemantikai mezőjéből kerülnek ki, utcanevekben például virágnevek, elvont fogalmak nevei fordulnak elő (2007²: 60, PÓCZOS R. 2010: 79, BÍRÓ F. 2002: 111). Erre a névmodellre az alábbi nevek idézhetők a helynévanyagból: *Béke/utca*, *József Attila/köz*, *Kölcsey Ferenc/utca*, *Petőfi/utca*, m. *Szent/kút* ~ n. *Heilige/Brunnen* 'ua.', *Szentiván* pusztanév, *Szent János* szobornév, *Táncsics/tér*, *Vörös Hadsereg/utca* stb.

5. A kétrészes nevekben az alapvető szemantikai típusok különböző kombinációi jelennek meg. A Dombóvári járás névkincse a kétrészes toponimák lehetséges funkcionális-szemantikai névmodelljei közül alapvetően az S+F, S+M, M+F és N+F, csekély mértékben az S+S névtípus vizsgálatát teszi lehetővé. Tehát a sajátosságkifejező névrészeknek fajtajelölő, megnevező funkciójú, harmadrészt pedig sajátosságkifejező névrészekkel való kapcsolatait, a megnevező és fajtajelölő szerepű névrészek szerkezeteit, valamint a denotátummal kapcsolatban nem álló és fajtajelölő funkcióval rendelkező névrészekből felépülő struktúrákat tanulmányozhatom az egyrészes névformák mellett munkám következő fejezetében. Az egyes típusok bemutatását a helynévi adatok bőséges illusztrációjával és az összevető módszernek megfelelően az arányokat is érzékeltető táblázatokkal igyekszem teljesíteni.

1. A hely fajtáját jelölő névrészek

1.1. A legelemibb névadási motivációnak a tájban fellelhető denotátumok fajtájának a kifejezése bizonyul, ezt a szerepet nevezzük fajtajelölő (F) funkciónak, s természetéből következően kizárólag a helyet, helyfajtát jelölő szavak, azaz a földrajzi köznevek alkalmasak a betöltésére (1999: 208, TÓTH V. 2001: 132).

A szókincsnek ez a speciális rétege egyrészes helynévként funkcionálhat, ha az adott denotátumfajtát csupán egy elem képviseli a térségben (2002: 56, 2010: 57), például a kétnyelvű településeken: Csibrák: m. *Kanális* és *Vágás* 'volt erdő' és n. *Hohl* 'meredek út, mélyút, horhó' (Tolna megye földrajzi közneveinek értelmezése, a továbbiakban: Tmfk.), Csikóstóttós: *Csapás*, *Kelő* ('átkelő, átjáró'), Kaposszekcső: m. *Köz*, n. *Gäßchen* 'utcácska', *Kanal* 'kanális, csatorna', Kurd: m. *Halastó*, n. *Gäßchen*, *Kanal*, *Hutweide* 'legelő'. Pusztai földrajzi köznévvvel jelölt egyedi objektumok az egynyelvű településeken például: *Gyepszegés*, *Gyeptörés*, mindkettő jelentése 'egykori rétből, legelőből feltört szántó' lehet (vö. Tmfk.) (Dalmand), *Gödör*, *Lap* 'alacsonyabban fekvő sík terület' (Baranya megye magyar földrajzi közneveinek értelmezése, a továbbiakban: Bmfk.), *Legelő*, *Sarok* (Jágónak), *Gyep*, *Irtás*, *Kanális*, *Remic* 'fiatal erdő', *Sűrű* (Kapospula), *Rezula* 'az egykori telkes gazdák erdeje' (Tmfk.) (Szakcs), *Halastó*, *Berek* (Gyulaj).

Ezekkel az egyedi előfordulású denotátumokkal kapcsolatban általánosan érvényesülő névadási szokás az is, hogy a pusztai földrajzi köznévből alakult nevük mellé a közösségek kétrészes szinonim nevet, vagy neveket is alkotnak azok valamely feltűnő szemantikai jegyének a névbe emelésével, bizonyára a dominánsabb kétrészes alapmodell indukáló hatására. A következő nevek szemléltetik, mint például: *Csapás* ~ *Hidegvölgyi/út* (Szakcs), *Csörge* ~ *Sarádi/árok* (Jágónak), *Irtás* ~ *Birkás/irtás* (Kocsola), *Hegy* ~ *Szőlő/hegy* ~ *Rózsa/hegy* (Várong), *Major* ~ *Téesz/major* (Attala).

Tipikus jelenségnek mutatkozik, amikor egy területen több azonos kategóriájú denotátum található és azok a pusztai földrajzi köznévvvel azonos nevet viselnek. Azonban túlnyomórészt az egyes objektumoknak a homonim egyrészes fajtajelölő neve mellett létezik kétrészes neve is, és esetleg több ilyen névalakulat, amelyek tehát nemcsak az objektum fajtáját fejezik ki alaprészük funkciójaként, de egy bővítőrésszel utalnak az objektum valamely egyedi, csak rá jellemző tulajdonságára

is. Az ilyen névpárok esetében a rövidebb forma használatos azokban a kommunikációs helyzetekben, amikor a beszélgető társak számára teljesen evidens, hogy az azonos nevű helyek közül éppen melyikről van szó, míg a hosszabb értelemszerűen akkor, amikor a beszéd tárgya pontosabb vonatkoztatást kíván (vö. 2010: 57). A homonim, illetve szinonim egyrészes és kétrészes nevekre a következő adatokat idézhetem például: *Csörge ~ Büdöskúti/csörge ~ Égerfa/csörge*, *Csörge ~ Kiskúti/csörge*, valamint *Csörge ~ Hábikúti/csörge*, *Major ~ Téesz/major* és *Major ~ Matild/major* (Csikóstóttós), *Sarok*, valamint *Sarok ~ Szibert/sarok* (Kurd), Gyulajon a bel- és a külterületen elhelyezkedő ugyanolyan denotátumokat jelölik a *Csapás ~ Faluvégi/csapás* és *Csapás* névformák. Az imént bemutatott névpároknak különböző mikroközösségekre érvényes használati körét is feltételezhetjük, ebben az esetben nyilván nem áll fenn közöttük homonim viszony.

1.2. Az egyrészes fajtajelölő helynevek jellemző arányainak szemléltetéséhez előbb a járás névkincsét meghatározó két fő alapmodellnek, az egyrészes és kétrészes névtípusnak az arányáról, s ezáltal a névrendszerek alapvető strukturáltságáról kell képet adnom. A tizenhat település névállományában a kétrészes nevek dominanciája érvényesül, az egyrészes nevek a korpusznak csupán az egyharmadát teszik ki. Ez elsősorban azzal a szokványos jelenséggel magyarázható, hogy adott területen, egy-egy településen a helyfajták jellemzően több egyeddel is képviselve vannak, és ha azok több mikroközösség életében meghatározó fontosságúak, azonosításukhoz nem elegendő egyszerűen a hely fajtáját kifejező földrajzi köznévvvel megnevezni őket. Fel kell használni a hely egy bizonyos jellegzetességét is a névalkotás során, mivel a sajátosságot bennfoglaló bővítmény és fajtajelölő földrajzi köznévkapcsolatából álló kétrészes nevekkel juthat érvényre igazán az egyedítés, megkülönböztetés szándéka (vö. BÍRÓ F. 2002: 56, 58). Igazolja ezt az azonos fajtajelölő alaprészsel álló összetett szerkezetű mikrotoponimák hosszú sora, például Attala dülőnevei: *Csonka/dülő*, *Erdői/dülő*, *Gulyakúti/dülő*, *Hármascsapási/dülő*, *Közép/dülő*, *Palcer/dülő*, *Rózsa/dülő*, *Sziliúti/dülő*, *Tavaki/dülő*, *Vasúti/dülő* stb.

Az egyrészes és a kétrészes nevek arányait az egynyelvű magyar és a kétnyelvű magyar–német települések helynévrendszereinek vonatkozásában együtt ábrázolom. A táblázatok utolsó sorában a kategorizálhatatlan nevek arányait tüntetem fel, viszont ezeket a neveket nem bontom le a kétnyelvű települések esetében a magyar, illetve a

német névrendszer függvényében, mivel meglehetősen alacsony a számuk, így részletezésük itt szükségtelen, de természetesen a jelenséget ismertető fejezetben kitérek a konkrét arányokra is.

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m. er	15,5	17,77	21,09	27,33	10,81	20,75	16,38	24,07
n. er	-	15,56	6,7	-	-	-	-	-
m. kr	84,5	39,26	53,85	72,67	89,19	79,25	83,62	75
n. kr	-	26,67	17,37	-	-	-	-	-
	-	0,74	0,99	-	-	-	-	0,93

1./a Az egyrészes és a kétrészes, magyar, illetve német nevek százalékos megoszlása

	K.pula	K.szekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
m. er	17,81	22,65	18,23	13,98	16	25,61	15,41	22,06
n. er	-	6,47	-	6,08	-	-	-	-
m. kr	82,19	52,35	81,51	55,67	84	74,39	84,21	77,94
n. kr	-	18,53	-	23,48	-	-	-	-
	-	-	0,26	0,79	-	-	0,38	-

1./b Az egyrészes és a kétrészes, magyar, illetve német nevek százalékos megoszlása

Az egyrészes névtípuson belül a fajtajelölő helynevek arányait pedig az alábbi táblázatból olvashatjuk le. A kétnyelvű települések névallományaiban az egyrészes fajtajelölő helyneveknek az arányát értelemszerűen külön vizsgáltam meg a magyar, illetve a német névrendszer vonatkozásában.

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m. F	25			35	45,1	48,28	31,25	42,31
m. F/ n. F		55/21,74	40,5/ 39,28					
m. S	44,45			52,5	45,1	32,76	54,69	23,08
m. S/ n. S		40/ 21,74	43,04/ 14,29					
m. M	22,22			12,5	9,8	18,96	14,06	34,61
m.M/ n. M		5/56,52	16,46/ 46,43					
m. N	8,33			-	-	-	-	-
m. N/ n. N		- / -	- / -					

2./a Az egyrészes névtípusok és azok között a fajtajelölő funkciójú, magyar, illetve német helynevek százalékos megoszlása

	Kapospula	Kaposszekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
m. F	41,03		44,83		62,5	23,81	35,9	60
m. F/ n. F		51,28/59,1		44,9/ 31,82				
m. S	46,15		43,1		37,5	33,33	30,77	33,34
m. S/ n. S		29,49/13,63		32,65/ 18,18				
m. M	12,82		12,07		-	38,1	30,77	6,66
m.M/ n. M		19,23/27,27		18,37/ 36,36				

m. N	-		-		-	4,76	2,56	-
m. N/ n. N		- / -		4,08/ 13,64				

2./b Az egyrészes névtípusok és azok között a fajtajelölő funkciójú, magyar, illetve német helynevek százalékos megoszlása

Az egyrészes fajtajelölő nevek aránya az egyes települések névrendszerében 22% és 63% között változik. Attala, Dalmand, Gyulaj, Nak és Szakcs, a kétnyelvű helységek közül pedig Csibrák és Kurd német névállományában kisebb, míg Döbrököz, Lápafő, Várong és a kétnyelvű helységek magyar névállományaiban nagyobb részt tesznek ki. Ezek az értékek több tényező együtthatásával magyarázhatók: szerepet játszik a települések névanyagának a nagysága, a terület denotátumfajtainak a jellege, s azok állománya, ide sorolva a kiépített környezet objektumait is, mivel az építményneveket fajtajelölő és nem funkciójelölő neveknek tekintem, főképpen pedig a másik két fő modell: a sajátosságkifejező és a megnevező típus súlya befolyásolja.

Attala, Dalmand, Gyulaj és Szakcs települések névrendszerében az egyrészes névtípuson belül ugyanis a sajátosságkifejező nevek, míg Nakon, Csibrákon és Kurdon a német egyrészes nevek korpuszában a megnevező funkciójuk az igazán jelentősek. Döbrököz, Lápafő és Várong névkorpuszában viszont a fajtajelölő nevek képezik az egyrészes nevek meghatározó csoportját. Lápafő és Várong továbbá a járás legkisebb települései közé tartoznak, így névkincsük sem számottevő, az egyrészes névmodellek közül a fajtajelölés kaphat több szerepet.

Csikóstöttös és Kurd, illetve Csibrák és Kaposszekcső településeken az egyrészes magyar nevek között a fajtajelölő toponimák hasonló arányt képviselnek (41–45%, 55–51%). Feltűnő azonban az egyrészes német fajtajelölő nevek magasabb száma Kaposszekcső német névrendszerében, mint a magyar nevéké a magyar névrendszerben, ebben a névrendszerekben belül a sajátosságkifejező és a megnevező funkciójú nevek eltérő súlya játszik szerepet, a német névrendszerben a két típus aránya együttesen 40%, a magyarban viszont 49%. Ezekhez az eredményekhez még megjegyezhetem, hogy a német egyrészes fajtajelölő nevek megoszlása a kétnyelvű települések névrendszerének az egészében megegyezően 10–12% körül alakul.

1.3.1. A fajtajelölő funkciójú nevek jól leírható kategóriának tűnnek a rendszerezés számára, vizsgálatuk során azonban két fontos kérdés is felmerül, amelyekkel kapcsolatban állást kell foglalnunk. Ezeket a problémákat szükségesnek tartom itt

nagyobb vonalakban vázolni, hiszen a velük kapcsolatban hozott döntések nyilvánvalóan kihatással vannak az arányszámokra.

Elsőrendű problémaként jelentkezik a fajtajelölő szerepű nevek állományának meghatározása, körvonalazása, ugyanis a mai névrendszerek tanulmányozásakor azt tapasztalhatjuk, hogy a közösségek jellemző névadási–névhasználati szokásként a földrajzi közneveken kívül az elsődlegesen nem 'hely' jelentésű, hanem különféle épületeket, intézményeket jelölő közszavakat is alkalmazzák helynévi szerepben. Ugyanis felhasználják az építményeket, létesítményeket is a területen való eligazodásban, tájékozódásban, sőt ebben azok igazán nagy jelentőséggel bírnak, hiszen napjainkra rendkívüli mértékben megsaporodott a számuk, tekintve, hogy meglehetősen sokfélék típusaik szerint is (például lakóház jellegű építmények, középületek, kereskedelmi egységek, vendéglátóhelyek, gazdasági célú építmények, hidak, kisebb építmények (keresztek, szobrok stb.) tartoznak ide) (2002: 70–3, 2007²: 47–8).

Az efféle objektumok megjelölései tehát színes és jelentős helynévcsoportot formálnak általánosan a települések névanyagában, szemléltetésükre az alábbi nevek szerepelhetnek itt például: *Fűszer/bolt, Gazdasági/Központ, Gimnázium, Hizlalda, Hotel, Kastély, Konzerv/gyár, Lovarda, Mária/szobor, Művelődési/Otthon, Paprika/csárda, Párt/ház, Pásztor/ház, Sport/pálya, Vas/híd*. A kétnyelvű települések névkincséből idézhetők továbbá: m. *Bika/istálló* ~ n. *Vieh/Stall*, m. *Iskola* ~ n. *Schule*, m. *Jegyző/ház* ~ n. *Notar/Haus*, m. *Kereszt* ~ n. *Kreuz*, m. *Kocsma* ~ n. *Wirtshaus*, m. *Község/háza* ~ n. *Gemeinde/Haus*, m. *Óvoda*, m. *Pálinkafőzde* ~ n. *Branntweinhütte*, n. *Pechtes/Brücke* 'Pecht hídja', m. *Posta* ~ n. *Post*, m. *Templom* ~ n. *Kirche* stb.

A létesítmények, építmények nevei tehát jellemző helynévi használatuk alapján a mai névrendszerek önálló helynévfajtájának tekinthetők, így pedig a földrajzi köznevek mellett a fajtajelölő funkció másik fő bázisát alkotják. Az építménynevek típusa kapcsán hasonlóan jár el rendszerezésében BÍRÓ FERENC is Körösladány helynévrendszerének nyelvi-tipológiai vizsgálata során (2002: 70), azonban PÓCZOS RITA a Sásdi járás helyneveinek névrendszertani feldolgozásában másféle álláspontra helyezkedett.

Megközelítésében HOFFMANN ISTVÁNNak azon észrevételéből indul ki, hogy „a helyfajta kifejező szavak is a helyeknek valamiféle »sajátosságait« foglalják össze jelentésükben”, ezért nehezen határolhatók el egymástól a fajtajelölő és a sajátosság-

kifejező funkcióban előforduló nyelvi elemek, ez tulajdonképpen a földrajzi köznevek körének a megvonási nehézségét jelenti (1999: 209, 2010: 59–60). Az építménynevek elsődlegesen nem 'hely'-et kifejező fogalmi jelentésük miatt csak áttételesen tartoznak hozzá a névrendszerekhez, a névfajták között perifériális helyzetűek. De mivel az adott névtípust a helynévtárak rendre közreadják, a számára is szükségessé vált létrehozni a feldolgozási keretet, tehát a követett helynévelemzési modellbe csak gyakorlati megfontolásból kerültek be (2007²: 44, 50).

PÓCZOS RITA meglátása szerint ez a speciális névcsoport a HOFFMANN-féle tipológia két kategóriája, a fajtajelölés, illetve a sajátosságjelölés egy bizonyos altípusa, a funkció kifejezése között képez széles határterületet (2010: 59). Mivel a funkciójelölő szerepű névrészekről a modell nem ad közelebbi leírást (csak kétrészes nevekkel szemlélteti, például *Legelő/dűlő*, *Itató/kút*), maga jellemzi azt a *Legelő* egyrészes név szemantikai jegyének értelmezésével: a hely (dűlő, rét stb.) 'legelőként használatos', s ezt a névadási motívumot kiterjeszti az építménynevekre is: a hely (épület, ház stb.) 'boltként (iskolaként, postaként stb.) használatos' (i. m. 60). Az építménynevekből alakult névrészekhez tehát funkciójelölő (S) és nem fajtajelölő (F) szerepet tulajdonít, végső soron azzal a gyakorlati szemponttal indokolva az elhatárolást, hogy a *Bolt* típus nem képvisel a régiségre, a korai helynévrendszerekre is érvényes névmodellt, hiszen akkoriban ilyen objektumok még nem is léteztek (i. m. 60).

Viszont, ha a névállományok vizsgálatakor arra is kiterjed figyelmünk, hogy a névadás gyakorlatában miként vesznek részt az építménynevek, és hogyan funkcionálnak azok a névrendszerekben, nincs jogosultsága a típus elkülönítésének. Hiszen azt tapasztalhatjuk, hogy az építményeket jelentő közneveket hasonló módon alkalmazza a közösség, mint a földrajzi közneveket (2002: 70). Azaz a velük történő névalkotás tanulmányozása deríthet fényt a fajtajelölők mibenlétére. A településen egyedi előfordulású létesítmények az azokat jelölő köznevekkel megegyező nevet viselnek (2002: 57), például: *Akol*, *Állomás*, *Istállók*, *Kacsanevelő*, *Műhely*, *Templom*, *Tűzcsap*, *Vízmű*, kétnyelvű települések helynevei közül említhetők a jelenségre: m. *Iskola* ~ n. *Schule*, m. *Harangláb* ~ n. *Glockenstuhl*, m. *Kereszt* ~ n. *Kreuz*, m. *Tejcsarnok* ~ n. *Milchverein*, n. *Ziegelhütte* 'téglaégető' stb. E névfajta kapcsán is felfedezhetjük annak jelenségét, amikor az építmények egyetlen példányának pusztán köznévből alakult egyrészes neve az objektumot valamely szemantikai jegyével identifi-

káló kétrészes szinonim névvel áll együtt. Példák erre a járás névanyagából: *Akol ~ Birka/akol ~ Birka/hodály* (Csikóstóttós), *Gimnázium ~ Gőgös/gimnázium ~ Gőgös Ignác/Gimnázium* (Dombóvár), *Szobor ~ Hősök/szobra* (Jágónak), *Templom ~ Római katolikus/templom* (Dalmand, Kocsola) stb.

Az építménynevek esetében, csak úgy, mint a többi helynévfajta esetén, jellemzők az egyrészes homonim nevek, vagyis ha több egyed is található a területen az építmény típusából, azonos fajtajelölő nevet viselnek. De az egyes objektumok kapnak más, kétrészes nevet is a megkülönböztetés céljából, mint a puszta földrajzi köznévvvel jelölt azonos kategóriájú denotátumokkal kapcsolatban is láthattuk. Az alábbi névpárok, névcsoportok jegyezhetők itt példaként a jelenségre az egyes településekről: *Kastély és Kastély ~ Virág/kastély*, valamint *Alsóleperdi/kastély* (Dalmand), *m. Templom ~ Katolikus/templom és Templom ~ Evangélikus/templom*, és nekik megfelelően *n. Kirche ~ Katolische/Kirche és Kirche ~ Evangelische/Kirche* (Csikóstóttós), *Uradalmi/szénégető, Szénégető, és Szénégető ~ Uradalmi/szénégető* (Csibrák).

Azonban többnyire a különféle építménytípusok és a tulajdonképpeni helyfajták (például dülők, legelők, rétek, utak, vizek) nemcsak néhány, hanem számos egyeddel vannak képviselve a helységek területén. Így ezeket a névadó közösségek csakis kétrészes helynevekkel, azaz szintagmatikus szerkesztés útján sajátosságkifejező és fajtajelölő funkciójú névrészek kapcsolataival képesek egyedíteni, ez az S+F típus a legszokványosabb, legalapvetőbb névmodellként elsőrendűen jellemzi a helynévrendszereket (1999: 211, 2002: 57–8, 2007²: 64). Igazolják ezt az alábbi, az egyes települések névrendszereire érvényes arányaikat feltüntető táblázatok.

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m. S+F	90,86			77,05	62,85	86,96	87,44	89,02
m. S+M	3,05			7,38	3,56	3,38	4,04	2,44
m. S+S	-			4,1	0,26	-	0,45	-
m. M+F	-			-	0,76	-	0,9	2,44
m. N+F	6,09			11,47	32,57	9,66	7,17	6,1
m. S+F/ n. S+F		90,91/ 91,67	84,72/ 84,29					
m. S+M/ n. S+M		2,2/2,2	4,05/0,34					
m. S+S/ n. S+S		- / -	1,01/ -					
m. M+F/ n. M+F		- /1,1	4,05/3,38					
m. N+F/ n. N+F		3,3/ -	2,04/ -					

3./a A kétrészes magyar, illetve német névmodellek, közöttük az S+F típus százalékos megoszlása

	K.pula	K.szekcső	Kocsola	Kurd	Lápfő	Nak	Szakcs	Várong
m. S+F	90		84,97		85,71	91,8	85,4	90,57
m. S+M	3,33		3,99		-	1,64	3,54	3,77
m. S+S	0,56		3,99		-	-	1,77	-
m. M+F	-		0,92		-	-	-	-
m. N+F	6,11		6,13		14,29	6,56	9,29	5,66
m. S+F/ n. S+F		85,14/ 93,84		84,95/ 88,89				
m. S+M/ n. S+M		2,86/3,08		- / -				
m. S+S/ n. S+S		- / -		0,49/ -				
m. M+F/ n. M+F		2,29/3,08		0,49/ 10,1				
m. N+F/ n. N+F		9,71/ -		14,07/ 1,01				

3./b A kétrészes magyar, illetve német névmodellek, közöttük az S+F típus százalékos megoszlása

Az S+F névtípushoz tehát rendkívül gazdag névkorpuszok tartoznak. Gyulaj névkincséből idézhetem például a források kétrészes névszerkezeteit: *Császárhídi/forrás*, *Jobbágyréti/forrás*, *Kiskúti/forrás*, *Lókúti/forrás*, *Mélyvölgyi/forrás*, *Széleskúti/forrás*, *Szemeteskúti/forrás*, *Tüskés kert/forrás*. Az épületek közül a lakóházak megkülönböztető névformái pedig névállománya ezen adataival reprezentálhatók például: *Garas/ház*, *Mérnök/ház*, *Mester/ház*, *Pap/ház*, *Pásztor/ház*, *Simi/ház*. Kocsolán jelentős a kápolnák száma, így az ezeket jelölő kétrészes nevek színesítik a település névrendszerét: *Kápolna ~ Steiner-féle/kápolna ~ Rác Szabó-féle/kápolna*, *Pretz/kápolna*, *Papház melletti/kápolna ~ Horváth-féle/kápolna*, *Szentkúti/kápolna*. A kétnyelvű helységek névkorpuszából idézhetők például a magyar és a német etnikum által használt iskolák nevei: m. *Magyar/iskola* ~ n. *Ungarische/Schule* és m. *Német/iskola* ~ n. *Deutsche/Schule*. A kétrészes alapmodell kapcsán fontos megjegyezni, hogy fajtajelölő szerepű névrész csak alaprészként állhat. Viszont földrajzi köznevek és épületnevek egyaránt előfordulhatnak a bővítményrészben is, ilyenkor azonban sajátosságkifejező szerepet töltenek be. Jellemzően két szemantikai jegyet érvényesíthetnek: a földrajzi köznevek a táj művelési jellegére, míg az épületnevek a területen található épületre utalhatnak (2007²: 56, 64–5, 2010: 61), például: *Csárda/domb*, *Legelő/dűlő*, *Malom/kert*, *Rét/föld*, *Tanya/völgy*, *Templom/domb*.

PÓCZOS RITA rendszerezésében elhatárolása alapján tehát az egyrészes építményneveket sajátosságkifejező (S), azon belül funkciójelölő (F) szerepű névrész alkotja, míg a kétrészes építménynevek funkcionális-szemantikai struktúrái egy, az objektum

valamely jellemző sajátosságát megjelenítő bővítményrészről és funkciójelölő alaprészről állnak (S+F), tehát tulajdonképpen S+S típust alakítanak ki. Azonban az építménynevekre vonatkozó névadási–névhasználati szokásoknak a névrendszerek keretében történő vizsgálata nyomán azt a legfőbb tanulságot vonhatjuk le, hogy az S+S névszerkezet teljesen szokatlan, idegen modell mind a magyar, mind a német közösségek névadásától, csupán a kivételes helyzetűnek mutató épületnevekre írhatnánk fel, ezáltal zárványt létesítve a kategóriájukkal. A helyneveket azonban éppen annak elve alapján kutathatjuk névrendszertani szempontból, hogy a névadást, névhasználatot a már meglévő helynevekre jellemző névmodellek, azaz helynévmin-ták alapjaikban meghatározzák (2007²: 32–42), aligha tudjuk mivel magyarázni egy S+S kategória létét, sőt viszonylagos gyakoriságát. Ráadásul ŠRÁMEK modellelmé-
lére, amin a HOFFMANN-féle leírási keret alapul, kitér PÓCZOS RITA is, s általa magam utaltam is már arra, hogy a helynevek funkcionális-szemantikai névmodelljei, az ő terminusával: alapmodellek állandó, nyelvtől és időtől független összetevői a meg-nevezési modelleknek (2010: 42–3), azaz olyan objektivációknak a beszélők nyelv-tudatában, amelyekben keresztül megragadható a helynevek alkotásának és funkcioná-lásának szabályszerűségeit magába foglaló helynévadási norma (2007²: 33).

Az építménynevek nem alkothatnak tehát S+S funkcionális típust, mivel erre nincs jellemző névadási mintája a közösségeknek, a névrendszerek részeként egyál-talán csak a szűkebb értelemben vett fajtajelölő elemeket, azaz a földrajzi közneveket tartalmazó szerkezetek párhuzamában, az ezeket meghatározó S+F névmodell mintá-ja alapján értelmezhetők. Ugyanis a névhasználói tudatban helyként értékelődő léte-sítmények ugyanúgy jellemezhetők tulajdonságaik alapján, sőt, az azonos objektu-mok sokasága ezt szükségessé is teszi. Ennek fényében az egyrészes építménynevek sem sajátosságkifejező, és ezen belül funkciójelölő, hanem fajtajelölő szerepűnek minősülnek.

Ugyan valóban napjaink jellegzetes névadási szokását jelenti, hogy a közösségek helyviszony kifejezésére az épületeket jelentő közszavakat is felhasználják, de ennek teljesen természetes oka van, mégpedig az emberek életterének jelentős mértékű megváltozása, differenciálódása az idők folyamán a gazdasági, társadalmi, kulturális stb. viszonyok fejlődésének köszönhetően. Újfent a földrajzi környezet mellett ki-emelt fontossággal bír a kiépített, szociális-kulturális környezet is az emberek életé-

ben, ezért annak legkülönfélébb objektumai, az egyes középületek, gazdasági célú építmények, szolgáltató intézmények stb. szintén tájékozódási pontul szolgálnak. Mivel az épületek ugyanúgy rendelkeznek a lokalitás jegyével, és ugyanúgy számos különböző típusuk van, mint a térszinformáknak, ennél fogva hasonlóképp vesznek részt a névadás gyakorlatában is. Az épületeket jelentő közszavak tehát értelemszerűen fajtajelölő helynevekké válnak a földrajzi köznevek kapcsán meglévő fajtajelölő névmodell alapján a mai névrendszerek tekintélyes számú csoportját alakítva meg.

Az építménynevekre vonatkozóan a természeti képződményeket jelölő földrajzi köznévkifejezés azonban csak jobb szó híján alkalmazható, hiszen azok a földrajzi köznévkgyűjtőfogalmának (helyfajta kifejező szavak) csak másodlagos jelentésükben felelnek meg. A fajtajelölő funkciójú nevek állományának meghatározási problémája a földrajzi köznevek definíciójának, illetve a földrajzi köznévk-szótárnak a hiányára vezethető vissza, miként az alább következő, a fajtajelölő nevekkel kapcsolatos másik rendszerezési nehézség is (vö. 2010: 61, 2007²: 45). A földrajzi köznevekkel újabban NEMES MAGDOLNA foglalkozott „Földrajzi köznevek állományi vizsgálata” című doktori disszertációjában, és a korábbi definíciók áttekintése után meghatározza ő is a fogalmat. Viszont nem tartja magát következetesen hozzá, az intézmény- és építménynevek, valamint a földrajzi köznevek elhatárolása neki sem sikerül, hiszen a gazdasági célú építmények megjelöléseit felveszi a földrajzi köznevekhez, holott definíciója alapján, mint az építménynevek általában, azok sem jelölnek közszói mivoltukban olyan helyfajta, amely tulajdonnévvel is megjelölhető (vö. 2005: 37–8). Jelen munkámban nem lehet céltom a földrajzi köznevek elméleti kérdéseit behatóbban érinteni, s megkísérelni azokat megoldani, mivel a téma meghaladja a dolgozat kereteit.

1.3.2. A földrajzi köznevek hiányzó definíciójából kifolyólag így a fajtajelölő helynevek rendszerezése kapcsán felmerülő másik problémában is a névanyag áttekintésének tanulságai alapján foglalok állást. E helyen az egyrészes, illetve a kétrészes fajtajelölő nevek elhatárolásának nehézségéről kell szólnom. A kérdés háttérben az áll, hogy mind a magyar, mind a német nyelvben használatosak bizonyos földrajzi közneveknek, valamint építményneveknek az összetételei is, amelyekben tehát az adott földrajzi köznevek, illetve építménynevek jelentéstartalmát egy bővítésményrész specifikálja. Az ilyen, összetett szerkezetű földrajzi köznevek és összetett

építménynevek automatikusan helynévvé, mégpedig fajtajelölő szerepű névrésszé (F) válhatnak jelentésbeli névalkotás, jelentéshasadás útján. Ugyanakkor ezeknek a helyneveknek az esetében másféle keletkezési módok, a szintagmatikus szerkesztésnek is lehetősége van, vagyis, hogy a névalkotás folyamatában pusztán földrajzi köznévként, illetve építménynév összekapcsolódik a denotátum specifikus jegyét kifejező elemmel immár kétrészes névszerkezeteket (S+F) alakítva. Hiszen a fajtajelölő szavak, azaz a földrajzi köznévek, illetve építménynevek alapvetően egyszerű szerkezetűek, s a közösségek legjellemzőbb funkcionális-szemantikai névadási modellje szerint sajátosságkifejező elemmel társulnak, ha a területen a denotátumfajta, objektumtípusok sok példányának megnevezésére van szükség. Azonban teljesen szokványos nyelvi változási folyamat, hogy az egyedi denotátumokat kifejező szintagmák idővel rögzülnek a nyelvhasználatban és összetett szavakként a szókészlet elemeivé válnak. A leíró elemzés fogalmaival végső soron tehát a névrész–névelem elhatárolási nehézségeként írhatjuk le a problémát, s az például a következő nevek kategorizálásában jelentkezik: m. *Bika/istálló* ~ n. *Vieh/Stall*, *Gulya/kút*, *Halastó*, *Káposzta/kert*, m. *Kender/földek* ~ n. *Hanf/Feld* 'kenderföld', m. *Pálinkafőzde* ~ n. *Branntweinhütte*, *Palcer/föld*, m. *Pásztor/ház* ~ n. *Halters/Haus*, m. *Szőlő/hegy* ~ n. *Wein/Garten* 'szőlőskert', m. *Szőlő/hegy* ~ n. *Wein/Gebirge* 'ua.'.

Az előbb idézett nevek a HOFFMANN-modell funkcionális-szemantikai elemzési szintjének fogalmából, a névrész meghatározásából kiindulón túlnyomórészt kétrészes neveknek minősülnek, hiszen mindkét tagjuk a jelölt denotátum valamely szemantikai jegyét fejezi ki. Viszont keletkezésüket tekintve nem szintagmatikus szerkesztéssel, hanem az egyrészes nevekre jellemző névadási móddal, jelentésbeli névalkotással, ezen belül pedig jelentéshasadással magyarázódnak, mivel „a beszélők nyelvi készletében »készen« megvannak a megfelelő közzavak” (2007²: 111).

A szakmunkák más és más eljárás mellett döntöttek a fenti nevek rendszerezéséhez, hogy azok leíró és keletkezéstörténeti jegyei megfeleltethetők legyenek egymással. BÍRÓ FERENC Körösladány hasonló helynévi alakulatait egyrészesnek tekinti, melyek így jelentéshasadással jöttek létre (2002: 56–7, 176). Az efféle osztályozási módszer nyomán magától értetődően megnő az egyrészes fajtajelölő funkciójú nevek száma, csoportjuk szinte korlátlanul bővíthet, a legkülönbözőbb összetett szerkezetű nevek tartozhatnak bele, mint például a település névállományából a következő

toponimák: *Bikaakol, Cigánytelep, Csikókút, Heréskert, Kertészlak, Téglagyár, Tehéncsordajárás, Vadásház, Vashíd, Zsellérföldek* (i. m. 56–7).

PÓCZOS RITA viszont a szóban forgó nevek kétrészségét vallja, s ennek megfelelően azokat szintagmatikus szerkesztéssel létrejött neveknek tekinti feldolgozásában (2010: 59). Álláspontja szerint „kétrészesként értelmezhető ez a névfajta azért, mert utótagja önmagában is a hely fajtájára utaló (igaz, tágabb jelentésű) földrajzi köznévv” (i. m. 59). További érveit pedig a nevek környezetének vizsgálata szolgáltatja, megfigyelése szerint ugyanis jellemzők e helynevekre az olyan szinonim változatok, amelyekkel utótagjukban egyeznek, előtagjuk viszont a denotátum másik sajátosságát jelöli, például: *Kender/föld ~ Pajta/föld*, valamint az is tipikus jelenség e nevek vonatkozásán, hogy egyrészes és kétrészes névforma áll szemben egymással, amelyeknek szintén az utótagjuk közös: *Akol ~ Birka/akol* (i. m. 59).

A Dombóvári járás névkorpuzának vizsgálatából hasonló tanulságok adódnak. Idézhetek az alaprészükben egyező, de bővítményrészükben eltérő szemantikai tartalmat megjelenítő szinonim szerkezeteket: *Csorda/kút ~ Delelő/kút ~ Szentiváni/kút, Hegy ~ Szőlő/hegy ~ Rózsa/hegy*, ide sorolható akár a *Mester/lakás ~ Igazgatói/lakás* alakulat is. Másrészt szemléltethetem az egyrészes neveknek és kétrészes változatuknak a fajtajelölő funkciójú utótagon alapuló megfeleléseit, az előbbi *Hegy ~ Szőlő/hegy* adatokon kívül például a következőkkel: *Akol ~ Birka/akol, Képző ~ Tanító/képző*. Általános névadási szokásnak minősül, hogy a szőlővel beültetett dombos területekre nemcsak a *Szőlő/hegy* megnevezéssel élnek a közösségek, hanem nevet alkottak a *szőlő* (egyszer a *szőlős*) földrajzi köznévvvel is, például: *Homok/szőlő, Német/szőlő, Pap/szőlő* (Csikóstöttös), *Pusztaszőlő* (Kapospula), *Eledényi/szőlők* (Kocsola), *Pusztaszőlős, Templom/szőlő* (Kurd). Az azonos kategóriájú denotátumokat jelölő, általános jelentésű fajtajelölő utótagú kétrészes helynevek korrelációjára pedig számtalan eset akad, Attalán például: *Borsó/föld, Fenyér/föld, Palcer/föld, Szőlő/földek*, vagy *Cseléd/házak, Erdős/ház, Halász/ház, Pásztor/ház*.

Mindezekből kifolyólag munkámban a hasonló helyneveket magam is kétrészesnek elemzem, amelyek keletkezését a sajátosságkifejező és fajtajelölő szerepű névrészek kapcsolatából álló névmodell határozza meg. Ugyanakkor az összetett földrajzi köznevek, illetve építménynevek között kis számban jelen vannak bizonyos szerkezetek, amelyek elemeinek jelentése teljesen egybeforrt és így jelentésegésként funk-

cionálnak, helynévi minőségükben egyrészesnek kell tehát értékelnünk őket, amelyek jelentéshasadással, azaz funkcióváltással keletkeznek, például: m. *Birkausztató* ~ n. *Schafschwemme*, *Halastó*, m. *Harangláb* ~ n. *Glockenstuhl*, *Hidroglóbusz*, *Kacsanevelő*, m. *Kenderáztató* ~ n. *Hanfröste*, *Kutyaszorító*, *Országút*, m. *Szénégető*, *Vágóhíd*, n. *Ziegelhütte* 'téglaégető', *Zsákutca*. Ezek a nevek egy funkcionális névrészt tartalmaznak tehát, ami lexikális szinten két névelem egységként fejeződik ki, csupán az utolsó névelemmel történő helynévalkotás nem jellemző névadási szokás az egyes névkorpuszok szerint. Miként már korábban a *Mély/völgy* és a *Mélyvölgyi/forrás*, valamint a *Som/kút* víznév és a *Somkút* szántónév példáján érzékeltettem nem feltétlenül tulajdoníthatunk névrészszerpet a nevet alkotó minden lexémának.

2. A megnevező szerepű névrészek

2.1. A fajtajelölő neveken kívül a helynevek másik fő funkcionális-szemantikai névtípusát alkotják azok a nevek, amelyek megnevezik magát a helyet (jelölése: M), azaz funkciójuk eredeti helynévi jelentésüknek megfelelően a denotátumra való utalás (HOFFMANN 2007²: 58). Megnevező szerepbe kerülnek a magyar és a német névrendszerben egyaránt a jövevénynevek (i. m. 59), amelyek elsősorban a térség régi szláv népességétől származnak mindkét nyelv névállományában, a két névhasználó közösség viszonylatában pedig alapvetően a német névkorpuszban fellelhető magyar eredetű átvételeket jelentik. Kölcsönzéssel csakis megnevező funkciójú és ezen belül is — a névrészek száma szempontjából — egyrészes helynevek keletkezhetnek, amelyek tehát önmagukban névrészt alkotnak (i. m. 81, ld. még PÓCZOS R. 2010: 184, TÓTH V. 2001: 135). Azonban a megnevező szerepet BÍRÓ FERENC nyomán tágabb keretben is értelmezhetjük, s ide tartozhatnak a belső névalkotás útján keletkezett, de etimológiailag napjainkra már elhomályosult szerkezetű nevek is (2002: 77). Mivel ezek a mai névrendszerekben ugyanúgy funkcionálnak, mint az átvett nevek, a névhasználó közösségek számára semmilyen más információt nem fejeznek ki a jelöltjükéről, csupán azt, hogy '(az a hely), aminek ez és ez a neve', tehát megnevező szerepű neveket nemcsak a névkölcsönzés eredményez, de a szinkroniában a nem transzparens szemantikai és alaki felépítésű neveknek az elsajátítása is (i. m. 77).

2.2. Így minősülnek rendszerezésében egyrészes megnevező szerepű neveknek többségében a magyar településnevek és azok részeinek, a kisebb lakóhelyeknek a neve is, például: *Attala, Csibrák, Dalmand, Gyulaj, Jágónak, Kocsola, Kurd, Mászlony* és *Nosztány* Dombóváron, *Nak, Pula* és hozzácsatolva *Hetény, Sütvény* Döbröközben, *Szakcs, Szekcső* és *Töttös* népnyelvi alakok, *Várong*. A kétnyelvű települések nevei, mint átvételek magától értetődően megnevező szerepű elemei a német névállományoknak és a két közösség által használt névformák csupán fonológiai szerkezetükben térnek el egymástól: m. *Csibrák* ~ n. *Csivrág*⁴, m. *Kurd* ~ n. *Kurt*, m. *Szekcső* ~ n. *Szëksi*, m. *Töttös* ~ n. *Títis*.

Névrendszerükben további magyar eredetű neveket találhatunk a mikrotoponimák kategóriájában a domborzati nevek, határnevek között, például: *Hávity* ~ *Hávihegy* (<

⁴ Dolgozatomban a német nevek illabiális a hangját *á* betűjellel jelölöm.

Hábi/hegy), Irgehety (< Üрге/hegy), Körtölös (< Körtvélyes), Szálás (< Szállás), Tiskés (< Tüskés), Válevé (< Vályú/völgy), Vitéztelek (< Vitéztelek), említhetjük a *Kápus* folyónevet is. A magyar népesség dominanciájából, s ezáltal nagyobb nyelvi presztízséből következően kevésbé jellemzőek a német nevek a névrendszerükben, de például idézhetőek ezek a határnevek: *Bangárt (< Baumgarten), Kót (< Kot/Wiese).* Mindkét nyelvben részét alkotják az egyrészes megnevező szerepű névtípusnak a szláv etnikum egykori jelenlétére utaló nevek. Feltehetően a következők őrzik az emléküket, mint például: *Baráka* (Szlsz. *barakk* címszó: *baráká* 'ideiglenes jellegű faépület'), esetleg a *Buzsák* (vö. FNESz., a somogyi *Buzsák* településnév szerbhorvát eredetű, a *Bužak* helynév köznévi előzménye a *búdzāk* 'sarok, szöglet, zug' jelentésű szó, ld. még PENAVIN OLGA 1989: 94), m. *Gerebice* ~ n. *Kerpice, Grablina, Jágónak* (FNESz.: a szb.-hv. *Jagodnik* helynév az ősszláv *jagoda 'eper' származéka), *Kutyorina, Prekoc* ~ *Prekodolica*.

A mai többnyelvű névkincsek tanulmányozása a kölcsönzött nevekkel kapcsolatban fontos tanulsággal szolgál. PÓCZOS RITA arra hívja fel a figyelmet, hogy csak teljes, önálló névrendszer kimutatása esetén feltételezhetünk adott területen névadó közösséget, a jövevénynevek a névhasználókra vallanak, ezekből csupán egykor ott élt, de már beolvadt etnikumra következtethetünk a népességtörténeti kutatásokban (2010: 68). Miként a Sásdi járás névállománya, úgy a Dombóvári járásé is a magyar, illetve a német lakosság jelenlétét igazolja, viszont a szláv etnikumnak már csak a magyar és a német nyelv átvételei őrzik az emlékét. Korábbra persze feltételezhetjük a szláv nevek erőteljesebb arányát, mivel a népességmozgások a Dél-Dunántúlon számottevőek, régebbi időszakok esetében jóval heterogénebb etnikai képpel számolhatunk.

Az egyrészes megnevező funkciójú névtípusnak az egyes települések névrendszerére jellemző arányát az alábbi táblázatokkal kívánom szemléltetni.

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m.	22,22			12,5	9,8	18,96	14,06	34,61
m./n.		2,33/ 30,23	12,15/ 12,15					

4./a Az egyrészes megnevező funkciójú magyar, illetve német nevek százalékos megoszlása

	Kapospula	Kaposszekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
m.	12,82		12,07		-	38,1	30,77	6,66
m./n.		15/6		12,68/11,27				

4./b Az egyrészes megnevező funkciójú magyar, illetve német nevek százalékos megoszlása

Az értékek alapján arra következtethetünk, hogy általában a települések névrendszerében az egyrészes névmodellen belül a megnevező funkciójú nevek jelentősége alulmarad a fajtajelölő és a sajátosságkifejező típushoz képest, viszont azoknál a nevekénél, amelyek nincsenek kapcsolatban a denotátumukkal, nagyobb fontossággal bírnak (a többi típus arányaihoz ld. a 2./a és 2./b táblázatokat). Az egyrészes megnevező szerepű nevek a névkorpuszok egyharmadánál jellemzően kisebb hányadot tesznek ki, csupán Csibrák, Jágónak, Nak és Szakcs településeken jelentősebbek, az egynyelvű helységek névanyagából például a következő meghonosodott jövevénynyekkel, illetve etimológiailag elhomályosult belső keletkezésű mikrotoponimákkal érzékeltethetem a névmodell meghatározó szerepét a településneveken és a *Kapos* folyónéven kívül: *Csád*, *Csonnyák*, *Gajága*, *Inám*, *Isfinca*, *Lozác*, *Nosztány*, *Plamurdok*, *Prekoc* ~ *Prekodolica*, *Sarád*.

Az egyrészes megnevező szerepű nevek nagyobb aránya Csibrák német névrendszerében a nyelvi kölcsönhatások intenzívebb jellegére utal. A fokozott névkölcsönzés mögött minden bizonnyal az a körülmény áll, hogy Csibrák lakossága a legkisebb, s ezen belül is alig vannak képviselve a németek, a gyűjtés idejében mindössze négy német család élt a településen (TMFN. 1981). A névtípusra a következő adatokat idézhetem például: *Bozót* (< *Bozót*), *Értás* (< *Irtás*), *Hajagos* (< *Halyagos*), *Körtölös* (< *Körtvélyes*), *Vágás* (< *Vágás*), *Vitéztelek* (< *Vitéztelek*). Meg kell azonban jegyezni e nevekkel kapcsolatban a németek magasabb fokú kétnyelvűségének feltételezése alapján, hogy belső névalkotással is létrejöhetnek, mégpedig a magyar nevek köznévi alapszavának átvételével, abból kiindulva fordítással (vö. PÓCZOS R. 2010: 189).

2.3. A megnevező funkció rendszerbe iktatásával egy meghatározó névadási szokás válik leírhatóvá, a meglévő helynevek felhasználása újabb helynevek létrehozásában (HOFFMANN 2007²: 59, ld. TÓTH V. 1999: 435–42). Az újabb nevek névtestébe beépülő helynevek változatlanul ugyanazt a szemantikai szerepet, azaz a megnevezés funkcióját töltik be, az örökítés e sajátos motívuma alapján rokoníthatjuk a típust mintegy a családnevekkel (BÍRÓ F. 2002: 77). A helynevek újabb nevekben főként a bővítményrészt alkotják és fajtajelölő földrajzi köznévi kapcsolódik hozzájuk, ebben a minőségükben a jelölt hely sajátosságára utalnak (S+F), más esetekben pedig a megnevezés a jellemző szerepük (M+F). Leginkább viszont a kétrészes névszerkezetek utó-

tagjaként állnak a megnevező szerepű helynevek, és hozzá sajátosságot kifejező nyelvi elem kerül előtagi helyzetbe (S+M), egészen ritkán két megnevező szerepű névrész is összekapcsolódhat (M+M) (TÓTH V. 1999: 436, 2001: 135).

2.3.1. A sajátosságkifejező és megnevező szerepű névrészekből felépülő kétrészes struktúrák keletkezését két tényezőre vezethetjük vissza. Egyfelől szerepet játszik az egységes denotátumok differenciálódása, másfelől a több azonos nevű denotátum megkülönböztetési igénye, s így a helynévi homonímia kiküszöbölésének, vagy kialakulása megakadályozásának a szándéka hívja életre őket (TÓTH V. 1999: 439, BÍRÓ F. 2002: 80–1, PÓCZOS R. 2010: 64). Az egyedítés céljából kapcsolódó sajátosságkifejező bővítmények elvileg sokféle szemantikai jegyet tükrözthetnek, azonban azok ténylegesen csak szűk körre korlátozódnak: általában a hely viszonylagos mérete, kora, továbbá lakója, viszonyított helyzete, más helyhez való viszonya jelenti a névadás motivációját (BÍRÓ F. 2002: 81, ld. még PÓCZOS R. 2010: 64–5).

A Dombóvári járás névanyagában az S+M típusba tartozó helynevek között az egységes denotátum differenciálódását a lakóhelyek és az egymáshoz közel fekvő területek nevei példázzák, míg a másik névadási motívumra, az azonos nevű objektumok elkülönítésének az igényére különféle tájrészekkel kapcsolatban figyelhetünk fel (vö. BÍRÓ F. i. m. 81, PÓCZOS R. i. m. 65). A lakott helyek nevei közül említhetők például: *Felső/Leperd*, *Alsó/Leperd* és *Kis/Leperd*, *Új/Dalmand* és *Német/Dalmand* (Dalmand), *Ó/Dombóvár* és *Új/Dombóvár*. A tájrészeket jelölő sajátosságkifejező és megnevező funkciójú névrészekből álló kétrészes helynevek számosabbak, idézhetem például: m. *Fölső/Homok* ~ n. *Obere/Sandfeld* 'fölső homokföld' és m. *Alsó/Homok* ~ n. *Untere/Sandfeld* 'tkp. ua.' (Csibrák), m. *Alsó/Hajut* ~ n. *Unter/Hajut* és *Fölső/Hajut* (Csikóstóttós), *Kis/Göröcsmény* és *Öreg/Göröcsmény* (Döbrököz), *Nagy/Rétföld* és *Kis/Rétföld*, *Nyugati/Szilfadülő* és *Keleti/Szilfadülő* (Dombóvár), *Garasházi/Felsőkút* és *Garásházi/Belsőkút*, *Kisebb/Cincaberek* ~ *Rövid/Cincaberek*, *Nagy/Katonás* és *Kis/Katonás*, *Ó/Biród* és *Új/Biród* (Gyulaj), m. *Fölső/Nyáros* ~ n. *Ober/Nyáros*, *Alsó/Nyáros* ~ n. *Unter/Nyáros* és *Hosszú/Nyáros* (Kaposzekcső), *Felső/Csigáskút* és *Alsó/Csigáskút*, *Nagy/Szénahordóút* és *Kis/Szénahordó út* (Szakcs), *Felső/Berekalj* és *Alsó/Berekalj* (Várong). Megjegyezhetem még ennél az altípusnál, hogy ide tartozik a járás három településének a neve: *Kapos/Pula*, *Kapos/Szekcső* és *Csikós/Tóttós*. Ugyanis az alaprészükkel megegyező nevű települések

léte indokolja az egyedítésüket, ami az első két esetben a *Kapos* mellékére utaló helynévi, míg Töttös kapcsán a falu alatti vizek tipikus állatfajára, a *csík* halra utaló, ellátottságot kifejező *-s* képzős melléknévi előtaggal történt, amit viszont idővel magához hasonított a *csíkós* foglalkozásnév (FNESz.).

Az S+M típus kapcsán végül a települések névrendszereire jellemző arányokról szólok. Ezek a kétrészes toponimák az S+F névmodellhez viszonyítva — annak dominanciájából kifolyólag — elenyészőek, az értékek 8% alatt mozognak, Lápafő és Kurd települések névállományában pedig nincsenek is jelen, viszont az S+S típushoz képest már jóval jelentősebbnek bizonyulnak (vö. PÓCZOS R. 2010: 64). Az alábbi táblázatokból a konkrét arányokról is képet kaphatunk.

	Attala	Csibrák	Cs.töttös	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m. S+F	90,86			79,51	70,74	91,79	88,34	91,46
m. S+M	3,05			7,38	2,8	2,9	3,59	2,44
m. S+S	-			4,1	0,25	-	0,44	-
m. S+F/ n. S+F		90,91/ 91,67	84,72/ 84,29					
m. S+M/ n. S+M		2,2/2,2	4,05/0,34					
m. S+S/ n. S+S		- / -	1,01/ -					

5/a A sajátosságkifejező szerepű névrészek jellemző kétrészes névmodelljeinek, közöttük az S+M típusnak a százalékos megoszlása

	K.pula	K.szekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
m. S+F	91,71		85,89		85,71	91,8	88,06	90,57
m. S+M	3,32		3,99		-	1,64	2,65	3,77
m. S+S	0,55		3,99		-	-	1,77	-
m. S+F/ n. S+F		85,14/ 93,84		84,95/ 88,89				
m. S+M/ n. S+M		2,86/3,08		- / -				
m. S+S/ n. S+S		- / -		0,49/ -				

5/b A sajátosságkifejező szerepű névrészek jellemző kétrészes névmodelljeinek, közöttük az S+M típusnak a százalékos megoszlása

2.3.2. A megnevező funkciójú és fajtajelölő névrészek szerkezetei (M+F) a fenti típusnál is ritkább névmodellt képviselnek, ugyanis csak egyes nevek esetében jönnek létre. Tudniillik, amikor az átvett vagy belső keletkezésű, de elhomályosult etimológiájú, ezért megnevező funkciójú helynevek nem kellően informatívak a közönség vagy valamely mikroközösség számára denotátumukat illetően, tehát a névhasználók nem tudják bizonyos helyfajtákra vonatkoztatni őket, ezért fajtajelölő földrajzi

köznévi utótagot illesztnek hozzájuk. Az M+F típusú helynevek tehát szerkezeti változás során, a denotatív jelentés módosulása nélkül, kiegészüléssel alakulnak ki, aminek szerepe mintegy a tulajdonnév jelölő értékének megteremtése, helyreállítása (TÓTH V. 1999: 441, BÍRÓ F. 2002: 78, PÓCZOS R. 2010: 65, HOFFMANN 2007²: 148–9). PÓCZOS RITA nyomán a névtípus keletkezésében jelentőséget tulajdoníthatunk a kétrészes toponimák domináns névmodelljeinek: a fajtajelölő utótagú alapmodell és a szintagmatikus szerkesztésű szóalkotási modell mintájának is, valamint a kétnyelvű településeken szerepet játszik — nemcsak erre a típusra vonatkozóan, hanem a névadási modellekre általános érvennyel — az azonos denotátumokra utaló, másik nyelvű helynevek indukáló hatása (i. m. 65, 101).

A Dombóvári járás névanyagában a megnevező funkciójú helynevek értelmező szerepű, fajtajelölő földrajzi köznévvvel való kiegészülésének mindkét módjára találunk példát. Azaz a földrajzi köznévi utótag járulhat közvetlenül, morfológiai kitevő nélkül a megnevező szerepű névrészhez, ugyanakkor ez még képzőt is felvehet, a magyarban az *-i*, a németben az *-er* formánst. A kiegészülésnek ezt az esetét nevezük képzéses kiegészülésnek, és e módon csakis másodlagos jellegű nevek keletkezhetnek (2007²: 150). A pusztai földrajzi köznévi névrésszel való kiegészülésekkel kapcsolatban azonban felvethető, hogy némelyik elsődleges alakulat, amelyekből egyrészes megnevező funkciójú helynevek alakulnak egy másik szerkezeti változás útján, a földrajzi köznévi alaprész ellipszisével. Ennek a lehetőségével ugyanakkor PÓCZOS RITA nem számol, véleménye szerint az átvételeknek mindig meg kell előznie az összetett struktúrákat (i. m. 139).

Az M+F névmodell szerepét a következő nevek létrejöttében feltételezhetjük: m. *Banga/hegy* ~ *Bángi/hegy* ~ n. *Banga/Berg* 'ua.', m. *Gerebice/rét* ~ n. *Kerpic/Wiesen* 'ua.', m. *Kóti/rét*, n. *Tamásházer/Acker* 'Tamásházi szántó' (Csikóstóttós), *Kapos/folyó*, *Csonnyáki/rét* (Jágónak), n. *Tiskës/Garten* 'Tiskés kert' (< m. *Tüskés*) (Kaposzekcső). Kocsola névkincséből idézhetem a *Cinca/vize* névformát, amelyben a megnevező szerepű *Cinca* víznévhez E/3. személyű birtokos személyragos formában kapcsolódik a *víz* fajtajelölő földrajzi köznévv, amit viszont egy másik vízfolyásnév alaprészeként (*Zöld/víz*) a névhasználó közösség nem érzett elég informatívna denotátumára vonatkozóan, és a szűkebb jelentésű *patak* földrajzi köznévvvel egészí-

tette ki a sajátosságjelölő és fajtajelölő névrészek kapcsolatát M+F névszerkezetet hozva létre (*Zöldvíz/patak*).

Az M+F névmodell a kétnyelvű településeken a német névrendszerben egy sajátos típust formálhatott ki a magyar névrendszer vonatkozási alapján. Ugyanis a német névhasználó közösség bizonyos magyar kétrészes neveknek rendre csak a bővítményét kölcsönözte, s ehhez aztán saját nyelvi fajtajelölő földrajzi köznevet kapcsolt. Ezek a nevek reprezentálják például a névcsoportot: *Bika/Stall* (< *Bika/istálló*), *Bidas/Brunnen* (< *Büdös/kút*), *Hosszi/Morast* (< *Hosszú/berek*), *Pakter/Haus* (< *Bakter/ház*), *Schanzer/Acker* (< *Sánci/dűlő*), *Vitéz/Feld* (< *Vitéz/telek*). Német eredetű, megnevező szerepű előtag és magyar nyelvi fajtajelölő utótag kapcsolatára viszont csupán egy névadatot említhetünk: *Smál/kert* (< *Schmal/Garten*). Ezek a szerkezetek, a bővítményrész tekintetében részleges átvétellel magyarázhatók, az alaprész szempontjából pedig kétféle alakulási mód tehető fel, az önálló névadás, valamint a fordítás. PÓCZOS RITA a nagyszámú, magyar–német kétnyelvű, szemantikailag egymásnak megfelelő névpárok keletkezése kapcsán logikai úton és a magyar neveknek jelentős motivációs hatást tulajdonítva a fordítást valószínűsíti (2010: 66, 194).

Az M+F névmodell még kisebb meghatározó erővel bír a névrendszerekben, mint az S+M típus. A járás tíz településén, közéjük sorolva Csibrákot is, egyáltalán nincs képviselve a magyar névrendszerekben, míg a többi helység névállományában is csak elvétve tartozik hozzá néhány név. A kétnyelvű településeken a típusnak a német közösség névadásában megnyilvánuló nagyobb jelentősége mögött a fentebb kifejtett jelenség húzódik. A modell pontos arányait az alábbi táblázatok tüntetik fel.

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m. M+F	-			-	-	-	1,35	1,22
m. M+F/ n. M+F		- /1,1	4,05/3,38					

6./a A M+F szerkezetű kétrészes magyar, illetve német helynevek százalékos megoszlása

	Kospupa	Kaposszekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
m. M+F	-		0,92		-	-	-	-
m. M+F/ n. M+F		2,29/3,08		0,49/ 10,1				

6./b A M+F szerkezetű kétrészes magyar, illetve német helynevek százalékos megoszlása

2.3.3. Mellérendeléssel a megnevező funkciójú névrészek a kétrészes névszerkezeteknek mindkét részét is alkotják (M+M). A típus hivatalos névadás során keletkezik, mégpedig a településegysítések, illetve tájrészek összevonása által, az első tényezőre említhetők például a *Szurdok/Bénye*, *Tőkés/Újfalu* és *Gagy/Beret* nevek

(TÓTH V. 1999: 441–2), a másakra pedig a *Fás/Bikasziget*, *Fás/Bikeri* (BÍRÓ F. 2002: 79). A járás névkorpusza a modell vizsgálatát nem teszi lehetővé számomra.

3. A sajátosságot kifejező névrészek

3.1. A fajtajelölés funkciója mellett a hely sajátosságának a kifejezése (S) jelenti a névadás másik meghatározóbb, univerzális jellegű motivációját, állapíthatjuk meg az egyrészes névtípuson belül képviselt arányainak az áttekintése nyomán (de ld. PÓCZOS RITA munkájában is a sajátosságkifejező neveknek ugyanilyen megoszlását az egyrészesek kategóriájában, 2010: 69).

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m. F	25			35	45,1	48,28	31,25	42,31
m. F/ n. F		55/21,74	40,5/ 39,28					
m. S	44,45			52,5	45,1	32,76	54,69	23,08
m. S/ n. S		40/21,74	43,04/ 14,29					
m. M	22,22			12,5	9,8	18,96	14,06	34,61
m.M/ n. M		5/56,52	16,46/ 46,43					
m. N	8,33			-	-	-	-	-
m. N/ n. N		- / -	- / -					

7./a Az egyrészes névtípusok és azon belül a sajátosságkifejező magyar, illetve német nevek százalékos megoszlása

	Kapospula	Kaposszekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
m. F	41,03		44,83		62,5	23,81	35,9	60
m. F/ n. F		51,28/59,1		44,9/ 31,82				
m. S	46,15		43,1		37,5	33,33	30,77	33,34
m. S/ n. S		29,49/13,63		32,65/ 18,18				
m. M	12,82		12,07		-	38,1	30,77	6,66
m.M/ n. M		19,23/27,27		18,37/ 36,36				
m. N	-		-		-	4,76	2,56	-
m. N/ n. N		- / -		4,08/ 13,64				

7./b Az egyrészes névtípusok és azon belül a sajátosságkifejező magyar, illetve német nevek százalékos megoszlása

Természetesen a kétrészes nevekben is a sajátosságkifejező névrészek a leggyakoribbak, hiszen fajtajelölő névrészhez kapcsolódva a névrendszerek legalapvetőbb névmodelljét építik fel. Ugyanis számtalan, fajtája szerint azonos denotátumnak kell egyedi nevet alkotnia a közösségeknek, s ehhez legkézenfekvőbb módon az egyes helyek megannyi szemantikai jegye szolgálhat indítékul a megkülönböztető szerepű bővítményekhez (vö. PÓCZOS R. 2010: 73). Az S+F típus kiemelkedő arányát már

szemléltetem a neki megfelelő fejezetben, de az itteni 3./a és 3./b táblázatokból előzetesen tájékozódhatunk a sajátosságkifejező névrészek további, viszont immár kevésbé jelentős kapcsolódási formáinak, azaz megnevező funkciójú, illetve másik sajátosságkifejező névrészekkel alkotott szerkezeteinek az arányairól is.

3.2. Mivel az objektumok tulajdonságai közül elvileg bármit kiemelhetünk, ezért rendkívül változatos kategóriát képez a sajátosságkifejező típus a nevekbe foglalt szemantikai jegyek tekintetében, még akkor is, ha a névadás alapvetően bizonyos jellegzetességekre szorítkozik (HOFFMANN 2007²: 55–6, 59). A dolgozatban követett elemzési modell a denotátumok sajátosságát megjelenítő névrészfunkcióknak először három fő osztályát különíti el, majd azokon belül további kategóriákat állít fel a különféle szemantikai tartalmak megragadására. Tanulmányozhatók tehát eszerint a hely valamilyen tipikus tulajdonságát (méretét, alakját stb.), külső dologgal (például a rá jellemző növényzettel, állatvilággal) való kapcsolatát, valamint más helyhez fűződő viszonyát kifejező névrészek (i. m. 55–6). Munkámban a sajátosságkifejező névmodellt a funkcionális jegyek fő szemantikai típusai alapján mutatom be alfejezetek keretében.

3.1. A hely tulajdonságára utaló névrészek

3.1.1. Az egyrészes nevek névrészeire a denotátumok tulajdonságára való utalás a sajátosságjelölés három fő névrészfunkciója közül a legkevésbé jellemző, ezt mutatják az alábbi táblázatokban szereplő értékek, erre az eredményre jut PÓCZOS RITA is, ha itt figyelmen kívül hagyja az általa funkciójelölő szerepűnek tekintett helynévcsoportot (vö. 2010: 70). Az arányuk a Dombóvári járás egyrészes helynévkorpuszában általánosan 25% alatti, azonban vannak települések, ahol teljesen hiányzik ez a névadási motívum, Attala, Lápafő, Nak és Csibrák magyar, illetve Csikóstóttós, Kaposzekcső és Kurd német névrendszerében. Az eleve kis jelentőséggel bíró motiváció a német közösség névadásában ugyanis inkább a kétrészes névszerkezetek létrejöttében játszik szerepet, ahogyan ezt láthatjuk majd lentebb a funkciónak a kétrészes helynevek bővítményrészére jellemző arányaiból. Mivel a tulajdonságjelölés csekély mértékben határozza meg a névállományokat, szükségtelen további arányokat számolnom a típuson belül a szemantikai jegyek elkülönítése alapján, ezeket az alkate-

góriákat mind az egyrészes, mind a kétrészes szerkezetek esetében csak névadatokkal kísérve jellemzem a továbbiakban.

	Attala	Csibrák	Csikós-tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
tulajdonság								
m.	-			23,81	4,35	15,78	14,29	16,67
m./n.		-/20	5,88/-					
kapcsolat külső dologgal								
m.	25			71,43	95,65	42,11	37,14	83,33
m./n.		75/40	44,12/50					
kapcsolat más hellyel								
m.	75			4,76	-	42,11	48,57	-
m./n.		25/40	50/50					

8./a A denotátum tulajdonságára utaló funkció százalékos megoszlása az egyrészes névtípusban

	Kapos-pula	Kapos-szekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
tulajdonság								
m.	11,11		8		-	-	25	20
m./n.		8,7/-		12,5/-				
kapcsolat külső dologgal								
m.	33,33		40		100	57,14	41,67	60
m./n.		65,22/ 33,33		81,25/75				
kapcsolat más hellyel								
m.	55,56		52		-	42,86	33,33	20
m./n.		26,08/66,6 7		6,25/25				

8./b A denotátum tulajdonságára utaló funkció százalékos megoszlása az egyrészes névtípusban

3.1.2. Az egyrészes nevek között az objektum alakjára utaló névrészek vannak többségben, a következő nevek tartoznak ide például: *Csákó*, *Egyenes*, *Elágazó*, *Forduló*, *Lófejes*, *Nyelves*, *Nyerges*, *Sarok*, mivel a dülő két vége sarokban végződik (TMFN. Kurd). Az anyagra utaló egyrészes helynevek kevésbé jellemzőek a névkorpuszokra, ezeket a toponimákat említhetem: *Beton*, *Fehérföldes*, *Fehérpártos*, *Homok*, *Homokos*, *Sárgaföldes*. Egyéb szemantikai jegyek még ritkábban jelennek meg ebben a típusban, csupán néhány névadattal szemléltethetők. Méretet jelenít meg például Kaposzsekcsőn az *Ötvenhold* alakulat, Dalmandon a *Keskeny* istállónev. Alapulhat a névadás a denotátum hangján is, így keletkeztek a *Csorogó*, *Dobogó*, *Szelelő* és a *Zugó* névformák, az utóbbi és a legelső a malmot hajtó víz, a *Dobogó* feltehetően üreges terület, míg a *Szelelő* fás hely elnevezéseként. A járás egyetlen

tulajdonságjelölő német egyrésztes nevét Csibrák névállományából idézhetem, a parlagot, korábban disznólegelőt jelölő *Ruhe* név 'nyugalom, pihenés' jelentésű köznévi alapszavával az előbbi altípussal ellentétben éppen a hely csendes voltára utal. Az egyrésztes nevek tulajdonságjelölő típusán belül nem adatolhatók például a denotátum színére, korára vagy hőmérsékletére utaló névrészek, mivel ezek jellemzően kétrésztes neveket motiváló szemantikai jegyek.

3.1.3.1. A hely tipikus tulajdonságának kifejezése a kétrésztes nevek bővítményrészében valamivel jobban érvényesülő funkció, mint az egyrésztes nevek esetében. Az alábbi táblázatokból leolvashatjuk, hogy ez a típus az egyes települések névrendszerében hasonló arányban van jelen, az értékek 4 és 25% között alakulnak.

	Attala	Csibrák	Csikós-tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
tulajdonság								
m. S+F	10,62			18,09	18,62	16,67	15,38	13,70
m. S+F/n. S+F		6/15,15	14,21/20,34					
kapcsolat külső dologgal								
m. S+F	36,31			47,87	47,78	42,78	42,56	54,80
m. S+F/n. S+F		56/45,45	36,61/49,15					
kapcsolat más hellyel								
m. S+F	53,07			34,04	33,60	40,55	42,06	31,50
m. S+F/n. S+F		38/39,4	49,18/30,51					

9./a A denotátum sajátosságára utaló típus százalékos megoszlása a kétrésztes modelleken belül

	Kapos-pula	Kapos-szekeső	Kocso-la	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
tulajdonság								
m. S+F	14,20		15,16		25	16,07	13,47	4,16
m. S+F/n. S+F		16,78/14,75		10,86/7,87				
kapcsolat külső dologgal								
m. S+F	48,76		40,07		41,67	39,29	40,93	22,92
m. S+F/n. S+F		43,62/59,02		57,14/59,55				
kapcsolat más hellyel								
m. S+F	37,04		44,77		33,33	44,64	45,6	72,92
m. S+F/n. S+F		39,6/26,23		32/32,58				

9./b A denotátum sajátosságára utaló típus százalékos megoszlása a kétrésztes modelleken belül

3.1.3.2. A kétrészes nevekben névadási motívumként szerepel a denotátum anyaga, főleg a homokos talaj: *Föld/kunyhó*, m. *Homok/bánya* ~ n. *Sand/Grube*, n. *Sand/Acker* 'homokföld', m. *Homok/szőlő* ~ n. *Sand/Weingarten*, *Köves/út*, *Por/berek*, *Sárgaföldes/gödör*, *Szenes/út*, n. *Stein/Insel* 'kősziget, romhalom', m. *Téglahíd* ~ n. *Ziegel/Brücke* stb.

A tájrész mérete is kifejeződik a nevek bővítményében, például: *Feneketlen/kút*, n. *Großer/Graben* 'Nagy árok' (a *Kapos* szinonim változata), *Hosszú/páskom*, *Hosszú/rétek*, m. *Kis/árok* ~ n. *Kleiner/Graben*, m. *Kis/erdő* ~ n. *Klein/Wald*, *Mély/völgy*, m. *Nagy/erdő* ~ n. *Großer/Wald*, *Nagy/iskola*, *Széles/csapás*, *Széles/parlag*.

A következő kétrészes nevek bővítményrésze alapján a hely szembetűnő sajátosságának minősül az alakja: *Citera/tábla*, *Csonka/csapás*, *Csonka/dülő*, *Ék/hegy*, *Görbe/lénia*, *Kerek/erdő*, *Kerek/domb*, *Kerek/sűrű*, *Kereszt/út*, *Kutyaszorító/utca*, *Nyelves/árok*.

A fentiekén kívül egyéb szemantikai jegyek is feltűnhetnek az összetett helynevek szerkezetében. A járás névanyaga tartalmaz a hely színére utaló neveket, például: *Fehér/domb*, *Fehér/híd*, *Sárga/gödör*, n. *Schwarz/Straße* 'fekete utca', *Zöld/víz*.

Idézhetek a denotátum viszonylagos korát megjelölő toponimákat is, például: m. *Öreg/hegy* ~ n. *Alter/Berg*, *Régi/szőlők*, *Régi/iskola*, *Újfalu*, *Új/iskola*, m. *Új/kút* ~ n. *Neuer/Brunnen*.

A hely jellemző hőmérséklete szolgált motivációs alapul az alábbi nevek megalkotásához: *Hideg/völgy*, *Hűvös/völgy*, metaforikus kifejezéssel élt a magyar és a német közösség a *Sommer/Gebirge* 'nyári hegy' és a *Téli/hegy* ~ *Winter/Gebirge* névformák esetén.

Tipikus névalkotó motívum a denotátum funkciója is, például: m. *Birka/tér* ~ n. *Schaf/Platz* (ugyanis „itt osztotta szét a juhász a birkákat utcák szerint” BMFN. Csikóstöttös), *Gyep/föld*, *Határ/fa*, *Művelődési/Ház*, *Rét/föld*, *Sport/pálya*, *Választó/csapás*, m. *Vásár/tér* ~ n. *Markt/Platz*.

3.2. A hely külső dologhoz való viszonyát kifejező névrészek

3.2.1. A sajátosságkifejező névmodell másik fő típusában a denotátum valamely külső dologhoz, körülményhez fűződő viszonya képezi a névadás motívumát, ez a

tulajdonságjelöléssel szemben sokkal jellemzőbb funkciója az egyrészes helyneveknek, ahogyan az a települések névállományában való jelenlétüket tükröző arányszámokból is kiderül. Egyedül Attala névkorpuszában jelentkezik kisebb hányaddal (25%) ez a névfajta, ami a sajátosságkifejező névrészek harmadik fő típusának, a denotátum más helyhez való viszonyát kifejező típusnak a meghatározó szerepével magyarázható. Sőt meg kell jegyezni, hogy ezen a településen az egyrészes helynevek névrészeire az előbbi funkciókon kívül a tulajdonságjelölés egyáltalán nem jellemző, mellesleg Attala egyrészes névkincse a legcsekélyebbek közé tartozik, hiszen ezen nevek aránya mindössze 15,5%-ot ér el.

Azonban a táblázatokban feltüntetett értékek szerint a helynek és egy külső dolognak a kapcsolatán alapuló névadás jelentőségének a mértéke eltérő a többi településre vonatkozóan. Egyes helységeken (például Döbrököz, Gyulaj, Kapospula, Szakcs) az egyrészes nevek állományának 30–50%-át teszik ki, míg más településeken nagyobb részt alkotnak, egészen magas arányt is képviselhetnek, például Dalmand, Dombóvár, Jágónak névkorpuszában. Kivételes értéket figyelhetünk meg Lápfő esetében, hiszen a névfajta teljes kizárólagosságot élvez. Azonban a 100%-ot három helynév képezi. A kétnyelvű települések egyrészes névrendszereiben alapvetően a magyar nevek között kerül túlsúlyba a hely külső dologgal való viszonyának névadási motívuma. Egyedül Csikóstóttós esetében tapasztalhatjuk a német nevek jelentősebb arányát, ami az egyrészes alapmodell belső viszonyaiból következik, ugyanis az ide tartozó négy német név fele-fele arányban megoszlik a sajátosság kifejezésének most tárgyalt funkciója és harmadik válfaja, a denotátum más helyhez való viszonyát megjelenítő típusa között (ld. ehhez a 8./a táblázatot).

	Attala	Csibrák	Csikóstóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
kapcsolat külső dologgal								
m.	25			71,43	95,65	42,11	37,14	83,33
m./n.		75/40	44,12/50					

10./a Az egyrészes sajátosságkifejező névtípusok között a denotátum külső dologgal való viszonyát kifejező névrészek százalékos megoszlása

	Kapospula	Kaposzekcső	Kocsola	Kurd	Lápfő	Nak	Szakcs	Várong
kapcsolat külső dologgal								
m.	33,33		40		100	57,14	41,67	60

m./n.		65,22/ 33,33		81,25/75				
-------	--	-----------------	--	----------	--	--	--	--

10./b Az egyrészes sajátosságkifejező névtípusok között a denotátum külső dologgal való viszonyát kifejező névrészek százalékos megoszlása

3.2.2. Az egyes denotátumok elnevezésében azoknak számtalan külső dologgal, körülménnyel való jellemző kapcsolata szerepet játszhat. Motiválhatja a névadást a helyen honos vagy termesztett növények, illetve tenyésztett állatok, vagy az ott található építmény, másfelől a hely birtokosa, használója vagy lakója, de megjelölhető szemantikai jegyeket képviselhet a hely eredete és valamely vele kapcsolatos esemény is (2007²: 56). A továbbiakban ezeket a típusokat mutatom be részletesebben.

3.2.2.1. A tájrész jellemző növényzete, illetve a termesztett növények a névalkotás elsődleges motivációi közé tartoznak. Így színes kategóriát formálnak a növénynevekből alakult határnevek: *Akácos, Almás, Barackos, Bodzás, Bozót, Bozotos, Bükk, Bükkös, Cser, Csuhas, Diós, Égerfa, Fenyéres, Fűzes, Gyertyános, Gyökeres* 'egykori erdő', *Gyümölcsös, Halyagos, Hársos, Juharos, Káposztás, Kenderes, Kőrises, Körtvélyes, Liliomos, Nagy tölgyfa, Nyáros, Somos, Szedres, Szilfás, Szilvás, Tüskés*.

Figyelemreméltó jelenség ennél a kategóriánál, hogy egyáltalán nem találhatók a négy kétnyelvű település német nyelvű, egyrészes névkorpuszában a hely sajátosságaként a növényzetet kifejező toponimák, holott ez a modell a német közösség névadására is jellemző, bizonyítják ezt a PÓCZOS RITA által idézett nevek az egykori Sásdi járás névkincséből: *Birken* 'nyírfák', *Birnbaum* 'körtefa', *Kolben* 'kukorica', *Wacholder* 'boróka' (2010: 70). Az eltérés mögött a szóalkotási modellek különbsége áll, hiszen a hely tipikus növényvilága kifejeződhet a magyar helynévrendszerben egyrészes alapmodell keretében, a német névrendszerben azonban ez a szemantikai tartalom sokkal inkább a kétrészes, szintagmatikus szerkesztéssel keletkező helynevek bővítményrészében jut érvényre (vö. i. m. 70). Így a magyar névrendszerben keletkezhetnek helynevek a jellemző szóalkotási modellnek megfelelően növénynevekből melléknévképzővel, ld. például: *Fenyéres, Káposztás, Kenderes*, addig ezek német párhuzamaiban a képzőnek földrajzi köznévi önálló névrész felel meg, például: *Hanf/Tal* 'kendervölgy', *Kraut/Garten* 'káposztáskert'. Az ilyesfajta különbségek a névszerkezeti modellek terén alapvető jelentőséggel és determináló erővel bírnak.

3.2.2.2. A Dombóvári járás egyrészes helynévi adatai alapján a jellemző állatvilágról történő névadás kevésbé kap hangsúlyt, de említhetők például ezek a névformák: a *Cinke* utcanév, továbbiak a *Fácános*, *Gúnáros*, *Hangyálos*, *Hollós*, *Méhes*, *Rókás*. Német nevet erre a modellre sem idézhetek, hasonló okok folytán, mint amit a hely sajátos növényzete névadási motiváció kapcsán ismertettem. Azaz a helyen gyakori állatfajt is általánosan kétrészes nevek előtagjában jelöli meg a német közönség, ez a szemantikai jegy csak meglehetősen ritkán jelentkezik egyrészes nevek szerkezetében, például a régi Sásdi járás névkorpuszából a következők emelhetők ki: *Fledermaus* 'denevér', *Froschau* 'békás hely' (PÓCZOS R. 2010: 71). Azonban meg kell jegyeznem a német nevek hiányához ennél és a fenti típusnál, hogy figyelembeveendő körülmény természetesen az is, hogy csak csekély német névkorpusz elemzési eredményeiről van szó, hiszen köztudottan a Dombóvári járásnak csak négy települése magyar–német kétnyelvű.

3.2.2.3. Lényeges sajátosságát jelzi az adott helynek az is, ki a tulajdonosa, használója. Az egyrészes helynevek között vannak pusztai személynévi eredetűek: m. *Bangárt* ~ n. *Baumgarten* (jelöltje: szántó, rét) és épület, kert neve a *Szabotin* Kaposzekcsön. Csibrákon a n. *Kleinhäusler* 'kisházások' helynév a kisházás gazdák szingtagmának az előtagjával utal egy legelő használóra, Csikóstóttősön pedig a m. *Kisházás* név fejezi ki a kisházás zsellérek tulajdonlasi jogát egy szántóra vonatkozóan (ennek német megfelelője kétrészes: *Kleinhäusler/Stücke* 'kisházás részek' a magyar *Kisházás/föld* mintájára alakult). Döbröközben egy szőlőültetvény a *Kapitány* foglalkozásnévi eredetű helynevet viseli, mivel Francsics Bódog tengerészkapitányról kapta a nevét. Többesjellel ellátott családnéven alapul Gyulajon a *Hunkáék* név, ami volt vízimalomnak, ma romos épületnek a neve, ezeken kívül akad példa hivatalos személyek használatát bennfoglaló egyrészes helynévre is, említhető a *Tanács* épületnév Dalmandon. Sajátos módon egy terület tulajdonosának a hiánya is megjelenhet névadási motívumként, Kurd névkincsében adatható egy gyümölcsös nevéként a *Gazdátlan*. A *Proletár* 1919-ben kiosztott kis parcellákat jelöl Várongon.

3.2.2.4. Az egyrészes helynevek rögzíthetik a denotátumnak és az ott lakó személynek vagy közösségnek, népcsoportnak a viszonyát is. Csikóstóttősön a *Kajdocsi* falurésznév, korábban kertnév az ott lakó Kajdocsi családnévét örzi, a *Kis-Kajdocsi* kétrészes szinonim névváltozatában a személynév azonban már megnevező funkció-

jú névrészt épít fel. Dalmandon pedig egy szántónak adták az ott lakó Göllösi személynevét, *Gölös* formában. Figyelemkeltő, hogy mindkét esetben a családnevek *-i* végződésének leválasztásával alkottak helynevet a közösségek, ami mögött nagy valószínűséggel a helynevekből családneveket létrehozó, másfelől a helynevekhez kapcsolódó *-i* melléknévképző (ld. például: *Erdei/kút*, *Szentiváni/erdő*) homonímiája állhat. A nyelvhasználók asszociálhattak a családnevek morfémaszerkezete alapján a helynévképzőre, ezért rövidíthették meg a személyneveket. Gyulaj névkorpuszában bukkan fel a *Kuri* helynév, amely szintén személynévből alakult, talán az ott lakó cigánynak a ragadványnevéből. De magára erre a népcsoportra utaló helynevet is találhatunk, mégpedig a *Cigányok* névformát Dalmandon, amely teret nevez meg a szinonim kétrészes *Cigány/telep* alakulattal együtt.

3.2.2.5. A denotátum kialakulásának a módja is motiválhatja a névadást, azonban így egyrészes toponimák csak ritkán keletkeznek. Erre a szemantikai tartalomra mindössze a magyar névanyagból idézhetem a *Ráadás* helynevet, ami a kiosztás után megmaradó és a telkes gazdáknak juttatott földet jelöli Szakcson. De német nevek is keletkezhetnek e típus szerint, ld. például az egykori Sásdi járás névkorpuszában a *Holzschlag* 'favágás', *Teilung* 'osztás' neveket (PÓCZOS R. 2010: 71).

3.2.2.6. A fenténél jóval népesebb kategóriát alkotnak azok a helynevek, amelyek a hellyel kapcsolatos eseményt jelenítenek meg. Az egyrészesek most tárgyalt sajátosságjelölő névtípusát áttekintve a helyre jellemző növényzetet kifejező csoport után a második legszámosabbnak mondhatom, még akkor is, ha német nevet itt sem tudok idézni, PÓCZOS RITA is csak egyet közöl az adott funkcionális típusra: *Bodenreform* 'földreform' (i. m. 71). A nevek áttetsző szemantikai szerkezete és az adatközlők névmagyarázatai alapján az alábbi nevek sorolhatók ide: Csikóstóttősön teret nevez meg a *Köpködő*, Gyulajon dombos, szőlős, gyümölcsös hely neve a *Kutyavágó*, domboldalak nevei a *Lószakajtó* és a *Kenyérszalajtó*, az utóbbi név indítékául szolgáló történésre az adatközlők vissza is tudnak emlékezni: „Valamikor a hagyomány szerint egy egész kenyér legurult a meredek lejtőn.” (TMFN.). Gyulaj névrendszerében fordul elő a *Kobzó* helynév is, ami domboldalban való kukoricakopasztásra utal, míg a *Pölöcske* szántónév koponyák előkerülésére a jelölt helyen. A *Lődöző* helynév Jágónakon adatolható, és a helység névadó közössége azt az eseményt örökölte meg vele, hogy az erdős területen lögyakorlatokat tartottak. Társadalmi státuszt kifejező

szóból származik a *Pergyó* utcanév Kapospulán, amely a helyen megforduló zshiványokra, jöttmentekre utal, a településen használják egy szántó neveként az *Urbárium* megnevezést és az adatközlők valószínűleg nem tévednek, amikor Mária Terézia úrbérrendezésével hozzák összefüggésbe a név keletkezését. Az *Urbárium* megjelölésnek egyébként a szomszédos másik egykori somogyi településen, Attalán megtaláljuk a párját is kétrészes struktúra formájában, amelyben az *Urbárium* megnevező funkciójú névrészt alkot és hozzá viszonyítást kifejező bővítmény kötődik: *Alsó/Urbárium*. Kocsolában a *Majális* erdei tisztás és a *Jatatérom* csárda neveként az adott helyen zajló mulatságra vonatkoznak. Kurd névkorpuszában tűnik fel a *Puskás* helynév, amelynek eredetét azzal magyarázzák a helyiek, hogy a dombos, szőlős, szántóterületen puskás betyárok jártak. A *Gagarin* nevű major „akkor épült, amikor Gagarin először volt az úrben” (TMFN. Szakcs). A *Meszesbóditó* helynév annak a történelemnek állít emléket, hogy „a patkó alakú utcában egyszer eltévedt a meszes” (TMFN. Várong). Tüzeset magyarázza az *Égett* (erdőnek egy darabja égett le), halálesetek a *Holtember*, *Német halála* egyrészes nevek eredetét. A *Peres* a terület megszerzésének módját rögzíti.

A denotátum külső dologgal, körülménnyel való viszonyát kifejező egyrészes névtípuson belül az egyes szemantikai altípusoknak a jelentőségét az oda tartozó nevekkel kívántam érzékeltetni, mivel az idézések szinte lefedik az állományt.

3.2.3. Az adott sajátosságkifejező névtípusnak és alfajainak a kétrészes névszerkezetekben való megjelenését a kétrészes névmodell alapvető dominanciájából következően viszont a jellemző arányokat is feltüntető táblázatok magyarázásával kezdem, aztán rátérek a típusok bemutatására.

kapcsolat külső dologgal / település	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
növényzet								
m. S+F	20			8,89	5,93	9,09	10,84	15
m. S+F/n. S+F		17,86/ 13,33	8,95/ 17,24					
állatvilág								
m. S+F	9,23			6,67	16,10	11,69	9,64	5
m. S+F/n. S+F		7,14/ 13,33	4,48/ -					
építmény								
m. S+F	6,15			6,67	5,93	5,19	10,84	2,5
m. S+F/n.S+F		7,14/6,67	8,95/6,9					
tulajdonos, használó								

m. S+F	41,54			60	57,63	41,57	39,76	42,5
m. S+F/n. S+F		53,58/ 53,33	56,72/ 58,62					
lakók								
m. S+F	6,15			8,89	4,24	6,49	13,25	22,5
m. S+F/n. S+F		14,28/ 6,67	5,97/6,9					
eredet								
m. S+F	15,38			4,44	2,54	20,78	7,24	10
m. S+F/n. S+F		- /-	11,94/ 10,34					
esemény								
m. S+F	1,55			4,44	7,63	5,19	8,43	2,5
m. S+F/n. S+F		- /6,67	2,99/-					

11./a A denotátum külső dologgal való viszonyát kifejező szemantikai típusok százalékos megoszlása

kapcsolat külső dologgal/ település	Kapospula	Kapos-szekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakacs	Várong
növényzet								
m. S+F	5,06		13,51		13,33	4,55	10,13	27,27
m. S+F/n. S+F		13,85/ 16,67		9/9,44				
állatvilág								
m. S+F	6,33		8,11		-	9,09	1,26	9,09
m. S+F/n. S+F		9,23/5,55		5/3,77				
építmény								
m. S+F	10,12		9,01		-	-	8,86	-
m. S+F/n. S+F		3,08/2,78		4/3,77				
tulajdonos, használó								
m. S+F	55,70		47,75		53,33	45,45	51,90	54,55
m. S+F/n. S+F		53,85/50		47/58,49				
lakók								
m. S+F	16,46		11,71		6,67	22,73	15,19	-
m. S+F/n. S+F		13,84/ 16,67		27/18,87				
eredet								
m. S+F	3,80		2,70		20	18,18	8,86	-
m. S+F/n. S+F		6,15/8,33		3/3,77				
esemény								
m. S+F	2,53		7,21		6,67	-	3,80	9,09
m. S+F/n. S+F		- /-		5/1,89				

11./b A denotátum külső dologgal való viszonyát kifejező szemantikai típusok százalékos megoszlása

A sajátosságkifejező névtípus szemantikai altípusainak arányai az egyes települések névrendszerének kétrészes korpuszában hasonlóképpen alakulnak. Kiemeltem a legfőbb névmodellt, ami a hely tulajdonosára, használójára való utalás, mindenhol ezzel kapcsolatban jelentkeznek a legmagasabb, 40 és 50% közötti értékek. Úgy tűnik tehát, hogy ennek a szemantikai jegynek az egyrészes névmodellel szemben a kétrészes struktúrák bővítményrészében van igazán a helye. Ezután a nevek megoszlása szempontjából a hely lakójának, valamint a helyen honos vagy termesztett növé-

nyeknek a kategóriája következik. A legkisebb értékeket a hely kialakulási módja és a vele kapcsolatos esemény jelentette névadási motívumok kapcsán figyelhetjük meg: 2-3%. További differenciálás viszont már nehezen lehetséges, hiszen nagyon közeli az értékek, illetve általános tapasztalatok sem fogalmazhatók meg, mivel az egyes típusok kisebb-nagyobb arányt képviselnek, azaz arányaik egyedinek mutatkoznak a települések kétrészes névállományában. Természetesen a máshol már említett tényezők, mint a névanyag nagysága, a különféle névmodellek eltérő jelentősége a névrendszerekben ugyanúgy befolyásoló erővel bírnak itt is az arányok alakulásában. A névadás pedig alapvetően függ a hely adottságain kívül a külső tényezőktől, mint például a gazdálkodási formák jellege, elterjedtsége. Dombóvár névanyagában például a kétrészes nevek bővítményrészének nagyobb hányadában jelenik meg a hely jellemző állatvilágára utaló funkció, mivel jelentősebb a településen az állattenyésztés.

Az arányszámítás eredményeként megállapítható, hogy a német nevek arányai a magyar nevekéhez hasonlóak. A kétnyelvű települések német névadó közössége viszont a növényzet vagy az állatok képezte motivációval gyakrabban alkotott helyneveket, aminek jelenségét a már ismertett modellbeli eltérés világít meg, tudniillik, hogy míg azok a szemantikai jegyek a magyar helynévrendszerben egyrészes nevekben is kifejeződhetnek, addig a német nyelvben sokkal inkább kétrészes nevekben bővítményében realizálódnak. Specifikum viszont, hogy Csikóstóttősen nincsenek a területen gyakran előforduló vagy ott tenyésztett állatokra utaló helynevek. Ennek nyomán meg kell állapítanom, hogy egyes típusoknak az előfordulása nem kizárólagos tehát a települések tekintetében. Például Lápafő, Nak és Várong helységek kétrészes névkorpusza nem tartalmaz a helyen található épületet megjelenítő neveket.

3.2.3.1. A helyen tenyésző vagy termesztett növények mind a magyar, mind a német kétrészes nevek fő névadási motívumának minősülnek. A következő nevekkel szemléltethető ez az alapvető szemantikai jegy, például: *Bodza/kert*, *Borókás/oldal*, *Borsó/föld*, *Bozót/dűlő*, *Csicsókás/berek*, *Csuhis/dűlő*, *Csuhis/völgy*, *Fenyér/föld*, *Gyertyános/kút*, *Gyümölcs/kert*, n. *Hanf/Tal* 'kendervölgy', n. *Hecken/Tal* 'bozót-völgy', *Hársfa/forrás*, *Hétbükk/forrás*, m. *Káposztás/kert* ~ n. *Kraut/Garten* 'ua.', m. *Kender/föld* ~ n. *Hanf/Stücke* 'kenderrészek', n. *Klee/Garten* 'fenyérkert', m. *Krump-li/hegy* ~ n. *Kartoffel/Berg* 'ua.', *Lóherés/kert*, *Palcer/föld*, *Paprika/dűlő*, *Rozs/domb*,

Szedres/út, Szederfás/út, m. Szőlő/hegy ~ n. Wein/Gebirge 'ua.', Tök/föld, Tüskés/kert, n. Quetsche/Garten 'szilváskert' stb.

3.2.3.2. A hely tipikus állatvilága, illetve az ott tenyésztett állatok a növényekhez viszonyítva valamivel csekélyebb mértékben szolgálnak a névadás alapjául. De azért jelentősebb típusát képezik a kétrészes szerkezeteknek az állatnévi eredetű helynevek, például: *Bárány/kút, m. Béka/tó ~ n. Kröte/Loch 'ua.', Békás/kert, m. Bika/istálló ~ n. Vieh/Stall 'ua.', m. Birka/kút ~ n. Schaf/Brunnen 'ua.', Birka/major, Bogár/völgy, Borjú/kút, Csiga/berek, Csikó/legelő, Csikó/karám, Disznó/legelő, Farkas/berek, Gólya/vár, Göboly/istálló, Gulya/kút, Kos/domb, m. Lúd/rét ~ n. Gäns/Wiese 'ua.', Ökör/kút, Őz/völgy, Rigó/hegy, Róka/tanya, n. Schaf/Berg 'birka-hegy', Szarvas/katlan, Szúnyog/domb, Tehén/kút, Tyúk/ház, Ürge/vár, Vad/föld stb.*

3.2.3.3. Az adott helyen található építmény az előző szemantikai jegyekhez képest ritkábban válik névadó motívummá, az alábbi helynevek idézhetők a névtípusra: *Akol/völgy, Csárda/domb, Góré/hegy, Iskola/utcája, Kálvária/domb, Kápolna/utca, n. Keller/Hohl 'pinceút', n. Kirchen/Feld 'templomföld', Község/ház/utca ~ Városház/utca, Malom/kert, Pajta/domb, Pásztorház/utca, Putri/tábla, n. Scheuer/Äcker 'pajta szántók', Templom/domb, m. Templom/tér ~ n. Kirchen/Platz 'ua.', Vályú/völgy, Vár/völgy stb.*

3.2.3.4. A denotátum tulajdonosának, használójának a kifejezése a Dombóvári járás kétrészes helyneveiben a bővítmény legjellegzetesebb névrészi funkciója. Számptalan névadattal reprezentálhatom ezért ezt a sajátosságkifejező névmodellt. A két meghatározó denotátumfajta elnevezésében játszott szerepének érzékeltetése végett elkülönítve idézem a térszínformák és az építmények neveit.

Az első altípusba tartoznak például: *Allami/erdő, Cseléd/kert, m. Falu/rét ~ n. Bauern/Wiese 'parasztok rétje', Ferenci/tábla, Janóék/gödre, Jegyző/földje, Kata/kertje, m. Kisházás/föld ~ n. Kleinhäusler/Stücke 'kisházás részek', m. Kis Máté/föld ~ n. Kis Máté/Feld 'ua.', Község/rétje, Mesterember/dülő, m. Mózer/sarok ~ n. Mózer/Spitz 'ua.', Pap/szérűje, m. Pecht/gödör ~ m. Pecht/gödre ~ n. Pechtes/Graben 'Pecht árka', Proletár/föld, Puzspán/kút, m. Siklósi/hegy ~ n. Siklósi/Berg 'ua.', Vitéz/telek, m. Widdin/puszta ~ n. Widdin/Puŕfta, Várvízi/dülője stb.*

A másik altípust képviselik például ezek a nevek: *m. Evangélikus/templom ~ n. Evangelische/Kirche, Gadányi/malom, m. Herbszt/bolt ~ m. Bába néni/háza ~ n.*

Herbszt/Gewölb 'ua.' m. *Község/háza* ~ n. *Gemeinde/Haus* 'ua.', *Községi/iskola*, *Község/kocsmá*, m. *Katolikus/templom* ~ n. *Katolische/Kirche*, *Német/kocsmá*, *Parcsi/pince*, *Párt/ház*, m. *Sas/kápolna* ~ n. *Sas/Kapelle* 'ua.', m. *Téesz/major* ~ n. *Téesz/Stall* 'téeszistálló' m. *Varga/kocsmá* ~ n. *Varga/Wirtshaus* 'ua.', *Virág/kastély*, m. *Zsidó/bolt* ~ m. *Zsidó Jóska/boltja* ~ n. *Juden/Geschäft* 'ua.' stb.

Az iskolák, temetők esetében a magyar, a német és a zsidó közösség használatát népnévi előtagok fejezik ki, például: m. *Magyar/iskola* ~ n. *Ungarische/Schule* és m. *Német/iskola* ~ n. *Deutsche/Schule*, *Zsidó/temető*. Ezek a névpárok, valamint más denotátumfajta, utcák esetében használt, az előbbiekhez hasonló jellegű névpárok csakis kétnyelvű közegben, a közösségek szoros együttélése folytán keletkezhetnek, szemben a valamely népcsoportnak „népszigetként” való letelepedésére utaló településnevekkel (vö. RÁCZ ANITA 2004: 76, PÓCZOS R. 2010: 74). PÓCZOS RITA templomokra vonatkozóan is tud idézni népnévből alakult párhuzamos neveket (vö. i. m. 75), azonban nálam ilyenek a négy kétnyelvű település névanyagában nem szerepelnek, népnévi előtagok helyett ugyanis a közösségek felekezeti hovatartozását kifejező melléknevek állnak, ld. fent a példákat.

3.2.3.5. Az adott hely lakójának, lakóinak a kétrészes helynevek bővítményrészébe való foglalása szintén tipikusnak bizonyuló névmodell. Említhetők itt az ott élő közösségekre utaló m. *Magyar/utca* ~ n. *Ungarische/Gasse*, m. *Német/utca* ~ n. *Deutsche/Gasse* és Kurdon a *Cigány/utca* ~ n. *Zigeuner/Gasse* névpárok a kétnyelvű településeken, de ilyen névformák természetesen előfordulhatnak egynyelvű településeken is, azonban csak magyar nyelven, e tekintetben tehát a településnevekhez hasonlóan a településrésznevek is az adott etnikum szórványos előfordulását fejezik ki. Jágónakon adatolható például a *Magyar/utca* és a *Német/utca*. További, nem népcsoportokra, hanem más lakosokra utaló kétrészes névszerkezetek például a következők: m. *Bauer/kút* ~ n. *Bauer/Brunnen* (személynévi eredetű), m. *Csösz/kunyhó* ~ n. *Schütz/Haus* 'ua.', m. *Gili/horhó* ~ n. *Gili/Hohl* 'ua.', *Kertész/ház*, *Mester/lakás* ~ *Igazgatói/lakás*, *Miszlai/árok*, *Pap/ház*, m. *Pásztor/ház* ~ n. *Halters/Haus*, m. *Rác/csúcs* ~ n. *Raitzen/Gipfel* 'ua.', *Tóth/utca*, *Ulrich/köz* stb.

3.2.3.6. A hely kialakulásának a módja szolgál motivációul jellemzően bizonyos objektumtípusok elnevezésében. Általánosan érvényesül például, hogy keresztet, kutakat az építtetőjük, állíttatójuk nevével konkretizálják (vö. PÓCZOS R. i. m.

75): *Bakos/nyiladék* ('út' jelentésű földrajzi köznévfőnév, TMFN. Gyulaj), m. *Bodony/kút* ~ n. *Bodony/Brunnen*, *Csősz/kút*, m. *Schlichtheller/kereszt* ~ n. *Schichtheller/Kreuz*, *Márkóék/keresztje*, *Méhész/híd*, *Olajos/kút*, mivel „az olajkutatók fűrták” (TMFN. Kurd).

3.2.3.7. A denotátummal kapcsolatos esemény névadási motívuma változatos szemantikai tartalmakat eredményez a kétrészes névstruktúrákban. Ide tartoznak például az alábbi alakulatok Gyulaj névanyagából: *Csere/föld*, *Fahordó/nyiladék*, *Só-zó/part*, *Vízhordó/út*. Továbbiak a *Horgászó/tó*, a *Szörnyű/gödör*, amely ugyanis annyira mély, hogy a beleesett jószágok mind elpusztultak, a *Hamu/völgy* olyan helyet jelöl Csikóstóttősen, ahol hamuzsírt égethettek a szomszédos erdők fáiból. Német eseménynév például az *Auslauf/Brunnen*, amely szemantikai megfelelője a m. *Kifolyó/kút*-nak, arról kapta a nevét, hogy „egy vascsövön folyik ki a kútból a víz” (TMFN. Kurd). A *Kakas/domb* helynév Dombóváron arra utal, hogy „itt szokta valamikor a bakter kiáltani az órákat” (TMFN.).

A denotátum és külső dolog közötti viszony képezte szemantikai altípusok vizsgálatának eredményeit összegezve elmondható, hogy a magyar és a német névrendszerekben fellelhető mindegyik funkcionális modell, hiszen a két közösség számára ugyanaz a földrajzi környezet jelenti a névadás motivációs alapját, a kulturális környezetet pedig együtt alakították ki, hozták létre (vö. PÓCZOS R. 2010: 76). Azonban az altípusok arányaiban az egyes települések névrendszerére vonatkozóan, mint láthattuk, jelentősebb eltérések nyilvánulhatnak meg a névadás belső és külső viszonyainak sokrétű összefüggésrendszeréből következően. A járás korpuszában például kevésbé bizonyul jellemző szemantikai jegynek kétrészes nevekben az ott található építmény, illetve a hellyel kapcsolatos esemény.

3.3. A hely más helyhez való viszonyát megjelenítő névrészek

3.3.1. A sajátosságkifejező névmodell harmadik, egyben utolsó nagy típusát olyan nevek alkotják, amelyek a denotátum más hellyel való kapcsolatát jelölik meg névadási motívumként. Az egyrészes helynévmodellen belül a tulajdonságjelölő névtípusnál jelentősebbek (ld. a 8./a és 8./b táblázatokat), míg a denotátumot valamely jellemző külső dologhoz viszonyító névmodellel hasonló arányt képviselnek, ld. eh-

hez a 10./a és 10./b, valamint az alábbi táblázatokat. Bár az értékek az egyes települések vonatkozásában változékonyak, érdekes jelenségről, sajátosságról kell szólnom, hogy az adott névtípusnak a régi Sásdi járás egyrészes helynevei közötti meglehetősen alacsony arányaival szemben (magyar nevek: 6%, német nevek: kevesebb, mint 3%) (PÓCZOS RITA 2010: 71) a Dombóvári járás több helységén kiemelkedő részét képviseli az a névállományoknak. Attala, Csikóstóttós magyar, Gyulaj, Kapospula, Kaposszekcső német és Kocsola egyrészes helyneveinek keletkezését meghatározó sajátosságkifejező névmodellek közül a legjelentősebbnek bizonyul. Míg más településeken (Csibrák és Csikóstóttós német és Döbrököz névkinésében) meggyező hányadot képeznek a denotátumnak külső dologhoz fűződő viszonyát kifejező névrészfajtaival, kivételes esetekben előfordul, hogy arányában megelőzi a tulajdonságjelölő funkció, Dalmand és Kurd magyar egyrészes helynévcsoportjában. Várongon pedig azonos arányban jelentkezik a tulajdonságjelölés típusával, az egyrészes helyneveknek egyöntetűen az egyötödét teszik ki. A denotátumot más helyhez viszonyító névrészi szerep, úgy, mint a tulajdonság kifejezése, nem feltétlenül van jelen minden településen, Dombóváron a belterületi nevekhez képest a külterületi nevek csekély állományában, Jágónak és Lápafő helységek legkisebbnek számító névkorpuszaiban hiányzik.

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
kapcsolat más hellyel								
m.	75			4,76	-	42,11	48,57	-
m./n.		25/40	50/50					

12./a Az egyrészes sajátosságkifejező névtípusok között a denotátum más hellyel való viszonyát kifejező névrészek százalékos megoszlása

	Kapospula	Kaposszekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
kapcsolat más hellyel								
m.	55,56		52		-	42,86	33,33	20
m./n.		26,08/ 66,67		6,25/25				

12./a Az egyrészes sajátosságkifejező névtípusok között a denotátum más hellyel való viszonyát kifejező névrészek százalékos megoszlása

3.3.2. A denotátumnak egy másik hellyel való kapcsolatán alapuló funkcionális-szemantikai névmodell négy altípusra tagolható, lehetséges névrészfunkciók a rész-egész viszony, az irány megjelölése, a pontos elhelyezkedés, illetve viszonyított

helyzet kifejezése (HOFFMANN 2007²: 56). A hely valaminek a része, valamint az iránya szemantikai jegyek az egyrészes helynevek között egyáltalán nincsenek reprezentálva, hiszen ezek sajátos szerkezetükből kifolyólag kétrészes toponimákban testülhetnek meg (vö. PÓCZOS R. 2010: 72), míg a viszonyított helyzet csak minimálisan jelenik meg, a pontos elhelyezkedés motivációja alapján viszont általánosan alakulnak egyrészes helynevek, sőt egyes településeken a denotátumnak más helyhez való viszonyát rögzítő névtípus magas arányát ennek az altípusnak a jelentősége eredményezi.

3.3.2.1. A denotátum elhelyezkedésének a kifejezése más hely viszonyítási alapján különféle névalkotási módokkal történhet. Meghatározó számban keletkeznek helynevek jelentésbeli névadás, pontosabban a denotátum és a másik hely metonimikus érintkezésén alapuló névátvitel során, amely névkeletkezési folyamat csakis egyrészes helyneveket hozhat létre (HOFFMANN i. m. 117–8). Gyulajon tipikusnak mutatkozik ez a névadási forma: a *Kátyú*, *Vörösegyház*, *Szentkút* szántónevek, dombos, erdős területeket neveznek meg a *Borjúkút* névvel, valamint a *Kiskút* hominim névformákkal, további hasonló határrészek nevei a *Lókút*, *Széleskút* és a *Szemeteskút*, rétnevek a *Helységmalom* ~ *Községmalom*. Döbröközben a *Kis csapás*, Kaposszekcsőn az *Istállók*, Szakcsón a *Szentkút* és a *Somkút* szántónevek. A kétnyelvű települések névanyagából idézhetők, például: a n. *Ochsenbrunnen* 'ökörkút' szántónév és dombos, aklos terület megnevezőjeként a n. *Saubrunnen* 'disznókút' és a m. *Sertés-kút*, napjainkban már szántót jelöl az egykori 'öregerdő' (NEMES 2005: 95) *Avas* neve, a m. *Nagyerdő* ~ n. *Großerwald* 'ua.' és a *Cser* ~ *Csererdő*, azonban falurész, beépített terület neve a m. *Faiskola* ~ n. *Baumschule* 'ua.'.

Sajátos névcsoportot képeznek a települések mintegy felének a névadásában azok az egyrészes, szintén a denotátum pontos elhelyezkedésére utaló nevek, amelyeket formáns használatával alkottak meg a névadó közösségek, a magyarok névutóval, míg a németek előljárószóval. J. SOLTÉSZ KATALIN tanulmányában a szokatlan alakú szerkezetű helynevek egyik önálló csoportjaként szerepelnek a névutós alakú helynevek (1986: 75). A névtípus egyrészességéhez nem fér kétség, hiszen az ide tartozó helynevek nem hozzák tudomásunkra denotátumuk fajtáját, csak körvonalazzák annak helyzetét. Jelöltjük (ami rendszerint dűlő) csak a megyei kötetek névközlése nyomán derül ki, azaz maguktól az adatközlőktől nyerhetünk efféle információt. A

névadóknak ilyen névszerkezettel csupán körülírják a helyet. Ezért sem találhatunk egyegy névformánál többet a járás településeinek névkincsében: *MágoCSI úton fölül*, *Malom fölött*, *Mogyorósgödör fölött*, n. *Zwischen zwei Graben* 'két árok között' jelentésű rétnév (magyar megfelelője a *Kétárok/köz* kétrészes helynév) (Csikóosztós), *Rétre dűlő* (Döbrököz), *Falun alul* (Gyulaj), *Rétekre dűlő*, *Szérűk fölött* ~ *Szérűk fölé* és *Temető mellett* ~ *Temető mellé* (Kapospula), *Öreghegy alatt* (Kocsola), *Kertek alatt* (Várong). A névutókkal történő névalkotás, ahogy egyes példák is mutatják, többször névpárokat eredményez.

Tartogatnak a denotátum pontos elhelyezkedését kifejező egyrészes helynevek még egy szerkezetileg jellegzetes típust. A dűlőket általában kétrészes névstruktúrákkal nevezik meg a közösségek, például: *Baki/dűlő*, *Cseraljai/dűlő*, *Inokai/dűlő*, *Kánásztemetői/dűlő*, *Kúti/dűlő*, *Paprika/dűlő*, *Szántóúti/dűlő*, *Szentegyházi/dűlő* Kocsolán. Azonban ezen a településen jellemző névadási–névhasználati szokásnak tekinthetjük jellemzően szántókkal kapcsolatosan az egyrészes helynevekkel való megjelölést is, amelyek tehát rejtve hagyják az objektumfajta, azaz valójában a viszonyított elemet. Igaz ugyanakkor, hogy a rövid alakulatok többnyire kétrészes nevekkel állnak párhuzamban, amelyekben leképeződik tehát a helyfajta is a földrajzi köznévi alaprésztől, például: *Büdöskúti* ~ *Büdöskúti/dűlő*, *Gödröki* ~ *Gödröki/dűlő*, *Keresztfai* ~ *Keresztfai/dűlő*, *Pogányi* ~ *Pogányi/hegy* (Kocsola), nem kapcsolódik viszont kétrészes név a *Halmoki*, *Kőkúti* és a *Keletikerteki* névformákhoz, a *Nyugatikerteki*-nek viszont él a szinonim kétrészes *Nyugati/kertek* változata. Említhető még a *Kévtvízközi* Döbrököz korpuszából.

J. SOLTÉSZ KATALIN mind a névutós, illetve a határozóragos bővítményből és a *dűlő* melléknévi igenévből felépülő, mind a melléknévi, *-i* képzős helynévi szerkezeteknek általánosan az írásbeli eredetére utal (i. m. 75, 77, 79).

3.3.2.2. Szerephez jut az egyrészes helynevekkel kapcsolatosan a denotátum más hellyel való viszonyának névadási motívumai közül a viszonyított helyzet is. A következő neveket említhetem itt: *Derék* (Döbrököz), *Legfölső*, *Középső* (Kapospula), *Fölső* (Kapossekcső). Valamennyi idézett név szántót jelöl. Sajátos típust képviselnek azok a viszonyított helyzetre utaló névformák, amelyeknek elsősorban többszámnevekből, kisebb részt törtszámnevekből képzett melléknevek adják az alapját, például: *Egyes*, *Kettes*, *Hármas*, *Négyes*, *Ötös*, *Hatos* szántónevek Attalán, a *Harma-*

dosok szántónév Kurdon és a *Negyedes* Gyulajon. Ezen egyrészes toponimák néme-lyikének van kétrészes megfelelője is: *Egyes/tábla*, *Kettes/tábla*. A szántótáblák ilyesfajta számozása egy bizonyos időszakban számított tipikus névadási mintának. Kialakulásában ugyanis a nagybirtokok kapitalista jellegű nagyüzemi termelésre való áttérése játszik szerepet, és ezzel kapcsolatosan KÁZMÉR MIKLÓS szavaival így ma-gyarázhatjuk a jelenséget: „A termelés megszervezésének megkönnyítése céljából a dűlőket meghatározott részekre tagolják, és az egyes részeket *Egyestábla*, *Kettestábla*, *Hármastábla* stb. nevekkal jelölik meg.” (1957: 34). Ez a névtípus tehát a hivatalos (mesterséges, tervszerű) névadás egyik formájának tekinthető (i. m. 69).

3.3.3. A kétrészes helynévmodell szempontjából is meghatározó a denotátum más helyhez fűződő viszonyának a szemantikai típusa. Az arányok áttekintéséből ugyan-olyan tapasztalataink adódnak, mint a névrészfunkciónak az egyrészes helynevek körében való érvényesülését kifejező arányok leolvasása kapcsán. Azaz a tulajdon-ságjelölésnél nagyobb, a denotátumot külső dologhoz viszonyító modellhez pedig hasonló hányadot tesz ki a névrészfajta a kétrészes névállományokban (ehhez ld. a 9./a és 9./b táblázatokat). A kétrészes helynevekre vonatkozóan az objektumot más helyhez viszonyító, bővítményi névrészszerp arányai kiegyenlítettebbek, a kapott értékek általánosan 31 és 46%-os értéktartományba esnek. A típus legkisebb jelentő-ségűnek Kaposszekcső német névrendszere esetében mutatkozik, míg nagyobb fon-tosságra tett szert például Attala, Szakcs, leginkább pedig Várong helységekből, ezeknek a kétrészes névkinésében értelemszerűen kisebb részt alkot a másik fő típus, a denotátum és külső dolog kapcsolatát megjelenítő. A kétnyelvű települések közül Csibrák és Kurd német névállományában kicsivel több kétrészes helynevet motivált a denotátum másik helyhez való viszonya, míg Csikóstóttós és Kaposszekcsőn a ma-gyar közösségek névadásában jutott inkább érvényre.

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombó-vár	Döb-rököz	Gyulaj	Jágó-nak
kapcsolat más helyvel								
m. S+F	53,07			34,04	33,60	40,55	42,06	31,50
m.S+F/n. S+F		38/39,4	49,18/ 30,51					

13./a A denotátum más helyvel való kapcsolatát kifejező névtípus százalékos megoszlása a kétrészes névmodellen belül

	Kapos-pula	Kapos-szekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
kapcsolat								

más helyyel								
m. S+F	37,04		44,77		33,33	44,64	45,6	72,92
m.S+F/n. S+F		39,6/ 26,23		32/32,58				

13./b A denotátum más helyyel való kapcsolatát kifejező névtípus százalékos megoszlása a kétrészes névmodellen belül

A denotátumot más helyhez viszonyító névtípus négy funkcionális-szemantikai altípusának az arányait az alábbi táblázatok mutatják. Kiemeltem a legfontosabb és a legkevesebb jelentőséggel bíró névmodelleket: a településeken a közösségek leginkább a denotátum pontos elhelyezkedését választják a névadás alapjául, aránya minimum 49% (Dombóvár), maximum 70% (Jágónak) lehet. Így ez a névmodell a denotátumot külső dologhoz viszonyító névtípusnak a denotátum tulajdonosára, illetve használójára utaló altípusával (aránya: 40-59%) a kétrészes helynevek bővítménységének két leggyakoribb névrészfunkcióját jelenti, az utóbbihoz ld. ismét a 11./a és 11./b táblázatokat.

Míg a névadást a legkevésbé motiváló szemantikai jegynek a rész–egész viszony kifejezése bizonyul, azaz a hely valaminek a része tartalom csak néhány név bővítménységében jelenik meg (értéke 1-8%), van ahol pedig egyáltalán nincs is nevekkel képviselve (Attala, Dalmand, Jágónak, Kocsola, Kurd, Nak és Csikóstóttós és Kaposszekcső német névkorpuszában). Csibrák település névanyagában is mindössze egyetlen ide tartozó német nevet találhatunk, ez tesz ki 7,69%-ot, nyilvánvalóan a kategória belső viszonyaihoz képest, azaz a többi típus arányának meghatározottságában. Egyébként a kétnyelvű településeken a denotátum és másik hely viszonyát kifejező névrészfunkciók arányai egymáshoz közeli a magyar, illetve a német kétrészes helynevek előtagjára vonatkozóan. Az irányt és a viszonyított helyzetet megjelölő névtípus között elsődlegességet nem állapíthatunk meg, hasonló, általánosan 11 és 32% között változó értékeket figyelhetünk meg, azonban vannak nagyobb eltérést mutató, és így egyedi aránnyal jellemezhető névrendszerek (például alacsony az irányt jelölő névrészek száma Csibrákon, ilyen szemantikai jegyre utaló német nevek pedig nincsenek, másfelől magas a viszonyított helyzet névadási motívumát tükrözők száma mind a magyar, mind a német kétrészes névállományban).

kapcsolat más helyyel/ település	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
---	---------------	----------------	------------------	----------------	-----------------	-----------------	---------------	----------------

rész-egész viszony								
m. S+F	-			-	1,2	4,11	6,10	-
m. S+F/n. S+F		5,26/7,69	4,44 /-					
pontos elhelyezkedés								
m. S+F	58,95			62,5	49,4	68,49	60,97	69,56
m. S+F/n. S+F		52,63/53,85	57,78/55,55					
irány								
m. S+F	22,10			28,12	37,35	23,29	24,39	26,09
m. S+F/n. S+F		5,26/-	32,22/38,89					
viszonyított helyzet								
m. S+F	18,95			9,38	12,05	4,11	8,54	4,35
m. S+F/n. S+F		36,85/38,46	5,56/5,56					

14./a A denotátumot más helyhez viszonyító névmodell altípusainak százalékos megoszlása a kétrészes helynevek között

kapcsolat más hellyel/ település	Kapospula	Kaposzsekcső	Kocsola	Kurd	Lápfő	Nak	Szakcs	Várong
rész-egész viszony								
m. S+F	3,33		-		8,33	-	3,41	2,86
m. S+F/n. S+F		1,69/-		- /-				
pontos elhelyezkedés								
m. S+F	68,34		70,97		41,67	44	55,68	48,57
m. S+F/n. S+F		66,1/50		62,5/55,17				
irány								
m. S+F	13,33		17,74		25	28	29,55	5,71
m. S+F/n. S+F		27,12/31,25		23,21/27,59				
viszonyított helyzet								
m. S+F	15		11,29		25	28	11,36	42,86
m. S+F/n. S+F		5,09/18,75		14,29/17,24				

14./b A denotátumot más helyhez viszonyító névmodell altípusainak százalékos megoszlása a kétrészes helynevek között

3.3.3.1. A denotátumot mint egy másik hely részét kevés kétrészes toponima nevezi meg tehát, például ezek idézhetők a típusra: *Bába/tető*, *Bükki/oldal*, *Cser/hát*, *Cser/szél*, *Inoka/tető*, *Szarvasdi/oldal*, *Szelelő/tető*, m. *Teveli/tető* ~ n. *Teveler/Höhe* 'ua.'. A német nevek szinte teljes hiánya bizonyára „az ide sorolható nevek kétrészes alaprészének közszói jelentésével magyarázható: míg a magyarban kimutathatók az *oldal*, *csúcs*, *szél*, *tető* földrajzi köznevek, amelyek arra utalnak,

hogy a denotátumot valamilyen nagyobb földrajzi egység részeként értelmezik a névadók, addig a névtár német adataiból ezek a lexémák szinte teljesen hiányoznak.” (PÓCZOS R. 2010: 78). Mégis említhetőek a hajdani Sásdi járás névanyagából ezek: *Csákó/Ende* ’Csákó vége’, *Höhewalds/Gipfel* ’Magaserdő tető’ (i. m. 78), ezeknek a német neveknek a keletkezését viszont minden bizonnyal a hasonló szemantikai tartalmat kifejező magyar nevek motiválhatták.

3.3.3.2. A denotátum pontos elhelyezkedésére utaló bővítményi névrészek, miként láthattuk a fenti 14./a és 14./b táblázatokból, a leggyakrabban előforduló előtagtípust képviselik. PÓCZOS RITA megállapítása e helynévtípussal kapcsolatban a Dombóvári járás magyar helynévállományára is érvényes, miszerint az ide tartozó névrészek túlnyomó többsége *-i* képzős helynévi származék nyelvi megformálását tekintve, és a régiséggel szemben alig vannak a mai névrendszerekben pusztán helynévi előtaghoz járuló jelölt birtokos személyragos utótagok, illetve teljesen jelöletlen névrészekből felépülő szerkezetek (i. m. 77).

A birtokos személyragos forma nála, a régi Sásdi járás helynévi adatbázisában hiányzik, mivel ő rész–egész viszonyt kifejező névrészfunkciót kapcsol az *alja* földrajzi köznévi alaprészszel álló bővítményeknek (i. m. 77). Azonban ez a földrajzi köznévi jószerint nem egy nagyobb földrajzi egység részére utal, hanem annak az aljában elhelyezkedő másik denotátumra vonatkozik jelölő értéke, így sokkal inkább ebben a kategóriában van a helye a vele alakult toponimáknak, szántónevek például a *Budaszőlő/alja*, *Cser/alja*, *Cserhát/alja*, *Középmező/alja*, *Nyáros/alja*, *Pogányhegy/alja*, *Szekcsőihegy/alja*, falurész név a *Part/alja*. Az *alja* földrajzi köznévhöz hasonló funkcióval jellemezhető az *eleje*, illetve *elő* és a *főle* ’felső rész’ földrajzi köznevek is, a velük alkotott kétrészes nevek szántónevek: *Sziget/eleje* ~ *Sziget/elő*, *Mogyorós/főle* (Csikóstóttós), *Szőlők/főle*, *Kertek/főle* (Nak).

Az egykori Sásdi járás kétrészes névkorpuszához hasonlóan (vö. i. m. 77) jelöletlen bővítményrészről és alaprészről álló struktúrákból viszont már a Dombóvári járás helynévi adatbázisában is csak néhány található, például: *Cserhát/dűlő*, *Kapos/rét*, *Kisszeg/erdő*, *Magaserdő/tábla*, *Malom/kút*, *Temető/domb*, *Temető/dűlő*, *Templom/kereszt*, *Vizesgödör/erdő*. A német névrendszerben a következő nevek adathozhatóak például a névtípusra: *Kanal/Brücke* ’csatornahíd’ a *Kanal* a *Kapos* szinoni-

mája, *Kapos/Wiesen* 'Kapos rét', *Kirche/Kreuz* 'templomkereszt', *Kirchhof/Gewend* 'temetőmezsgye', *Mühl/Brunnen* 'malomkút', *Straße/Acker* 'utcadűlő'.

A denotátum pontos elhelyezkedésére utaló m. *-i*, illetve n. *-er* képzős helynévi származékok azonban rengeteg névadattal szemléltethetők, a kétrészes névszerkezetek bővítményrészének a legjellemzőbb névalkotási módjáról lévén szó: *Bodonkúti/dűlő*, *Cincaberki/rét*, *Cseraljai/rét*, *Cseraljai/malom*, *Deréki/major*, *Erdőalji/dűlő*, *Gyepi/föld*, m. *Hábi/kút* ~ n. *Hábhegyer/Brunnen* 'hábhegyi kút', *Hosszúéri/rét*, m. *Kónyafai/gödör* ~ *Kónyafai/gyep* ~ *Kónyafai/legelő* ~ n. *Konyafaer/Tal* 'kónyafai völgy', m. *Mágocsi/dűlő* ~ n. *Mágocser/Acker* 'ua.', m. *Szekcsői/malom* ~ n. *Szekcsőer/Mühle* 'ua.', m. *Nyergesi/erdő* ~ n. *Nyergeser/Wald* 'ua.', n. *Saráder/Mühle* 'sarádi malom', *Szilfási/sarok*, *Vizesgödöri/erdő* stb.

Vannak csekély számban olyan, ugyancsak a denotátum elhelyezkedését kifejező magyar kétrészes toponimák, amelyeknek a bővítményrészét névutós helynévi szerkezettel hozták létre a névadó közösségek: *Boltmögötti/utca*, *Borjúkútalatti/rét*, *Erdőalatti/forrás*, *Falualatti/halastó*, *Papházmelletti/kápolna*, *Temetőmelletti/kereszt*, *Űrgehegyfölközi/dűlő*.

3.3.3.3. Bizonyos denotátumfajták, a víznevek és az útnevek elnevezésében jut fontos szerephez az irányjelölés. Általában szintén m. *-i*, illetve n. *-er* képzős helynévi alakulatok formájában testesül meg ez a névadási motívum, de ritkábban előfordulnak jelöletlen bővítményi névrészek is. Az első altípusra idézhetők például a következő nevek, magyar–német névpárok a kétnyelvű településekről: *Bátaszéki/vasút*, m. *Csibráki/utca* ~ n. *Csibráker/Gasse*, *Dombóvári/vasút*, m. *Hábi/árok* ~ *Mocsoládi/árok* ~ n. *Háber/Graben* ~ *Mocsoláder/Graben*, m. *Hábhegyi/út* ~ n. *Hábhegyer/Weg*, m. *Mágocsi/út* ~ n. *Mágocser/Weg*, m. *Pulai/út* ~ *Pulai/horhó* ~ n. *Pulaer/Hohl*, m. *Sarádi/árok* ~ n. *Saráder/Mühlgraben* 'sarádi malomárok', m. *Szakályi/út* ~ n. *Szakályer/Straße*, az egynyelvű helynévkincsből például ezek a névformák: *Cserkaszálói/nyiladék*, *Dalmandi/földesút* ~ *Döbröközi/földesút*, *Erősi/csapás*, *Németmalomi/bejáró*, *Szakcsi/árok*, *Szőlőhegyi/út*, *Vörösházi/gyalogút*. A második altípust reprezentálják például az alábbi névszerkezetek: *Állomás/utca*, *Bikal/árok*, *Bikos/út*, n. *Kirchhofs/Weg* 'temető utca', *Temető/utca*, m. *Templom/horhó* ~ n. *Kirche/Hohl*.

3.3.3.4. A denotátum viszonyított helyzete is a névadás motivációs alapjául szolgál. A kétrészes helynévi szerkezetek előtagját helyzetjelölő szavak, a járás névkorpusza alapján a magyarban az *alsó, belső, derék, fölső, fő, innenső, közép, középső, külső, túlsó*, a németben az *Außer* 'külső', *Unter(e)* 'alsó', *Ober(e)* 'felső', *Mittel(ere)* 'közép(ső)' melléknevek alkotják. Ahogyan a sajátosságkifejező és megnevező funkciójú névrészek szerkezeteiben (S+M) a bővítményrészben is ezekkel a nyelvi elemekkel történik az adott elnevezésű hely viszonyított helyzetére való utalás. Azonban a sajátosságkifejező és fajtajelölő funkciójú névrészek kapcsolatai, azaz az S+F névtípus esetében ilyen szerepet elláthatnak még a számnevekből képzett melléknevek, a sorszámnevek, valamint az égtájakat jelentő lexémák is, ezek közül az adott névtípussal kapcsolatban csak a *keleti* fordul elő névrészalkotó elemként.

A következő kétrészes helyneveket idézhetem a viszonyított helyzet szemantikai tartalom egyes kifejezési módjaira: m. *Alsó/utca* ~ n. *Unter/Gasse*, m. *Fölső/utca* ~ n. *Ober/Dorf* 'fölső falu' (Kaposzsekcső), m. *Al/szeg* ~ n. *Unter/Dorf*, *Alsó/bolt*, m. *Fő/szeg* ~ n. *Ober/Dorf*, m. *Fölső/kút* ~ n. *Ober/Brunnen* (Kurd), *Belső/sor*, *Belső/dűlő*, *Derék/sor*, *Derék/út*, *Innenső/páskom*; m. *Felső/sor* ~ n. *Außer/Puβta* 'külső puszta' (Csibrák), *Fő/utca*, *Fő/tér*, *Középső/árok*, *Középső/mező*, *Középső/páskom*, m. *Közép/csúcs* ~ n. *Mittlere/Kopf* 'középső fej' (Csibrák), m. *Közép/mező* ~ *Közép/dűlő* ~ n. *Mittel/Acker* 'közép dűlő' (Csikóstöttös), *Külső/rét*, *Külső/sor*, *Túlsó/páskom*; *Egyes/dűlő* (Szakcs), *Egyes/tábla*, *Kettes/tábla* (Attala), *Hármas/pince*, *Hármas/határ* (Kurd), *Négyes/halom* (Szakcs); m. *Első/völgy* ~ n. *Erstes/Tal* 'ua.', m. *Második/völgy* ~ n. *Zweites/Tal*, m. *Harmadik/völgy* ~ n. *Drittes/Tal*, *Negyedik/völgy* (Csibrák), hivatalos utcanevek Dombóváron: *Első/utca*, *Második/utca*, *Harmadik/utca*, *Negyedik/utca*, *Ötödik/utca*, *Hatodik/utca*, *Hetedik/utca*, *Nyolcadik/utca*, *Kilencedik/utca*; *Keleti/kertek*.

A sajátosságkifejező névmodellek közül szórványosan fordul elő és csak a járás magyar helynévanyagában az a típus, amelyben sajátosságkifejező névrészek kapcsolódnak össze egymással (S+S). Az ide tartozó nevek túlnyomó részében a denotátum pontos elhelyezkedését és viszonyított helyzetét képező szemantikai jegyek érvényesülnek. A *Dombóvár/alsó* (vasútállomás) névforma kivételével szántót jelölnek meg a következő toponimák: *Felső/büdöskúti* (Kocsola), *Varnyas/alsó*, *Varnyasi/alsó*,

Varnyasi/felső korrelációk (Szakcs), a *Tamásháza/egy*, *Tamásháza/kettő* (Csikóstöttös), *Temető/egy* és *Temető/kettő* (Kocsola), *Kőkúti/egy*, *Kőkúti/kettes*, *Kőkúti/hármas*, *Kőkúti/négyes* (Dalmand) (adatolható az egyrészes *Kőkúti* változat is), a *Halmoki/keleti* és a *Halmoki/nyugati*, végül a *Keleti/Döbröközi*, *Nyugati/Döbröközi*, *Keleti/feketeberki* és a *Nyugati/bodonkúti* (Kocsola). A kétrészes nevek kis hányada viszont a denotátum pontos elhelyezkedésére és annak jellemző tulajdonságára utaló sajátosságkifejező névrészekből épül fel: *Hosszú/kilinyi* (Csikóstöttös), *Országúti/csonka* (Kurd), *Öreghegyi/egyenesi* (Kocsola).

Ezek az alakulatok J. SOLTÉSZ KATALINNAK a szokatlan alaki szerkezetű helynevekről szóló tanulmányában úgy definiálódnak, mint amelyekben a jelző a jelzett szó után áll (1986: 80). A HOFFMANN-modell pedig hátravetett jelzős szerkezetekként határozza meg őket és azt jegyzi meg velük kapcsolatosan, hogy különféle keletkezési módok állnak mögöttük (2007²: 75–6). A *Dombóvár-alsó* állomásnévben a hátravetett helyzetjelölő melléknév J. SOLTÉSZ szerint az odaértett állomás jelzője (i. m. 80, ld. még HOFFMANN 2007²: 83). HOFFMANN ISTVÁN szerint ehhez hasonló alakulásmódot, azaz szerkezeti változást feltételezhetünk a *Kőkúti/egy*, *Kőkúti/kettes*, *Kőkúti/hármas*, *Kőkúti/négyes*-féle névformák esetében is, hiszen „melléjük is egyértelműen odailleszhető a földrajzi köznévi főtag, továbbá az effélék egyenes szórenddel nem is igen képzelhetők el” (i. m. 83). Ezt a vélekedést megerősíthetjük a KÁZMÉR MIKLÓS által a hivatalos névadás egyik formájaként kifejtett sorszámnév + *tábla* helynévtípusnak a névadás–névhasználat gyakorlatában való további alakulása kapcsán leírt jelenséggel. Miszerint „a nevet használó közösség nem elégedett meg a mesterséges névadás mechanikus módjával, s a sorszámnevekből alkotott megkülönböztető elemeket felcserélte valamilyen alkalmasabb névből alkotott jelzővel” (1957: 69), tehát itt a szántó(k) és a *Kőkút* nevű terület érintkezése alapján létrehozhatta Dalmand közössége a **Kőkúti/Egyestábla*, *Kőkúti/Kettéstábla* névformákat, amelyek „azonban gyors ütemben jelentésváltozással, tapadással megrövidültek” (i. m. 69). Ilyen keletkezési és változási folyamat játszódhatott le Szakacson a *Varnyas/alsó*, *Varnyasi/alsó*, *Varnyasi/felső* szántónevek kapcsán is.

Ezekhez hasonlóan alakulhattak a *Felső/büdöskúti*, *Hosszú/kilinyi*, *Keleti/döbröközi*, *Nyugati/döbröközi*, *Keleti/feketeberki*, *Nyugati/bodonkúti*, valamint az *Országúti/csonka* és az *Öreghegyi/egyenesi* névszerkezetek is. Esetükben csupán

annyi az eltérés, hogy Kocsola közössége nem a denotátum viszonyított helyzete névadási motívummal, és ennek megfelelő kifejezőeszközeként a számnevekből képzett melléknevekkel alkotta meg őket, hanem a denotátum pontos elhelyezkedése volt a meghatározó szemantikai jegy, amit *-i* képzős helynévi származékokba foglaltak. Ilyen bővítményekből (*Büdöskúti, Kilinyi, Döbröközi, Feketeberki, Bodonkúti*) és a **tábla* alaprészből felépülő szerkezetek újabb névadás alapjául szolgáltak. Ekkor azonban a közösség már a denotátum viszonyított helyzetére, valamint a *Hosszú/kilinyi* névforma esetében tipikus tulajdonságára utaló előtagok kapcsolásával hozott létre (**Felső/büdöskútítábla, *Hosszú/kilinyitábla, *Keleti/Döbröközitábla* és **Nyugati/Döbröközitábla, *Keleti/feketeberkitábla, *Nyugati/bodonkútítábla*) új helyneveket, s nyilvánvalóan ezek rövidülhettek meg aztán. Az *Országúti/csonka* és az *Öreghegyi/egyenesi* helynevek előzményeinek motivációs alapját a denotátumok tulajdonságában lelhetjük fel (**Csonka/tábla, *Egyenes(i)/dűlő*), az így létrejött nevek a névadásban a denotátumok pontos elhelyezkedése motívum alapján alakultak tovább (**Országúti/csonkatábla, Öreghegyi/egyenesidűlő*), végül pedig elhagyták a szerkezetek **tábla*, illetve *dűlő* végződéseit a közösségek a névhasználatban.

A további S+S szerkezetű (*Tamásháza/egy, Tamásháza/kettő, Temető/egy* és *Temető/kettő, Halmoki/keleti, Halmoki/nyugati*) alakulatokra vonatkozóan azt valószínűsíthetjük, hogy azok a hivatalos összeírásokra, térképekre voltak jellemzőek, négy név közlésmódja (*Tamásháza I. és Tamásháza II.,* valamint *Temető I. és Temető II.*) meg is erősíti ezt. Később azonban megragadtak az élő névhasználatban, a térképek modellhatása nyomán végül névadási mintává is váltak (2007²: 83, ld. még a szokatlan alakú szerkezetű helynevek nyelvi vizsgálatának tanulságaként J. SOLTÉSZNÁL 1986: 82). E nevek modellje azonban perifériális, hiszen mindössze hat település (Csikóstóttós, Dalmand, Dombóvár, Kocsola, Kurd és Szakcs) névanyagában lehet kimutatni általa alakított helynevet, illetve mivel csak szántórészek elnevezését határozza meg, korlátozott érvényűnek mondható.

4. A jelölt helyvel kapcsolatban nem álló névrészek

4.1. Jellegzetesen a mai névrendszereket alkotó helynevek egy részében jelentkezik az a szemantikai névrészfunkció, amely a denotátumnak semmiféle sajátosságát sem fejezi ki, nincs kapcsolatban vele (jelölésére az N szimbólumot használhatjuk). (HOFMANN 2007²: 56, BÍRÓ F. 2002: 111). Ez az a névtípus, ami az egyrészes helynevek alkotását a legkevésbé határozza meg, az alábbi táblázatok alapján kitűnik, hogy a járás tizenhat települése közül csupán Attala és Kurd névkorpuszában található néhány ide tartozó név, máshol egyáltalán nem jellemezhető arányokkal. A kétrészes helynévmodellek között viszont már jóval jelentősebbnek mondható, az M+F, S+S, S+M modelleknél is nagyobb arányt képvisel, tehát az S+F típus után általánosan a második leggyakrabban előforduló előtagtípust jelenti (ld. a 3./a és 3./b táblázatokat). Mindössze Csikóstóttősön alkotják a megnevező és fajtajelölő, illetve a sajátosságkifejező és megnevező szerepű névrészi kapcsolatok a kétrészes magyar helynévallomány nagyobb részét. A kétnyelvű településeken a magyar és a német névrendszerek között éles különbség mutatkozik meg, hiszen a denotátummal funkcionális kapcsolatban nem álló helynévmodell a német közösségek névadására szinte egyáltalán nem jellemző, csupán egy ide illő nevet találhatunk Kurd névanyagában. Ennek okát lentebb, a névtípus bemutatásakor fejtem ki.

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m. N	8,33			-	-	-	-	-
m. N/ n. N		- / -	- / -					

15./a Az egyrészes névtípuson belül a denotátummal kapcsolatban nem álló magyar, illetve német helynevek százalékos megoszlása

	Kospupa	Kaposszekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
m. N	-		-		-	4,76	2,56	-
m. N/ n. N		- / -		4,08/ 13,64				

15./b Az egyrészes névtípuson belül a denotátummal kapcsolatban nem álló magyar, illetve német helynevek százalékos megoszlása

	Attala	Csibrák	Csikós-tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m. N+F	6,09			11,47	32,57	9,66	7,17	6,1
m. N+F/ n. N+F		3,3/-	2,04/-					

16./a A kétrészes névtípuson belül a denotátummal kapcsolatban nem álló magyar, illetve német helynevek százalékos megoszlása

	K.pula	K.szekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
m. N+F	6,11		6,13		14,29	6,56	9,29	5,66
m. N+F/ n. N+F		9,71/-		14,07/-				

16./b A kétrészes névtípuson belül a denotátummal kapcsolatban nem álló magyar, illetve német helynevek százalékos megoszlása

4.2. Az adott névtípusnak két altípusát különíthetjük el a HOFFMANN-modell alapján: vannak emlékeztető és konvencionális funkciójú helynevek (i. m. 56). Az emlékeztető névrészi szerepet betöltő helynevek a közösség által tisztelt, kivételes jelentőségű személyiségeknek, fontos eseményeknek, dátumoknak, helyeknek az emlékét őrzik. Míg a konvencionális szerepű névrészek a névadás gyakorlatában szokásos, hagyományos szemantikai mezőkhöz tartozó szavak felhasználásával keletkeznek, az utcanevek esetében például névbe emelhetők virágnevek, női nevek, népnevek, törzsnevek stb., a konvencionális funkciójú helynevek alkotása során tehát azok névszerúségének a megteremtése a közösség célja (HOFFMANN i. m. 60, BÍRÓ F. i. m. 111, PÓCZOS R. 2010: 79). A továbbiakban az egyrészes és a kétrészes névstruktúrák vonatkozásában vizsgálom meg a denotátummal kapcsolatban nem lévő modell két válfaját.

4.2.1. Az egyrészes toponimák közül csak az alábbi, szentekre utaló és az ő nevükön alapuló helynevek esetében nincs kapcsolat a denotátum és a névrész között: Attala névkorpuszában adatható a *Szent István* szobornév, a *Szent János* (a szobor és a tér neve, ahol a szobor található) és a *Szentiván* pusztanév, Kurd magyar, illetve német névkincsből pedig a m. *Szent Vendel* ~ n. *Heilige Wendelin* ~ *Wendelin* és a m. *Szent Antal* ~ n. *Heilige Anton* névpárok idézhetők. A nevek mindegyike emlékeztető funkciót tölt be.

4.2.2. Ennek és főként a konvencionális névrészszerpnek igazán a kétrészes helynévi szerkezetekben, ezeken belül is túlnyomórészt egy jól körülhatárolható denotátumfajta, az utcák elnevezésében van érvénye. A denotátum és névrész között nincs szemantikai kapcsolat és a névrész funkciója az emlékeztetés a következő kétrészes nevek bővítményében, például: *Árpád/utca*, *Béke/utca*, *Császár/híd* ~ *Császár/hídja*, *Flórián/szobor*, *Gőgös Ignác/Gimnázium*, *Hősök/szobra*, *József főherceg/utca*, *Kazinczi/sor*, *Király/kút*, *Kölcsey Ferenc/utca*, *Köztársaság/utca*, *Március 15-e/tér*, *Mária/szobor*, *Petőfi Sándor/Művelődési Ház*, *Szabadság/utca*, m. *Szent/kút* ~ n. *Heilige/Brunnen*, *Szentháromság/szobor*, *Vörös Hadsereg/utca*. Míg a konven-

cionális funkció kevesebb helynévnek alkotja a névadási motívumát, például: *Nyár/utca*, Dombóvári utcanevek: *Gyöngyvirág/körút*, *Ibolya/utca*, *Kéknefelejcs/utca*, *Liliom/utca*, *Orgona/utca*, *Szegfű/utca*, *Tulipán/utca*. Megállapíthatjuk, hogy a hivatalos névadásra, denotátumfajta szerint pedig a közterületek, alapvetően az utcák, másfelől az építmények és intézmények nevére jellemző, hogy azok nem állnak kapcsolatban jelölt denotátumukkal.

A hivatalos, valamint az informális, népi névadás és névhasználat között feszülő ellentét leképeződik a magyar és a német nyelvek viszonylatában is, először is úgy, hogy a magyar közösségnek a joga a hivatalos nevek létrehozása dominanciájából, nyelvi presztízséből következően. Másrészt pedig úgy, hogy a német közösség nem használja a magyar hivatalos közterületneveket (kivéve természetesen azokat a helyzeteket, amikor a hivatalos szervekkel érintkeznek), hanem a népi neveket veszik át, illetve új nevet alkotnak (vö. PÓCZOS R. 2010: 96–7), például: m. *Homok/utca* ~ *Magyar/utca* ~ n. *Sand/Gasse* ~ *Ungarische/Gasse* ~ *Unter/Gasse* 'alsó utca', hivatalos név: *Kossuth Lajos/utca*. A két közösség névhasználatára szempontjából az utcanevekhez hasonlatosak a településnevek, ugyanis míg a magyarok névrendszerében azok hosszabb, hivatalos alakjai is adatolhatók, addig a német névkorpuszban csak a rövid, népi formák átvételei fordulnak elő (vö. PÓCZOS R. i. m. 97).

5. Nem kategorizálható névrészek

A nem kategorizálható nevek száma meglehetősen csekély a Dombóvári járás településeinek névrendszereiben, az alábbi táblázatok szerint 1%-ot sem éri el az arányuk, és a német névkorpusz helynevei között egyáltalán nincsenek bizonytalanul, vagy többféleképpen elemezhető nevek.

	Attala	Csibrák	Cs.tóttós	Dalmand	Dombóvár	Döbrököz	Gyulaj	Jágónak
m.	-	0,74	0,99	-	-	-	-	0,93

17./a A nem kategorizálható névrészek százalékos megoszlása

	K.pula	K.szekcső	Kocsola	Kurd	Lápafő	Nak	Szakcs	Várong
m.	-	-	0,26	0,79	-	-	0,38	-

17./b A nem kategorizálható névrészek százalékos megoszlása

A belső keletkezésű, de etimológiailag elhomályosult neveket, ahogyan erről már szóltam a rájuk jellemző névmodellt ismertető fejezetben, BÍRÓ FERENCHEZ hasonlóan megnevező funkciójúnak minősítettem a névrendszertani elemzésben, ebből kifolyólag minden helynévnek tartoznia kellene valamely funkcionális-szemantikai névtípushoz. A helynevek névrendszertani vizsgálatának abból az alapelvéből következően is, hogy „minden névadási aktus szemantikailag tudatos” (HOFFMANN 2007²: 53). Ez így is van, azonban vannak olyan esetek, amikor az adatközlők egyes toponimák kialakulásának a motivációját már nem tudják bizonyosan megmondani, vagy a nevek motivációja napjainkra homályba veszett azok áttetsző szerkezte ellenére, illetve a neveket felépítő nyelvi elemek nem egészen világosak, és az adatközlőktől származó néveredeztetés sem teszi egyértelművé a névalkotó morfémákat. Ilyen esetekben tehát nem lehetséges az adott nevek funkcionális-szemantikai, s ezzel összefüggésben a lexikális-morfológiai besorolása, feldolgozása sem, kényszermegoldásból létre kell hoznunk nekik a nem kategorizálható nevek osztályát.

A járás névkincsében például a következő nevek említhetők meg itt: a *Hozott János* a német közösség által használt névforma Csibrákon az anyagközlés alapján, magyar megfelelője a *Gyertyános*. Csikóstóttós településen a magyar kétrészes *Banga/hegy* ~ *Bángi/hegy* alakulatoknak szinonim változata a *Banya/hegy*. Kocsola névkorpuszában a *Bóti/ház* építménynév bővítményének a szemantikai tartalma nem

világos, mivel az adatközlők azt a magyarázatot fűzték a névhez, hogy „Csató nevű tanító lakott itt.” (TMFN.). Kurd névkincsében besorolhatatlan névnek minősül a *Jöjje/hegy*. Szakcsón a név szerkezeti felépítése akadályozza meg a típushoz rendelést: *Bonyhád képtye dűlő*.

II. Lexikális-morfológiai elemzés

A helynevek motivációs alapjául szolgáló meglehetősen sokféle szemantikai jegy különböző nyelvi kifejezőeszközökkel realizálódik (HOFFMANN 2007²: 67). Ennek a fejezetnek a tárgya a helynevekben kifejeződő névrészfunkciókkal szemben azok másik névrendszertani, ezen belül is szerkezeti jellemzője, vagyis a névrészek formája, célja pedig a helynevek lexikális-morfológiai struktúrájának felépítésében szerepet játszó egységek, az úgynevezett névelemek (a lexémák: köznevek, tulajdonnevek és szókapcsolatok, valamint a toldalékmorfémák: képzők, jelek, ragok) (2007²: 68–70) bemutatása révén egyfajta tipológiai rendszerbe foglalás.

A lehetséges szerkezeti típusokat előbb az egyrészes, majd a kétrészes nevek vonatkozásában tekintem át TÓTH VALÉRIA módszerét (2001: 643–55) mintául véve, aki gazdag ómagyar kori névkorpusz lexikális-morfológiai elemzését végezte el a HOFFMANN-modellen alapuló rendszerezési elvek nyomán, azonban ezeket alkalmasnak gondolom saját névanyagom szerkezeti vizsgálatára, a járás jelenkori helyneveit alkotó nyelvi eszközök leírására is.

1. Az egyrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése

A közneveknek a helynevek nyelvi formájának kialakításában rendkívül fontos szerepük van, hiszen „a tulajdonnevek az élőlények, tárgyak, dolgok stb. egy-egy egyedére vonatkoznak, a köznevek pedig ezek osztályaira, anyagaira, csoportjaira stb., s a nyelvi gazdaságosságra való törekvés nyilvánul meg abban, ha a névalkotók az általános, a fogalom közneveit használják fel az egyedítésre.” (BÍRÓ FERENC 2002: 115).

1.1. A névrészek főnevek

1.1.1. Az egyrészes helynevek köznévi lexémát tartalmazó csoportjában a főnevek között a fajtajelölő funkció jelentőségének megfelelően (aránya: 22 és 63% között változik az egyes települések névrendszerében, ld. a 2./a és a 2./b táblázatokat) a

földrajzi köznevek meghatározó részt képviselnek, elemzésben – a korábban részletezett érvek alapján – egészen tág kategóriát értve rajtuk.

Szerkezetüket tekintve a hely fajtáját megjelölő földrajzi köznevek lehetnek egyszerűek és összetettek egyaránt. Egyszerűek például: *Állomás, Csapás, Berek, Gödör, Gyep, Kálvária, Kastély, Köz, Lap* 'alacsonyabban fekvő sík terület' (Bmfk.), *Major, Malom, Óvoda, Posta, Presszó, Rezula* 'az egykori telkes gazdák erdeje' (Tmfk.), *Vágás* 'volt erdő' (Tmfk.), az egymással szemantikailag egyező névpárok közül: m. *Horhó* ~ n. *Hohl*, m. *Iskola* ~ n. *Schule*, m. *Kanális* ~ n. *Kanal*, m. *Kereszt* ~ n. *Kreuz*, m. *Legelő* ~ n. *Hutweide*, m. *Templom* ~ n. *Kirche*; összetett szerkezetű földrajzi köznevek például: *Halastó, Gyepszegés, Gyeptörés*, mindkettő jelentése 'egykori rétből, legelőből feltört szántó' lehet (vö. Tmfk.), *Kutyaszorító, Szénégető, Vasútállomás, Vízmű, Zsákutca*, m. *Birkasztató* ~ n. *Schafschwemme*, m. *Harangláb* ~ n. *Glockenstuhl*, m. *Kenderasztató* ~ n. *Hanfröste*, n. *Kirchhof* 'templomudvar', m. *Pálinkafőzde* ~ n. *Branntweinhütte*, n. *Ziegelhütte* 'téglaégető' stb.

1.1.2. Az egyrészes helynevek körében a főnevek más szemantikai alcsoportjainak elemeit csekélyebb mértékben találhatjuk meg. A különféle személyt, csoportot jelentő köznevekből származó egyrészes helynevek száma eltörpül a földrajzi köznévi alapúak mellett. Csupán a következő nevek említhetők itt: az adott hely tulajdonosának a foglalkozására utal a *Kapitány*, az ott élő etnikumra a *Cigányok*, valamint az ott megforduló jöttmentekre, zsványokra a *Pergyó* utcanév.

1.1.3. Ugyan szokványos névadási motívumot képviselnek a hely honos, illetve termesztett növényei, növénynevek önállóan azonban csak ritkán kerülnek helynévi státuszba, ez a németek névadására a kétnyelvű települések német névanyagának tanúsága alapján egyáltalán nem jellemző. Alapvetően kétrészes helynevek bővítményrészébe foglalják a tipikus növényvilág motívumát. Ezt a szemantikai jegyet a magyar közösség egyrészes helynévként pedig általánosabban képzett melléknévi formában fejezi ki. Néhány adat viszont idézhető a formáns nélküli típus jelenlétére is: *Bozót* (több település névanyagában is előfordul), *Bükk, Cser, Égerfa, Tüske*.

1.1.4. Állatnévi lexémán alapuló egyrészes helynév mindössze a magyar *Cinke* utcanév. Az állatnevek kapcsán ugyanaz jegyezhető meg, mint a növénynevekre vonatkozóan, tudniillik, hogy ezeket is inkább képzett formában használják fel a közös-

ségek névalkotásra. Azaz másik kategória alatt, a melléknevek csoportjában nagyobb számban jelenhetnek majd meg.

1.1.5. A főnevek fenti szemantikai típusain kívül, a mai névrendszerekben ritkán találhatunk olyan egyrészes helyneveket is, amelyek lexikális szerkezetét más fogalmi körökhöz tartozó köznevek építik fel (vö. BÍRÓ F. 2002: 132). Ezek között idézhetem a denotátum alakjára metaforikusan utaló *Csáko* nevet, illetve más denotátumra vonatkozóan az annak anyagát kifejező *Beton* helynevet. Említhetek továbbá eseménynevet: *Majális*, de feltűnik névalkotó szerepben például egy gazdaságtörténeti fogalom neve is: *Urbárium*, ide tartozik a német névkincs egyetlen tulajdonságjelölő egyrészes legelőneve: a *Ruhe*, ugyanis lexikális alapja elvont fogalmat jelentő főnév ('csend, nyugalom').

1.2. A névrészek melléknévi jellegű szavak

A melléknevek, valamint a melléknévi jellegű szavak (a melléknévi igenevek és a számnevekből képzett melléknevek) a hely valamely szembetűnő sajátosságának a kifejezésére szolgálnak, ezért a belőlük alakult egyrészes helynevek szemantikai tartalmuk tekintetében meglehetősen változatosak.

1.2.1. Képzetlen melléknévből kevésbé alakulnak egyrészes helynevek, a Dombóvári járás névanyagában csupán néhány ilyen akad. Vannak olyanok, amelyek motivációja a denotátum alakja (*Egyenes*, *Keskeny*) vagy az állapota (*Erős* szántónév). Német nevet viszont erre a típusra nem idézhetek, ami szintén azzal magyarázható, hogy a németek sokkal jellemzőbb szóalkotási modellje a szintagmatikus szerkesztéssel való helynévalkotás. Azonban ha a négy kétnyelvű település német helynévkorpuszában nem is szerepel képzetlen melléknévből alkotott egyrészes név, attól még más német nyelvű névanyagban előfordulhatnak — a modell csekély jelentőségéből adódóan — szórványosan ilyenek, miként például az egykori Sásdi járás névállományában adatolható, a denotátum méretére utaló helynév: a *Lange* 'hosszú' (PÓCZOS R. 2010: 70). Ide tartoznak azok az egyrészes toponimák is, amelyek jellegzetesen viszonyított helyzetet kifejező melléknevekből keletkeztek: *Derék*, *Fölső*, *Középső* és a *Legfölső*. Történetileg e lexémák egy része persze képzett melléknévek minősül, de leíró szempontból alakjuk mára megmerevedett.

1.2.2. A képzett melléknevek egyrészes helynevek alapjaként ellenben gyakoriak, ennek nyilvánvaló oka, hogy ilyen, a valamivel való ellátottságot kifejező *-s* képzős alakban tükröződik leginkább a hely milyensége. Tipikusak a növénynévi lexémából alakult, a helyen honos vagy termesztett növényekre utaló melléknévi származékok: *Akácos, Almás, Barackos, Bodzás, Bozótos, Bükkös, Csupus 'káka', Diós, Fenyéres, Füzes, Gyertyános, Gyökeres 'egykori erdő', Gyümölcsös, Halyagos, Hársos, Juharos, Káposztás, Kenderes, Kőrises, Körtvélyes, Liliomos, Nyáros, Somos, Szedres, Szilfás, Szilvás* és a *Tüskés*. Mint motivációs tényező, a hely jellemző állatvilága alapján is keletkeznek — a modellnek a növénynévi típushoz hasonlóan a magyarok névadásában való nagyobb jelentősége alapján — egyrészes magyar helynevek. Azonban az állatnévből képzett melléknevek a magyar helynévrendszerben kisebb kategóriát formálnak a növénynevekhez képest: *Fácános, Gúnáros, Hangyálos, Hollós, Méhes, Rókás*. A denotátum anyaga csak a *Homokos*, míg alakja a *Nyelves* (a helynek olyan az alakja, mint a nyelvnek, Kapospula) és a *Nyerges* nevek kiindulópontja. Speciálisabb szemantikai tartalom hordozói is lehetnek a képzett melléknevek, például: *Peres* és *Gazdátlan* (földek). Melléknévi jellegű szavak képezhetők tőszámnévből és törtszámnévből is, így a kategórián belül sajátos helyzetűek a szántót jelölő *Egyes, Kettes, Hármás, Négyes, Ötös, Hatos, Negyedes* nevek. Átmeneti névformaként jelentkezik viszont a *Harmadosok*, mert a többesjel miatt főnévi jelleget ölt.

Végül egy kevésbé prototipikus magyar névalkotási típusról szólhatok. Eltérő jellegük abból fakad, hogy ezeknek az alapját helynév képezi és ehhez formáns, *-i* képző kapcsolódik, így válnak végül is melléknévi jellegű elemekké. Ezek az *-i* melléknévképzős helynévi származékok egy funkcionális névrészt építenek fel, s e névformáknak általánosan van kétrészes változatuk is, amelyekben tehát a denotátum fajtája is kifejeződik a földrajzi köznévi névrész által. Túlnyomórészt szántókat jelölnek meg. Több altípushoz tartoznak. Az egyik válfajukban a denotátumnak egy másik helyhez való viszonya képviseli a névadási motívumot: a *Büdöskúti, Gödröki, Halmoki, Keresztfai, Kétvízközi* és a *Pogányi* nevek esetében. A másik névalkotási típusban az egyrészes helynevek keletkezését a denotátum viszonyított helyzete motiválta, így ennek megfelelően a toponimák struktúráját a helyzetjelölő melléknevek bővítik: *Keletikerteki* és *Nyugatikerteki* (szántónevek).

E helyen érzékeltetni szeretném az egyrészes helynevek morfológiai felépítésében rejlő eltéréseket. Míg a *Diós*, *Rókás*, *Köpködő*-féle nevek elsődleges alakulatok, az *-s* melléknév- és az *-ó/-ő* igenévképzők vesznek részt e típusoknál a névalkotásban, addig az *-i* melléknévképző tehát jellegzetesen már meglévő névformákhoz járul, s azokból másodlagos helynévi alakulatokat hoz létre. A *-i* képzős névformák úgy vonatkoznak a denotátumra, hogy egy, a közelében lévő helyhez fűződő, azaz lokális viszony alapján határozzák azt meg.

1.2.3. Népesebb csoportot tesznek ki a melléknévi igenevekből létrehozott egyrészes nevek. Sokféle szemantikai tartalom tükröződhet bennük. A hellyel kapcsolatos hanghatás nyilvánul meg névadási motívumként a következő nevekben: *Dobogó* (magasabban fekvő, esetleg üreges terület lehet, a közelében lévő rét tőzeges hely), *Csorogó* és *Zugó* víznevek és a *Szelelő* fás hely neve. Az utak kereszteződése pedig az *Elágazó* nevet motiválta. Kifejezetten érdekes nevek is tartoznak ide, mivel kialakulásuk egy eseményhez kötődik. Ezeket az indítékokat a nevek funkcionális-szemantikai elemzésében már említettem, így itt csak az adatok idézésére szorítokom: befejezett melléknévi igenév egyedül az *Égett* név alapja, folyamatos melléknévi igenevek a *Köpködő*, *Kobzó*, *Lődöző* helyneveké.

1.3. A névrészek személynevek

Tulajdonnévi lexémákból is formálódnak egyrészes helynevek, mégpedig személynevekből és meglévő helynevekből. A személynevekben a denotátum tulajdonosára, használójára vagy lakójára utaló névrészfunkció realizálódik. Az egyrészes helynevek mindegyike pusztán személynévből alakult metonimikusan. Családnévi eredetű helynevek a következők: a m. *Bangárt* ~ n. *Baumgarten* rétnév, a *Gölös* szántónév (< *Göllösi*), a *Kajdocs* (< *Kajdocsi*) falurésznév, talán ragadványnévi a *Kuri* lakóhelynév. A névadó közösségek a szentneveket is formáns kapcsolása nélkül emelték helynevekbe: *Szent István*, *Szent János*, m. *Szent Antal* ~ n. *Heilige Anton* és m. *Szent Vendel* ~ n. *Heilige Wendelin* ~ *Wendelin* szobornevek, itt tehetünk említést a *Szentiván* pusztanévre is.

A fentiek tehát azt jelzik, hogy személynévi elemek — ha nem is gyakran — önmagukban is megjelenhetnek mikrotoponimák nevéként. Ez azért lehet lényeges ész-

revétel, mert a régiségben „a személynévi lexémából alakult egyrészes helynevek csaknem kizárólag település megjelölésére szolgáltak” (TÓTH V. 2001b: 646).

1.4. A névrészek helynevek

1.4.1. Egyrészes helynevek már létező helynevekből is keletkeznek, ezek jellemzője, hogy a közösség számára nem transzparens szerkezetűek, ezért névrészüik megnevező funkciót tölt be. Több tényező állhat a háttérben annak, hogy nem áttetsző a nevek szemantikai, lexikális struktúrája. Ide tartoznak a jövevényelemek. Szláv eredetű nevek a magyar és a német névrendszerekben egyaránt előfordulnak, például: m. *Gerebice* ~ n. *Kerpice*, *Grablina*, *Jágónak* (FNESz.: a szb.-hv. *Jagodnik* helynév az ósszláv *jagoda 'eper' származéka), *Kutyorina*, *Prekoc* ~ *Prekodolica*. A német nyelv magyar eredetű átvételei: elsők között a településnevek, vagyis m. *Csibrák* ~ n. *Csivrág*, m. *Kurd* ~ n. *Kurt*, m. *Szekcső* ~ n. *Szëksi*, m. *Töttös* ~ n. *Títis*, a mikrotoponimák közül idézhetők például: *Hávity* ~ *Hávihegy* (< *Hábi/hegy*), *Irgehegy* (< *Üрге/hegy*), *Körtölös* (< *Körtvélyes*), *Szálás* (< *Szállás*), *Tiskës* (< *Tüskës*), *Válevé* (< *Vályú/völgy*). Végül szólnom kell a magyar nyelv csekély német jövevénynevééről: *Bangárt* (< *Baumgarten*), *Kót* (< *Kot/Wiese* 'sárrét').

PÓCZOS RITA a kétnyelvű névrendszerek megnevező funkciójú helyneveivel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy aktív kétnyelvűség esetén az együttélő közösségek számára nemcsak a nevet létrehozó és használó eredeti közösség kiléte a nyilvánvaló, hanem az átvett nevek etimológiája, motivációja is ismert a számukra, mindez a megnevező funkció újraértelmezését teszi szükségessé (2010: 67).

Az egyrészes helynevek helynévi alapját adhatják a jövevényneveken kívül belső keletkezésű, de etimológiailag már elhomályosult alakulatok is, ilyen a *Kapos* folyónév, hiszen -s melléknévképzős építménynévi alapja (*kapus*) (FNESz.) a névhasználók számára már nem világos. Ezt a kategóriát képviseli a kétnyelvű településnevek közül például az elsődlegesen puszta személynévből származó *Csibrák* és *Töttös* (FNESz. *Sebreth* ~ *Sebred* szn., valamint *Thetheus*, *Töttös* szócikke), a mikronevek közül szerepelhetnek itt minden bizonnyal az alábbiak: *Eledény*, *Hetény*, *Lozanc*, *Majrok*, *Nosztány*, *Sarád*, *Tabód*, *Tölös* stb.

1.4.2. Már meglévő (egyrészes, illetve kétrészes szerkezetű) helynevekből keletkezhetnek sajátosságkifejező szerepű, egyrészes helynevek is, mégpedig a denotátumok metonimikus érintkezésén alapuló névátvitellel. A hely másik helyhez fűződő viszonya a névbe foglalt szemantikai jegy például a következő nevek esetében: rétnevek a *Helységmalom* ~ *Községmalom*, szántónevek a *Kátyú*, *Vörösegyház*, *Szentkút* stb., a kétnyelvű települések névanyagában szántónevek ezek a másodlagos helynévi alakulatok: n. *Ochsenbrunnen* 'ökörkút', a m. *Sertéskút*, m. *Nagyerdő* ~ n. *Großerwald* 'ua.' és a *Cser* ~ *Csererdő*, míg a n. *Saubrunnen* 'disznókút' dombos, aklos területet nevez meg.

1.5. A névrészek intézménynevek

Az általam vizsgált járás névrendszerei alapján megállapíthatom, hogy intézménynevek az előző tulajdonnévi kifejezőeszközökhöz képest csak csekély mértékben válnak egyrészes helynevekké. Ez a névalkotási mód az építmények esetében jellemző, ugyanis névátvitellel a bennük működő állami hivatalok, szociális szervezetek, szolgáltató vagy gazdasági egységek nevét ruházzák rájuk a közösségek (vö. BÍRÓ F. 2002: 159). A következő toponimák szemléltethetik például a kategóriát: *Arany Kulacs*, *Fémtömegcikk* ~ *Fémtömegcikkgyártó Vállalat*, *Gazdasági Központ* ~ *Gazdasági Irodák* (a jelölt épület az Állami Gazdaság használatában van), *Hitelszövetkezet*, *Szociális otthon*, *Tanács* ~ *Községi Tanács*, *Tüzép*, *Vörös Csillag*. Német helynevet erre a típusra nem közölhetek.

1.6. A névrészek szókapcsolatok

TÓTH VALÉRIA az ómagyar kori helynévanyag lexikális-morfológiai jellemzése során nem tudott kimutatni olyan egyrészes helynevet, amelyek szerkezetét valamilyen szókapcsolat építi fel (2001b), azonban a mai névrendszerekben ez is jellemző névalkotási típust képez, lásd ezt a modellt BÍRÓ FERENC munkájában is, Körösladány helyneveinek a feldolgozása kapcsán (2002: 160).

1.6.1. Az egyrészes magyar helynevek alapjaként álló szókapcsolatok sokféle szemantikai tartalmat foglalhatnak magukba. Említhetnek például a denotátum anya-

gát kifejező jelzős szintagmákat: *Fehérföldes, Fehérpartos, Sárgaföldes*, a denotátum alakjának a szemantikai jegyét tükröző szerkezetet: *Lófejes*. Mennyiségjelzős szókapcsolaton alapul a denotátum méretére utaló *Ötvenhold* helynév. Szószerkezetek alkotják több, az adott hellyel kapcsolatos eseményre utaló egyrészes helynév struktúráját is: *Kenyérszalajtó, Kutyavágó, Lószakajtó, Meszesbódító, Holtember, Német halála*. Csibrákon a német névadók egy legelő használóit, azaz a kisházás gazdákat, e szintagmának az előtagjával jelölik meg a *Kleinhäusler* 'kisházások' névben, míg Csikóstóttösön ennek magyar megfelelője adathozható: *Kisházás* szántónév.

1.6.2. Számottevőek a viszonyjelölő szerepű, névutós, határozóragos alakulatok is: *Falun alul, Kertek alatt, Mágocsi úton felül, Mogyorósgödör felett ~ Mogyorós felé, Öreghegy alatt, Rétre dülő és Rétekre dülő, Szerűk fölött ~ Szerűk fölé, Temető mellett ~ Temető mellé*, és a n. *Zwischen zwei Gräben* 'két árok között' említhető még.

2. A kétrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése

A kétrészes helynevek alaptagját alapvetően földrajzi köznévként alkothatja, de szerepelhet jellemzően ilyen pozícióban egy már létező helynév is, ritkán viszont sajátosságkifejező elem. TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegyék Árpád-kori helynévanyagában egyáltalán nem regisztrálhatta a sajátosságkifejező névrészekből felépülő lexikális struktúrákat (2001b: 648). Az S+S funkcionális-szemantikai névmodell azonban a mai névrendszereket minimális mértékben meghatározza. A *Varnyas/alsó, Kőküti/egyes, Tamásháza/egy, Halmoki/keleti*-féle helynevek csakis újabb korok fejleményei lehetnek, hiszen kialakulásukban a következő tényezők játszottak szerepet: a nagybirtokok átállása más gazdálkodási formára, valamint a hivatalos összeírások, a térképek készítőinek névadása–névhasználata. A kétrészes helynevek alaprészeként álló földrajzi köznevek aránya igazán kimagasló, hiszen ezek fajtajelölő szerepet betöltve a legjellemzőbb névadási modell felépítésében vesznek részt, a sajátosságkifejező és fajtajelölő névrészekből álló kapcsolatok, ahogyan a 3./a és 3./b táblázatokban feltüntetett értékek is mutatják, a települések névrendszereinek kétrészes névállományában 77–94%-ban vannak képviselve. Szerkezetük alapján, csak úgy, mint az egyrészes helynevek esetében, lehetnek egyszerűek (például: *Határi/sűrű, Nemes/földek, Német/malom*) és összetettek (például: *Nagy/nyárfa, Borsi/keresztfa,*

Vörösegyházi/*gyalogút*). Rendkívül sokféle szemantikai tartalom fejeződhet ki a hozzájuk kapcsolódó bővítményben, s ezzel összefüggésben többféle köznévi szófaji csoportból (főnévi, melléknévi, számnévi), a tulajdonnevek három (személynévi, helynévi, intézménynévi), valamint a szókapcsolatok osztályából válogatódnak hozzájuk a nyelvi elemek. Előbb a földrajzi köznévi, majd a helynévi utótagú nevek típusait mutatom be.

2.1. A földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek

2.1.1. Ha a földrajzi köznévi utótaggal álló kétrészes helynevek előtagjaként megjelenő lexéma szófaja főnév:

a) Összekapcsolódhat két földrajzi köznévi, ilyenkor a bővítményrészben található földrajzi köznévi sajátosságkifejező szerepet tölt be, mégpedig leginkább a denotátum pontos elhelyezkedésére utal a következő nevekben például: m. *Határ/szél*, *Határ/völgy*, *Hegy/alja*, *Malom/kút*, *Temető/domb*, *Temető/dűlő*, *Templom/kereszt* és n. *Kanal/Brücke* 'csatornahíd', *Kirche/Kreuz* 'templomkereszt', *Kirchhof/Gewend* 'temetőmezsgye', *Mühl/Brunnen* 'malomkút', *Straße/Acker* 'utca-dűlő'. Más esetekben azonban a denotátum funkcióját jeleníti meg, például: *Rét/föld*, *Tanya/völgy*, n. *Wiesen/Tal* 'rétek völgy'.

b) Előfordulhat továbbá ilyen helyzetben személyt, csoportot vagy közösséget jelölő lexéma, konkrétan etnikumot, foglalkozást vagy címet, illetve személyt általában jelölő köznevek, amelyekkel a hely tulajdonosa, használója vagy lakója képezte szemantikai jegyek realizálódnak. Az alábbi névrészek reprezentálják például az adott névtípust: m. *Magyar/utca* ~ n. *Ungarische/Gasse*, m. *Német/utca* ~ n. *Deutsche/Gasse*, m. *Cigány/utca* ~ n. *Zigeuner/Gasse*, m. *Magyar/iskola* ~ n. *Ungarische/Schule*, m. *Német/iskola* ~ n. *Deutsche/Schule*, *Krumpás/kenderföld* (a *krumpás* a németek gúnyneve), m. *Rác/csúcs* ~ n. *Raitzen/Gipfel* 'ua.', *Rác/temető*, *Zsidó/hegy*; *Cseléd/házak*, m. *Csósz/kunyhó* ~ n. *Schütz/Haus*, *Hercegi/erdő*, *Mester/gyepű*, *Pap/kertje*, m. *Pásztorház* ~ n. *Halters/Haus*, *Vitéz/telek*; *Bába/tető*, *Sógor/völgy*; m. *Falu/rét* ~ n. *Bauern/Wiese* 'tkp. gazdák rétje', m. *Község/háza* ~ n. *Gemeinde/Haus* 'ua.', m. *Község/kocsma* ~ n. *Gemeinde/Wirtshaus* 'ua.', *Község/rétje* stb.

c) A névadás tipikus motivációját jelentik az adott helyen honos vagy természetett növények mind a két közösség számára, sőt a német névrendszerben ez a motívum kétrészes helynevek szerkezetében fejeződik ki a leginkább (ehhez hasonlóan a helyre jellemző állatvilág szemantikai jegy is). A növényneven alapuló bővítményekre idézhetők például: *Bozót/dűlő*, *Égerfa/csörge*, n. *Hanf/Tal* 'kendervölgy', n. *Hecken/Tal* 'bozót völgy', m. *Káposztás/kert* ~ n. *Kraut/Garten* 'ua.', m. *Kender/föld* ~ n. *Hanf/Stücke* 'kenderrészek', m. *Krumpli/hegy* ~ n. *Kartoffel/Berg* 'ua.', *Lóherés/kert*, *Nád/szeg*, *Palcer/föld* a *palcer* 'takarmánynövény' jelentésű szóból, *Paprika/dűlő*, *Tüskés/kert*, n. *Quetsche/Garten* 'szilvákert' stb.

d) A hely jellemző állatvilága vagy az ott tenyésztett állatok is a névadás alapjául szolgálnak, ennek megfelelően alakulnak kétrészes helynévi előtagok állatnevekből is. Szemléltetik ezt a lexikális típust például: m. *Béka/tó* ~ n. *Kröte/Loch* 'ua.', m. *Bika/istálló* ~ n. *Vieh/Stall* 'ua.', m. *Birka/kút* ~ n. *Schaf/Brunnen* 'ua.', *Gulya/kút*, m. *Lúd/rét* ~ n. *Gäns/Wiese* 'ua.', *Pacsirta/domb*, *Szúnyog/domb*, *Ürge/hegy*, *Vad/föld* stb.

e) Szerepelhetnek előtagként a területen lévő építményt jelentő lexémák is, például: n. *Scheuer/Äcker* 'pajta szántók', *Malom/rét*, *Pajta/völgy*, *Pásztorház/utca*, m. *Templom/tér* ~ n. *Kirchen/Platz* 'ua.' stb.

f) Más fogalomkörökbe tartozó köznevek (vö. BÍRÓ F. 2002: 132) különféle szemantikai tartalmat jeleníthetnek meg. Elvont fogalmakra vonatkoznak például a következő nevek névrészei: *Béke/tér*, *Halál/út* 'a temető felé vezet', *Öröm/völgy*. Az évszakokat jelentő lexémákból felépülő névrészek metaforikusan érzékeltetik a denotátum hőmérsékletét a n. *Sommer/Gebirge* 'nyár(i) hegy' és *Winter/Gebirge* 'tél(i) hegy' helynevek esetében.

2.1.2. A melléknevek és a melléknévi jellegű szavak kétrészes helynevek előtagjaként népes táborot képviselnek. Gyakoriságuk oka az, hogy a denotátum közvetlen módon észlelhető tulajdonságai alapvetően motiválják a névadást, és ezek a sajátosságok a melléknevekkel jeleníthetők meg.

a) A képzetlen melléknevek hordozhatnak például az egyes helyek alakjára, méretére, anyagára, korára, szagára és hőmérsékletére utaló névrészfunkciókat is: *Citera/tábla*, *Csonka/dűlő*, *Görbe/lénia*, *Kerek/domb* (három félkör alakú domb); *Feneketlen/kút*, *Hosszú/rét*, m. *Kis/árok* ~ n. *Kleiner/Graben*, m. *Nagy/erdő* ~ n.

Großer/Wald 'ua.', m. *Homok/bánya* ~ n. *Sand/Grube* 'ua.', n. *Sand/Acker* 'homokföld'; *Öreg/kút*, *Százéves/kereszt*, m. *Új/kút* ~ n. *Neuer/Brunnen*; *Büdös/kút*; *Hüvös/völgy*, *Meleg/oldal* stb.

Azonban nemcsak tulajdonságjelölő szerepet tölthetnek be a képzetlen melléknevek, hanem kifejezhetik a denotátumok valamely közösségekhez való tartozását is, például az iskolák, templomok, temetők esetében az azokat használó felekezeteket az *evangélikus*, *katolikus*, *református* melléknevek, például: m. *Evangélikus/templom* ~ n. *Evangelische/Kirche* és m. *Katolikus/templom* ~ n. *Katolische/Kirche*, n. *Katolische/Schule* 'katolikus iskola', *Református/temető*.

A kétrészes helynevek bővítményét felépítő képzetlen melléknevek továbbá megjelölhetik jellemzően a denotátum viszonyított helyzetét is: m. *Al/szeg* ~ n. *Unter/Dorf* 'alsó falu', *Alsó/bolt*, m. *Fölső/kút* ~ n. *Ober/Brunnen* 'ua.', *Derék/sor*, *Inenső/páskom*, m. *Felső/sor* ~ n. *Außer/Puŕta* 'külső puszta', *Középső/árok*, m. *Közép/csúcs* ~ n. *Mittlere/Kopf* 'középső fej', *Külső/rét*, *Túlsó/páskom* stb.

b) A képzett melléknevekben tükröződő szemantikai tartalmak az előző kategóriához képest kevésbé változatosak, a legszokványosabb jegyek tűnnek fel, vagyis a növénynévből, állatnévből alakult melléknevek az ott jellemző növény- és állatvilágra utalnak. A következő névrészekkel szemléltethetem ezt a lexikális modellt például: *Epres/kert*, *Fenyéres/kert*, *Káposztás/kert*, *Békás/kert*, *Birkás/irtás*.

A képzett melléknevekből alkotott bővítményi névrészekben leképeződhet a denotátumnak más külső dologgal való kapcsolata is, magukba foglalhatják azok a magyar névrendszerben a denotátum tulajdonosára, használójára vonatkozó szemantikai jegyet, ahogyan a következő névrészek is példázzák: *Egyházközségi/malom*, *Községi/erdő*, *Községi/iskola*, *Szövetkezeti/bolt*, *Uradalmi/kút*. Eltérő szóalkotási mintával fejeződik ki az adott szemantikai tartalom a német névrendszerben, ugyanis a német előtagokban rendre főneveket találunk ott, ahol a kétrészes magyar helynevekben képzett melléknevek is szerepelhetnek főneveken kívül, például: m. *Községi/erdő* ~ n. *Gemeinde/Wald* 'ua.', de megfelelnek teljesen lexikálisan: m. *Község/háza* ~ *Gemeinde/Haus* 'ua.', m. *Község/kocsma* ~ n. *Gemeinde/Wirtshaus* 'ua.'.

Mind a magyar, mind a német nyelvre jellemző névalkotási mintát képvisel a lokális természetű viszony kifejezése képzett melléknévi formában, például: m. *Csibráki/utca* ~ n. *Csibráker/Gasse* 'ua.', m. *Mágocsi/dűlő* ~ n. *Mágocser/Acker* 'ua.', m.

Sarádi/árok ~ n. *Saráder/Graben* 'ua.', m. *Szekcsői/malom* ~ n. *Szekcsőer/Mühle* 'ua.', m. *Teveli/tető* ~ n. *Teveler/Höhe* 'ua.' stb.

A számnevekből képzett melléknévi névrészek kétrészes helynevek előtagjaként ritkák, csupán néhány névforma adatható erre a kifejezőeszközre a járás névanyagában, például: *Egyes/dülő*, *Egyes/tábla*, *Kettes/tábla*, *Hármas/csapás*, *Hármas/határ*, *Hármas/kút*, *Hármas/pince*, *Négyes/halom*.

Itt hívnám fel a figyelmet a magyar és a német helynévrendszereket meghatározó szóalkotási modellek közötti jelentős különbségekre. PÓCZOS RITA nyomán meg kell jegyezni, hogy a német minőségjelzős szerkezetek egy részének az előtagját ragozott, azaz az utótagban szereplő főnévvel egyeztetett melléknév alkot (2010: 118), ld. a fenti nevek közül például: *Kleiner/Graben*, *Neuer/Brunnen*. Azonban az egyeztetés az *-er* képző után mindig elmarad (i. m. 118), ld. például: *Mágocter/Acker*, *Szekcsőer/Mühle*, azonban nem képvisel kötelező névalkotási mintát egyébként sem (i. m. 118), erre idézhetem például a *Klein/Wald* 'kis erdő' helynevet (ami a melléknév és a főnév egyeztetésével *Kleine/Wald* formát venne fel). A képzetlen és a képzett melléknevekkel való névalkotásban másik jellegzetes különbség is megnyilvánul a magyar és a német nyelvben. Míg a magyar helynévrendszerben a hely jellemző növényzete, illetve állatvilága jelentette motiváció realizálódhat képzett melléknevekkel (miként az egyrészes helynevek esetében is), addig az a németben főnévi, azaz növénynévi, valamint állatnévi lexémákban fejeződik ki, ld. például a következő névpárokat: m. *Fenyéres/kert* ~ *Fenyéres* ~ n. *Klee/Garten* 'fenyérgert', m. *Krump-li/hegy* ~ n. *Kartoffel/Berg* 'ua.', n. *Akazien/Wald* 'akácerdő'.

c) Az előtagjukban melléknévi igenévvel alakult kétrészes helynevek csak a magyar névrendszerben mutathatók ki és ott is elenyésző a számuk, az egy befejezett melléknévi igenévi bővítményt tartalmazó *Zárt/kert* névforma kivételével folyamatos melléknévi igenevekből alakult előtagok kapcsolódnak a fajtajelölő földrajzi köznévi alaprészekhez: *Fahordó/nyiladék*, *Vízhordó/út*, *Sózó/part*.

2.1.3. A számnevek minimális szerepet játszanak a névalkotásban, adatbázisomban csak elvétve keletkeztek számnévi lexémákból a kétrészes helynevek bővítményei, például Csibrákon használatosak a m. *Első/völgy* ~ n. *Erstes/Tal* 'ua.', m. *Második/völgy* ~ n. *Zweites/Tal*, m. *Harmadik/völgy* ~ n. *Drittes/Tal* és *Negyedik/völgy* helynevek, hivatalos utcanevek Dombóváron: *Első/utca*, *Második/utca*, *Harma-*

dik/utca, Negyedik/utca, Ötödik/utca, Hatodik/utca, Hetedik/utca, Nyolcadik/utca, Kilencedik/utca.

2.2.1. A személynévi előtagból és földrajzi köznévi utótagból felépülő kétrészes nevek a névkorpuszok markáns csoportját alkotják, hiszen — miként a funkcionális-szemantikai elemzésben a denotátumot külső dologhoz viszonyító névtípus altípusainak a 11./a és a 11./b táblázatokban feltüntetett arányai alapján láthattuk — a denotátum tulajdonosának, használójának a megjelenítésére vonatkozó névmodell a legjelentősebb mind közül. E motiváción kívül a személynévből alakult bővítmények utalhatnak a hely lakójára, illetve létrehozójára is. A mai névrendszerekben sokkal produktívabb névalkotási mintának mutatkoznak a jelöletlen birtokos szerkezetek, azaz a személynévből álló előtagokhoz pusztán földrajzi köznévi utótagok járulnak, például: *Baranyai/kert*, m. *Bodony/kút* ~ n. *Bodony/Brunnen*, *Csibe/kereszt*, *Garas/ház*, m. *Gili/horhó* ~ n. *Gili/Hohl* 'ua.', m. *Juth/malom* és *Krep/malom* ~ n. *Juths/Mühle* és *Kreps/Mühle* 'ua.', m. *Kis Máté/föld* ~ n. *Kis Máté/Feld* 'ua.', *Kula/dülő*, *Rózsa/dülő*, m. *Sas/kápolna* ~ n. *Sas/Kapelle* 'ua.', m. *Siklósi/hegy* ~ n. *Siklósi/Berg* 'ua.', m. *Varga/kocsma* ~ n. *Varga/Wirtshaus* 'ua.', m. *Widdin/puszt*a ~ n. *Widdin/Puβta* stb.

A magyar névrendszerben a jelölt birtokos jelzős szerkezetekben az E/3. személyű birtokos személyranggal ellátott földrajzi köznévi utótagokhoz kötődnek a személynévből felépülő előtagok, például: *Hencz/hídja*, *Irma/boltja*, *Márkóék/keresztje*, *Mikhalecz/köze*, *Pretz/horhója* ~ *Pretzék/horhója*, *Várvízi/dülője*. A német névrendszerben a genitivusi viszonynak az *-s*, úgynevezett függőelem volt az alaki kitevője, azonban ez a grammatikai szerepe mára jórészt elhomályosult, és a helynevek általánosan analogikusan tartalmazzák, feladata csupán az összetételt alkotó lexémák határának a jelölése (PÓCZOS R. 2010: 119). Felfigyelhetünk erre a nyelvi elemre például a következő főnévi lexémából, illetve személynévből álló bővítményi névrészekben: *Halters/Haus* 'pásztorház', *Pechtes/Graben* 'Pecht-árok (árka)'. Itt említem meg, hogy a német helynevekben általában névrészi határon jelen lehet egy másik összekötő nyelvi elem is, mégpedig az *-n* függőelem, amelynek eredetileg a többes szám kifejezése volt a szerepe, azonban az *-s* függőelemhez hasonlóan, ez is grammatikai funkció nélkül, csupán analogikusan, a névrészeket alkotó lexémák határának jelzésére szerepel a kétrészes helynevekben (vö. PÓCZOS R. i. m. 119). Az *-n* függőelemet

például a következő toponimákban észlelhetjük: Bauern/Wiese 'parasztok rétje', Raitzen/Gipfel 'rácok csúcsa'.

A hivatalos névadás egyik jellegzetes típusában emlékeztető funkciójú, személynévi előtagok kapcsolódnak a földrajzi köznévi utótagokhoz, például: *Jókai/utca*, *Kossuth/tér*, *Petőfi/utca* ~ *Petőfi Sándor/utca*, *II. Rákóczi Ferenc/utca*, *Szent Antal/szobor*, *Szent Vendel/szobor*.

2.2.2. A kétrészes helynevek bővítménye lehet egy már létező helynév is, mégpedig egyrészes változatlan alakban (*Lápa/fő*), valamint formánssal (*Kónyi/út*) és kétrészes formáns nélkül (*Zöldvíz/erdő*), illetve formánssal alakult formában (*Kiskúti/erdő*).

a) A kétrészes helynevek bővítményét alkotó egyrészes, pusztai helynévi alakulatok kifejezhetnek megnevező funkciót a földrajzi köznévi fajtajelölő utótagok mellett, ezek a szerkezetek speciális esetekben keletkeznek, amikor az eredeti egyrészes helynevek denotátuma nem világos a névhasználók számára, ezért fajtajelölő köznévvvel értelmező céllal egészítik ki a szerkezetüket a közösségek. Említhetők például a következő nevek erre a lexikális típusra: *Cinca/vize*, m. *Gerebice/rét* ~ n. *Kerpic/Wiesen* 'ua.', *Kapos/folyó*, n. *Tiskës/Garten* 'Tiskés kert' (< m. *Tüskés*).

Más bővítményrészeket felépítő pusztai egyrészes helynevek megjeleníthetik azt a szemantikai tartalmat, hogy a denotátum egy nagyobb területi egységnek a része, például: *Cser/hát*, *Szelelő/tető*. Német nevet azonban erre a lexikális típusra nem idézhetek, aminek az okát az adott funkcionális-szemantikai típust bemutató fejezetben már kifejtettem.

Harmadrészt a kétrészes helynevek előtagjában a denotátum pontos elhelyezkedése motiváció is realizálódhat, például: *Cser/alja*, *Sziget/eleje* ~ *Sziget/elő*, n. *Kanal/Brücke* 'csatornahíd' (a *Kanal* a *Kapos* földrajzi köznévi megnevezése), m. *Kapos/rét* ~ n. *Kapos/Wiesen* 'ua.', *Temető/dülő*.

Végül az irányjelölés szerepét is betölthetik az egyrészes helynevek formáns nélküli alakjai, például a következő névrészekben: *Állomás/utca*, *Temető/utca*, m. *Tempлом/horhó* ~ n. *Kirche/Hohl* 'ua.'

b) A kétrészes helynévi előtagok a fajtajelölő földrajzi köznévi alaprészekhez kapcsolódva lehetnek ritkán, kivételes esetekben megnevező szerepűek. Amikor a belső keletkezésű, kétrészes struktúrák nem elég informatívak denotátumukról a

közösségnek általános értelmű földrajzi köznévi alaprészüik folytán, újabb, speciálisabb, szűkebb jelentésű földrajzi köznévvvel egészülnek ki, erre a nyelvi jelenségre a *Zöldvíz/patak* alakulatot említhetem a járás névanyagából.

A bővítményi névrészeket felépítő kétrészes helynevekben rész–egész viszony rögzítésére egyik névrendszerben sem találunk példát. Ez a magyar névrendszerre vonatkozóan csak véletlen lehet, míg a német névadatok hiányát azzal, a nyelvek szóalkotási modelljei közötti eltéréssel magyarázhatjuk, ami az adott szemantikai jegy egyrészes helynévi előtagokban való kifejezésének is szinte teljes hiányát is indokolja, hogy tudniillik a német nyelvben nincsenek *oldal*, *szél*, *tető* stb., rész–egész viszonyt jelölő földrajzi köznevek.

A denotátum pontos elhelyezkedését a hely valaminek a része szemantikai jegynél gyakrabban jelölik meg a közösségek összetett helynevek formájában, ezek között is kétrészes, pusztá helynévi alakokból hozták létre a következő szerkezetek előtagjait: *Cserhát/dűlő*, *Héttükk/forrás*, *Kisszeg/erdő*, *Középmező/alja*, *Magaserdő/tábla*, *Pásztorház/utca*, *Vizesgödör/erdő*, *Zöldvíz/erdő* stb. Ilyen lexikális struktúrák a német névkorpuszban nem fordulnak elő, azonban az említett szemantikai tartalom egyrészes helynévben való kifejezésére adathatók névformák, ld. a fenti típusban.

A Dombóvári járás névanyagában nem jellemző az irányjelölő szerep megjelenítése se a magyar, se a német névrendszerben jelöletlen kétrészes helynévi bővítmények formájában.

c) Az egyrészes, (magyar *-i*, illetve német *-er*) képzővel alakult helynévi bővítmények ugyanazokat a névrészfunkciókat láthatják el, mint az előbb ismertetett lexikális előtagtípus. Betölthetnek tehát megnevező szerepet, ugyanis az M+F szemantikai típushoz tartozó helynevek képzéses kiegészülés útján is keletkezhetnek, az alábbi nevek érzékeltetik: m. *Báangi/hegy*, *Csonnyáki/rét* és a n. *Tamásházer/Acker* 'Tamásházi szántó' (hiába kétrészes a névforma magyar előzménye: *Tamás/háza*, az átvétellel csakis egyrészes helynevek keletkezhetnek).

Kifejeződik bennük az a névadási motívum, hogy a hely része egy nagyobb földrajzi egységnek, például: *Bükki/oldal*, *Szarvasdi/oldal*, m. *Teveli/tető* ~ n. *Teveler/Höhe* 'ua.'.

Sokkal jellemzőbben azonban a tájrész pontos elhelyezkedésére utalnak: *Borjádi/kút*, n. *Csibráker/Weingarten* 'csibráki szőlőskert', *Deréki/major*, *Inámi/halastó*, n.

Hábihegyer/Ackerfeld 'hábihegyi szántóföld' (a *Hábihegy* átvételből alakult), m. *Mágocsi/dülő* ~ n. *Mágocser/Acker* 'ua.', *Pilici/legelő*, m. *Szekcsői/malom* ~ n. *Szekcsőer/Mühle* 'ua.', *Vasúti/dülő* stb.

Az irányjelölés funkciója tipikusan képzett helynevekből felépülő névrészekkel jut érvényre, közöttük egyrészes képzett helynevek: *Diósi/csapás*, m. *Hábi/árok* ~ *Mocsoládi/árok* ~ n. *Háber/Graben* ~ *Mocsoláder/Graben* 'ua.', n. *Hábhegyer/Weg* 'hábhegyi út', *Nosztányi/út*, m. *Mucsi/út* ~ n. *Mucsinger/Weg* 'ua.' stb.

d) A kétrészes, magyar *-i*, német *-er* képzős helynévi előtagok szintén gyakoribbak a kétrészes helynévi struktúrákban, mint a formáns nélkül kapcsolódók, ahogyan a képzett forma előtérbe kerül az egyrészes helynévi előtagot tartalmazó kétrészes nevek körében is. Ezek az előtagok csakis sajátosságkifejező szerepet tölthetnek be.

A denotátum más hellyel való viszonyának szemantikai altípusai közül a rész-egész viszony kifejezése kétrészes képzett helynévi formában nem jellemző se a magyar, se a német névrendszerben a Dombóvári járás helynévkincse alapján, ahogyan kétrészes pusztai helynévvel sem.

A denotátum pontos elhelyezkedése névadási motívum viszont érvényre jut a kétrészes helynevek bővítményében ilyen lexikális-morfológiai névmodellel, azaz kétrészes képzett helynévben, például: *Cincaberki/rét*, *Császárhídi/híd* (a *Császárhíd* szántónévből), *Cseraljai/rét*, *Cseraljai/malom*, *Csibemalomi/rétek*, *Faluvégi/kereszt*, *Gyalogúti/dülő*, *Keresztfai/dülő*, *Kiskúti/erdő*, *Szilfási/sarok*, *Téglaházi/kút*, *Vizesgödöri/erdő*. Sajátos, kis számú alcsoportot képviselnek a magyar névrendszerben azok a kétrészes helynevek, amelyek kétrészes, képzett névutós helynévi szerkezetet tartalmaznak az előtagjukban: *Boltmögötti/utca*, *Borjúkútalatti/rét*, *Erdőalatti/forrás*, *Falualatti/halastó*, *Papházmelletti/kápolna*, *Temetőmelletti/kereszt* stb.

Az irány megjelölésének is tipikus kifejezőeszköze a képzős kétrészes helynév: *Bátaszéki/vasút*, *Cserkaszálói/nyiladék*, *Dombóvári/vasút*, *Németmalomi/bejáró*, *Szőlőhegyi/út*, *Vörösházi/gyalogút*. Ennél és az előző lexikális típusnál feltűnő a német párhuzamok hiánya, amit a nyelvi kontaktusjelenségek következményei közül arra vezethetünk vissza, hogy a négy kétnyelvű településen az egymással lexikálisan teljesen egyező, kétrészes, helynévi bővítményrészről és fajtajelölő földrajzi köznévi alaprészből álló névpárokban a német tagja adaptáció, a magyar helynévi előtagok

átvételeiből, szemantikai megfelelőiből csakis egyrészes képzett helynévi előtagok keletkezhetnek a német névrendszerben, függetlenül tehát attól, hogy a magyarban egyrészesek vagy kétrészesek-e az adott névformák. Egyrészes képzett magyar helynévi bővítménynek ugyanúgy egyrészes képzett helynév felel meg a németben is, például: m. *Hábi/sziget* ~ n. *Hábihegyer/Insel 'ua.'*, de például a *Hábhegyer/Weg* egyrészes képzett német helynév kétrészes képzett magyar helynévvel áll: *Hábhegyi/út*.

2.2.3. Az intézménynevek jelentősége kicsi az egyrészes és a kétrészes helynevek megalkotásában egyaránt. Mivel ezek jelöltjei a régiségben egyáltalán nem léteztek, ezért nem is válhattak a névadás tárgyává, értelemszerűen nem jelenik meg az adott lexikális névmodell TÓTH VALÉRIA leírásában (2001b). Egyes kétrészes épületnevek az épület állami intézmények, hivatalok általi használatának tényét fejezik ki, azok nevéből alakult bővítményi névrészükkel, a földrajzi köznévi alaptag révén pedig gazdag információtartalommal rendelkeznek az efféle kétrészes helynevek, bár az egyrészes típushoz képest ritkábbak (BÍRÓ F. 2002: 159), például: *Állami Gazdaság/Munkásszállója*, *Állami Gazdaság MEDOSZ/Művelődési Háza*.

2.3. A fajtajelölő földrajzi köznévi utótagokhoz kapcsolódó előtagokat szókapcsolatok is alkothatják (vö. BÍRÓ F. 2002: 160). Elsősorban a hivatalos utcanevekre jellemző ez a lexikális típus, jelzős szintagmából épül fel például ezek bővítményrészre: *Április 4./utca*, *Május 1./utca*, *Március 15-e/ér*, *Vörös Hadsereg/utca*.

2.2. A helynévi utótagú kétrészes helynevek

A kétrészes toponimák alaptagját alkothatja egy már létező helynév is, ilyen pozícióban mindig megnevező szerepet látva el. A helynév szerkezete szerint lehet lexikális csoportokat elkülöníteni. Az utótagok állhatnak egyrészes, illetve kétrészes helynévből és egyrészes, illetve kétrészes képzett helynévből. Ezekre a szerkezetekre vonatkozóan a helynévi utótaghoz járuló előtag alapján lehet altípusokat meghatározni: a köznevek alapszófaji csoportjain kívül tulajdonnév is szerepelhet bővítményi névrészként. Az általam vizsgált névanyagban nincs példa kétrészes képzett helynevekből felépülő alaprészekre, valamint személynévi és helynévi előtagokra, ez utóbbiak ugyanis a hely (főként település) másik helyhez vagy személyhez való viszonyát

jelenítik meg, speciális körülmények révén keletkeznek: faluegyesítés és faluosztódás során.

a) Kapcsolódhat az egyrészes helynévi alaprészhez főnévi lexámából alkotott bővítményrész, ilyen szerkezetű a *Német/Dalmand* névforma, amely Dalmand németek lakta településrészét jelöli meg.

b) De jellemzőbb névalkotási mintát képvisel melléknév(i jellegű szó) kapcsolása az egyrészes, megnevező funkciójú helynévhez. Alapvetően a mai és egykori települések, illetve lakóhelyek neve között fordul elő ez a struktúra, például állatnévből képzett melléknév az alapja a *Csikós/Töttös* településnévnek (vö. FNESz., az előtag előzménye a *csík* halnév, amit a *csikós* foglalkozásnév magához hasonított). Méretre utalnak képzetlen melléknévi névrészek a *Kis/Kajdoc*s és a *Kis/Leperd* lakott helyeket jelölő névformákban, a *Kis/Konda* és a *Nagy/Konda* pataknevekben, korra az *Öreg/Göröcsmény*, *Új/Dalmand* alakulatokban. Általánosabb névadási mintának bizonyul azonban a denotátum viszonyított helyzetének a kifejezése, s ennek a funkciónak megfelelően a kétrészes struktúrák előtagjai helyzetjelölő melléknevekből alakultak: m. *Alsó/Hajut* ~ n. *Unter/Hajut* 'ua.' és *Fölső/Hajut* (rétnevek), n. *Ober/Nyáros* 'Fölső Nyáros' és n. *Unter/Nyáros* 'Alsó Nyáros' (szántónevek), *Felső/Hetény* és *Alsó/Hetény* (lakóhelynevek), *Alsó/Sütvény* (falurésznév). A *Vert/Csoma* név bővítményi névrészét befejezett melléknévi igenév építi fel, és a névrész motivációja az adatközlők szerint a *Csoma* nevű helyen történt verekedés (Kapospula).

c) Kétrészes puszta helynévi utótagok mellett szintén melléknévi jellegű szavakból alkotott előtagok szerepelhetnek. Ezek hasonló szemantikai tartalmakat hordozhatnak, mint amiket a fenti lexikális típusnál ismertettem, azaz a denotátum viszonylagos mérete és kora, valamint viszonyított helyzete képezte motívumokat: *Kisebb/Cincaberek* ~ *Rövid/Cincaberek*, *Kis/Szénahordóút*, illetve *Nagy/Szénahordóút*, *Ó/Dombóvár* és *Új/Dombóvár*, *Felső/Berekalj* és *Alsó/Berekalj*, *Felső/Büdöskút*, *Középső/Büdöskút* és *Alsó/Büdöskút*, *Felső/Csigáskút* és *Alsó/Csigáskút*, *Garasházi/Felsőskút* és *Garasházi/Belsőskút*, n. *Obere/Sandfeld* 'fölső homokföld' és *Untere/Sandfeld* 'alsó homokföld'.

c) Az egyrészes képzett helynévi utótagokhoz járuló melléknévi előtagok keletkezéséhez szintén alapvetően a denotátum mérete, illetve viszonyí-

tott helyzete szolgált motivációs alapul, a következő névrészekben realizálódnak az említett szemantikai jegyek: *Nagy/Katonás* és *Kis/Katonás*, *Kis/Kölesd*, *Főlső/Nyáros*, *Hosszú/Nyáros* és *Alsó/Nyáros*. Erre a lexikális típusra a kétnyelvű települések német névkorpuszából nem idézhetek adatot.

2.3. A sajátosságkifejező utótagú kétrészes helynevek

A Dombóvári járás mai magyar névrendszereiben megfigyelhető egy kevésbé szokványos funkcionális-szemantikai névtípusnak a jelenléte is: a sajátosságkifejező névrészekből álló kapcsolatoknak. Ezeknek a kialakulásában főképpen a hivatalos összeírásoknak, a térképek névhasználatának tulajdoníthatunk jelentőséget, de más külső tényező is szerepet játszhatott, például az egyik altípusnak, a *tábla* névelemet nélkülöző típusnak a keletkezésében a nagybirtokok nagyüzemi termelésre való átállása (KÁZMÉR 1957: 34).

a) A sajátosságkifejező alaprészek állhatnak, a denotátum jellemző tulajdonságát, de többnyire a viszonyított helyzetét megjelölő, képzetlen, illetve képzett melléknevekből, a hozzájuk kapcsolódó előtagok pedig a denotátum pontos elhelyezkedésére utaló, egyszerű vagy összetett, pusztai helynévi, valamint *-i* képzős helynévi származékokból. Erre a lexikális típusra idézhetem az alábbi neveket: *Dombóvár/alsó*, *Halmoki/keleti* és *Halmoki/nyugati*, *Kőkúti/egyes*, *Kőkúti/kettes*, *Kőkúti/hármas*, *Kőkúti/négyes*, *Országúti/csonka*, *Öreghegyi/egyesesi*, *Varnyas/alsó*, *Varnyasi/alsó*, *Varnyasi/felső*. A *Halmoki/keleti* és *Halmoki/nyugati* helynevek előtagjának lexikális-morfológiai felépítését illetően megjegyezhetem, hogy azok helynévi alapjának a létrejöttében szerepet játszott a *-k* többesjel toldalékmorféma (ilyen többes számú formákból keletkezett helyneveket is szokatlan alaki szerkezetű nevekként tárgyal J. SOLTÉSZ KATALIN a tanulmányában, 1986: 74).

b) Az utótagi helyzetben lévő sajátosságkifejező névrészeket alkothatják a denotátum pontos elhelyezkedésére utaló, *-i* képzős (egyszerű vagy összetett szerkezetű) helynévi származékok, amelyekhez a denotátum viszonyított helyzetét, ritkán a tulajdonságát kifejező, melléknévi előtagok kapcsolódnak. Itt említhetem a *Felső/büdöskúti*, *Hosszú/kilinyi*, *Kele-*

ti/döbröközi, Nyugati/döbröközi, Keleti/feketeberki és a Nyugati/bodonkúti névformákat.

c) Csekély számban (mindössze négy) olyan, eredetileg hivatalos térképi neveknek minősülő szerkezeteket találhatunk a járás névkorpuszában, amelyek számnévből alakult sajátosságkifejező utótagból és (egyszerű, illetve összetett) puszta helynévi előtagból állnak: *Tamásháza/egy, Tamásháza/kettő, Temető/egy és Temető/kettő.*

III. A többnevűség vizsgálata a magyar és a német nevek viszonylatában

1. Elméleti alapok

1.1. A helynevek feldolgozásának egységes elméleti kerete, a HOFFMANN-modell révén mind a magyar, mind a német helynevek funkcionális-szemantikai, illetve lexicális-morfológiai névrendszertani jegyei leírhatóak voltak, emellett a két nyelv jellemző névmodelljei közötti hasonlóságokat, illetve eltéréseket is vizsgálhattam és bemutathattam. Azonban a HOFFMANN-modell alapján a magyar és a német helynévrendszereket csak mint különálló névrendszereket tanulmányozhattam, a nyelvek kölcsönhatása nyomán a névrendszerek egyes tagjai között szövődő, szintén rendszerszintű összefüggések már a többnevűség vizsgálata által tárhatók fel a modellhez illesztett újabb vizsgálati síkon, mégpedig PÓCZOS RITA leírási sémája alapján kísérhetem megragadni a névrendszereket a kétnyelvűségből következően bizonyos fokon egyetlen névrendszerként való funkcionálásukban.

1.2. A nyelvi kapcsolatok kutatásával, lévén fiatal tudományterület, ez idáig kevesen foglalkoztak, újfent azonban, a 20. században megjelent megyei kötetek ösztönző hatására készültek a többnyelvű helynévkincsek nyelvi feldolgozására, tipizálására vállalkozó szakmunkák. BARICS ERNŐ (1989) és PENAVIN OLGA (1970, 1989) a délszláv, GERSTNER KÁROLY (1981, 1993) a német, HOFFMANN OTTÓ (1989) pedig a cigány nevekkel vetette össze a magyar alakulatokat. Más forrást használt magyar–német helynevek osztályozására HUTTERER MIKLÓS (1970), MOLLAY KÁROLY (1970, 1989) valamint KÁLMÁN BÉLA, aki nemcsak a két nyelv toponimáinak a viszonyát igyekezett ábrázolni, hanem a településnevek további délszláv, román cigány, illetve török alakjait is vizsgálat alá vonta tanulmányaiban (1986 és ld. 1989 is). A Magyarországon élő kisebbségek helynévanyagának áttekintése, azok összevetése a magyar névformákkal a régebbi időszakokban viszont háttérbe szorult a helynévkutatás e téren megnyilvánuló történeti irányultsága miatt. A nevek kutatását ugyanis a népességtörténet céljába állították, az ország régi etnikai viszonyait próbálták a nevek etimológiája alapján feltárni, kiemelkedik e téren MELICH (1925–29) és KNIEZSA (1938, 1943) munkássága.

A fenti, mai kétnyelvű helynevekkel foglalkozó szakmunkák többnyire azonban nem egymással szoros érintkezésben lévő névrendszereket, hanem csak az egyik nyelv névanyagának a típusait írták le, azt is annak leginkább a keletkezési módjára összpontosítva, bár olykor tekintettel a különböző nyelvű névformák kapcsolataira is (vö. PÓCZOS R. i. m. 180–2). Konkrét példákkal is érzékeltetve ezt, HUTTERER MIKLÓS kategóriáit a következők képezik: új német nevek, párhuzamos nevek, fordítási nevek, hanghelyettesítéssel átvett nevek és tudatos névadás során létrejött helynevek, értelmezésében ezek a németesítési hullámok alatt keletkezett helynevek (1970: 290–1, ld. még PÓCZOS R. i. m. 180). Vagy például GERSTNER a Pápai járás magyar–német nyelvű vízneveit először két fő kategóriába osztja: az első csoportba azok a nevek tartoznak, amelyek mindkét nyelvben léteznek, a másodikba pedig azok, amelyeknek nincs megfelelője a másik nyelven. Aztán pedig az első kategórián belül különíti el a következő típusokat: azonos szemléletű nevek, eltérő szemléletű nevek, névkölcsönzések, illetve magyar hivatalos térképi nevek és német népi nevek megfelelői (1993: 125–7). Ezek az egyébként színvonalas rendszerezési kísérletek tehát még következtelenségeket rejtenek magukban, aminek okát minden bizonnyal a toponimák egységes szemléletű elméleti keretének a hiányára vezethetjük vissza.

Ugyan nem a tipológiai rendszerbe foglalás volt a célja többnyelvű névkorpuszokra vonatkozóan KNEI ZSANNAK, mégis ki kell őt emelnem, mivel a különböző nyelvű helynevek településtörténeti értékének a megismerése végett a többnevűség egy jellegzetes típusával foglalkozott, a lexikális egyezést mutató névpárokat vette vizsgálat alá, a nyelveket tehát ténylegesen viszonyba állította egymással (vö. PÓCZOS R. i. m. 173). A párhuzamos helynévadásról alkotott elméletét 1944-ben önálló tanulmány formájában tette közzé. Ezt a többnevűség adott típusának tárgyalásakor fejtem ki bővebben.

1.3. PÓCZOS RITA meghatározásában a többnevűség fogalmát a következőképpen definiálhatjuk: „annak a jelenségnek az általános megnevezése, hogy egy denotátumnak a névhasználók egy időben több nevét is ismerik, használják” (i. m. 174). A többnevűségnek a névhasználók nyelvi hovatartozásától függően két típusát különíthetjük el, az egy nyelvhasználói közösség névállományához tartozó névpárok, névcsoportok (az egy- és kétnyelvű közegben egyaránt) szinonimák, míg a különböző nyelvű névhasználati szituációkban előforduló, ennek megfelelően tipikusan nem

felcserélhető, eltérő nyelvek névkincséhez tartozó helynévcsoportokat, helynévpárokat az azonos jelentésű névcsoport (névpár), valamint az azonos denotátumra vonatkozó névcsoport (névpár) kifejezésekkel jelölhetjük meg (i. m. 174–5).

1.4. A kétnyelvű települések névrendszereit meghatározó többnevűség két típusának a vizsgálata megkívánja előzetesen a magyar és a német helynevek arányainak a szemléltetését, ezzel összefüggésben pedig röviden szót ejtek az egyes települések népességtörténeti viszonyairól a megyei névtárakban, azaz az egykori baranyai Csikóstóttós és Kaposszekcső esetén a BMFN., Csibrák, valamint Kurd eredeti tolnai helységek kapcsán a TMFN. anyagközléseket bevezető ismertetői alapján.

A kétnyelvű településeken a magyar közösségek dominanciája érvényesül, a gyűjtés idejében, az 1970-es években csak Csikóstóttós és Kaposszekcső településeken volt számottevőbb a német népesség (1970: 283 fő, valamint Szekcsőn 1979-ben 151 fő), a Dombóvári járás másik egykori Baranya megyéhez tartozó helységében, Jágónakon viszont jórészt már beolvadhattak a magyarságba, amit az mutat, hogy adatbázisomban nem szerepelnek általuk használt helynevek. Csibrákon mindössze négy német család élt, míg Kurdon húsz család képviselte az etnikumot, ezek azonban szinte teljesen elmagyarosodtak. A német lakosság arányának megcsappanásában nemcsak az asszimilációnak, de az 1940-es években lezajlott kitelepítéseknek is szerepük volt.

A magyar és a német helynevek arányát a kétnyelvű települések névrendszerében az alábbi táblázatból olvashatjuk le. Csikóstóttós, Kaposszekcső és Kurd névállományában a magyar nevek túlsúlya jelentkezik, azok 76%, 75% és 71%-ot tesznek ki, míg a német toponimák hozzávetőlegesen a névkörpuszok egyharmad részét alkotják. Meg kell jegyezni, hogy ezeknek a településeknek a legnagyobb a helynévkincsük, Csikóstóttósé 403, Kaposszekcsőé 340 és Kurdé 379 névadatot számlál. Kitűnik a nevek százalékos megoszlása szempontjából Csibrák, ugyanis az arányok ki egyenlítettnek mondhatók, a német nevek a névanyagban majdnem fele részben vannak jelen. Csibrák névkincse meglehetősen kicsi a többi helység névkörpuszához képest, a gyűjtők itt mindössze 135 élőnyelvi helynevet rögzítettek.

	Csibrák	Csikóstóttós	Kaposszekcső	Kurd
Magyar nevek aránya	55,6	75,7	75	70,7
Német nevek aránya	44,4	24,3	25	29,3

18. A magyar és a német nyelvű helynevek százalékos megoszlása

2. Az egynevűség a kétnyelvű településeken

2.1. Egynevűségen azt a nyelvi jelenséget érthetjük, amikor a denotátumok csak egy nevet viselnek (PÓCZOS R. 2010: 175). Az alábbi táblázatban feltüntettem, hogy a négy kétnyelvű település névrendszerében milyen arányt képvisel az egynevűség, illetve milyen arányokban vannak jelen a többnevűség típusai, a névpárok és a névcsoportok, a névpárokat felmértem a két nyelv vonatkozásában is. További szempontként vizsgáltam a magyar, valamint a német egynyelvű névpárok arányait is.

	Egynevűség		Egynyelvű névpár		Kétnyelvű névpár	Névcsoport
	magyar	német	magyar	német		
Csibrák	12,59	6,67	2,96	-	59,26	18,52
Csikóstóttós	18,61	-	14,89	-	19,85	46,65
Kaposszekcső	19,41	-	15,88	-	24,71	40
Kurd	16,1	-	4,7	-	39,1	40,1

19. Az egynevűség és a többnevűség típusainak százalékos megoszlása

Az egynevűség arányai kapcsán feltűnik, hogy csak Csibrák német névrendszerében vannak olyan denotátumok, amelyek egy nevet viselnek, míg a magyar névrendszerekben általánosan a denotátumok 13-19%-a egynevű. Egynyelvű névpárok a német névállományokban viszont egyöntetűen nem fordulnak elő, de a magyar névkorpuszokban sem jelentősek, az egynevűséghez hasonló értékeket Csikóstóttós és Kaposszekcső esetében állapíthatunk meg, míg Csibrák és Kurd településeken alig jellemzőek a denotátumokra a szinonim megnevezések.

A kétnyelvű települések névrendszerében a kétnyelvű névpárok és a névcsoportok dominálnak igazán, azaz a denotátumok alapvetően mind a két közösség által megvannak nevezve, ez teljesen természetes jelenség is, hiszen az egymással élő különböző nyelvű közösségek számára megegyezik a névadás motivációs alapja, vagyis az azonos földrajzi környezet, a kulturális környezet létrehozásában, kialakításában pedig együtt vesznek részt. Jellemzően a denotátumok nemcsak a két közösség nyelvén vannak megjelölve, hanem még valamelyik nyelvben, esetleg mindkettőben vonatkoznak rájuk szinonim névformák is. Ennek az ellenkezőjét Csibrák névrendszerével kapcsolatosan tapasztalhatjuk, hiszen azt sokkal inkább meghatározzák a kétnyelvű névpárok, mint a névcsoportok, az előbbiek 60%-ot, az utóbbiak 19%-ot képvisznek csupán, szemben a többi település 20-39, illetve 40-47%-os arányaival. Ebben annak tényezője játszhat szerepet, hogy az egyébként nagy területen elhelyezkedő település lakosság száma a legalacsonyabb (T: 2552 ha/486 fő, TMFN.), így job-

ban érvényesülhet a névadásban–névhasználatban a kiegyenlítődés (55,6/44,4%), valamint a csekély népességszám a legkisebb elemszámú helynévkorpuszt eredményezi (135 név).

3. A névpárok elemzése

3.1. A kétnyelvű települések névrendszerei kapcsán először az azonos denotátumokra vonatkozó, eltérő nyelvű, majd egynyelvű megnevezésekből álló névpárokkal foglalkozom részletesebben, majd egy másik nagyobb fejezetben a névcsoportok tagjai közötti sajátos viszonyokat ismertetem. PÓCZOS RITA a kétnyelvűségből adódó névadási–névhasználati sajátosságoknak a modellezésére úgy alkotta meg az elemzési keretet, hogy egyaránt, de egymástól elkülönítve érvényesíti a leíró és keletkezéstörténeti szempontokat is (2010: 182). A helynevek szerkezeti elemzésének megfelelően a leíró szinten mutatom be a kölcsönhatások formáit is, azonban szükségszerűen kapcsolódom a keletkezéstörténeti jegyekhez is, így azok érintőlegesen a leíró típusoknál meg fognak jelenni.

3.2. A névpárok főbb megfelelési típusai a leíró szinten a következők: hangalaki, hangalaki és szemantikai, szemantikai megfelelések, vannak olyan névpárok is, amelyek tagjai között sem hangalaki, sem szemantikai megfelelés nincs, végül a névpárok lehetnek egynyelvűek. A hangalaki megfelelés lehet teljes, illetve részleges, ahogyan a szemantikai megfelelés is, ezen belül egyezhetnek egymással részlegesen kétrészes helynevek, de az egy- és a kétrészes helyévi struktúrák is (i. m. 182–3). Megállapíthatom az alábbi táblázat arányai alapján, hogy a négy kétnyelvű településen a szemantikai megfelelések a legjelentősebbek (ennek arányait emeltem ki: 48 és 61% között változik), valamint jellemzőbbek az egynyelvű névpárok is, a többi típus viszont egyöntetűen kis szerepet játszik a névrendszerekben, olykor elő se fordulnak.

	Kétnyelvű névpárok							
	Hangtani megfelelés		H-Sz.	Szemantikai megfelelések			Nincs megfelelés	Egynyelvű névpárok
	T	R		T	R (kétrészes)	R (egy- és kétrészes)		
Csibrák	14,29	4,76	2,38	47,62	2,38	11,9	11,91	4,76
Csikóstóttós	5,71	1,43	2,86	28,57	7,15	5,71	5,71	42,86
Kaposszekcső	2,89	-	-	53,63	-	4,35	-	39,13
Kurd	6,02	-	4,82	61,45	9,64	1,21	6,02	10,84

20. A kétnyelvű névpárok típusainak százalékos megoszlása

3.1. Teljes hangalaki megfelelések

A hangalaki megfelelések egyik típusát alkotják a teljes hangalaki megfelelések. Ide azokat a névpárokat sorolhatjuk, amelyek tagjai között legfeljebb fonetikai eltérés mutatkozik. A névpárok egyik tagja teljes átvételként értelmezhető keletkezéstörténeti szempontból. (i. m. 185). A PÓCZOS RITA modelljének alapját képező EICHLER–ŠRÁMEK alkotta tipológiában az átvételek jelölésére a hangtanilag kötött névpárok terminus szolgál (vö. i. m. 185).

Ezt a kategóriát jelenítik meg először is a településnevek: m. *Csibrák* ~ n. *Csivrág*, m. *Kurd* ~ n. *Kurt*, m. *Szekcső* ~ n. *Szëksi*, m. *Töttös* ~ n. *Títis*. Említhetők továbbá például a m. *Bozót* ~ n. *Bozót*, *Gerebice* ~ n. *Kerpic*, m. *Hábi/hegy* ~ n. *Hávity* ~ *Hávihegy*, m. *Irtás* ~ n. *Értás*, m. *Körtvélyes* ~ n. *Körtölös*, m. *Szállás* ~ n. *Szálás*, m. *Szénégető* ~ n. *Szénégető*, m. *Vitéztelek* ~ n. *Vitéztelek*.

3.2. Részleges hangalaki megfelelések

Az ebbe a kategóriába tartozó névpárok egyik tagja a másik tag átvételével és egy saját nyelvi elem (fajtajelölő földrajzi köznévi) kapcsolásával keletkezett (i. m. 186), például: m. *Tüskés* ~ n. *Tiskës/Garten* 'Tiskés kert', az átvett nevek egy része a kiegészülés mellett a m. *-i*, n. *-er* képzőmorfémával is bővíthet az összetételi határon (i. m. 187): n. *Banga* ~ m. *Bángi/hegy*, m. *Tamás/háza* ~ n. *Tamásházer/Acker* 'Tamás-házi szántó'.

3.3. Hangalaki és szemantikai megfelelések

Azok a névpártagok vannak egymással hangalaki és szemantikai megfelelésben, amelyek közül az egyik az egyik névrész átvételével és a másik névrész fordításával keletkezett, „leíró szempontból pedig egy-egy hangalakilag megfelelő és egy-egy szemantikai egyezést mutató névrész kombinációiként értelmezhetők” (i. m. 187), például: m. *Banga/hegy* ~ n. *Banga/Berg*, m. *Büdös/kút* ~ n. *Büdös/Brunnen*, m. *Gerebice/rét* ~ n. *Kerpic/Wiesen*.

3.4. Teljes szemantikai megfelelések

Ez a típus jellemezhető a legnagyobb arányokkal a kétnyelvű települések névrendszereire vonatkozóan. A névpárok tagjai között teljes lexikális, szemantikai egyezés van (i. m. 188), például: m. *Birka/tér* ~ n. *Schaf/Platz*, m. *Első/völgy* ~ n. *Erstes/Tal*, m. *Fő/szeg* ~ n. *Ober/Dorf*, m. *Homok/bánya* ~ n. *Sand/Grube*, m. *Iskola* ~ n. *Schule*, m. *Káposztás* ~ n. *Kraut/Garten* (a magyar névformán a képző ugyanazt a szemantikai szerepet tölti be, mint a német névben a földrajzi köznévből, vö. i. m. 199), m. *Közép/csúcs* ~ n. *Mittlere/Kopf* 'középső fej', m. *Közsegháza* ~ n. *Gemeindehaus*, m. *Kocsma* ~ n. *Wirtshaus*, m. *Legelő* ~ n. *Hutweide*, m. *Templom* ~ n. *Kirche*, m. *Téli/hegy* ~ n. *Winter/Gebirge*, m. *Vásár/tér* ~ n. *Markt/Platz*.

Szerepelhetnek ebben a típusban olyan névpárok is, amelyek utótagját helynév alkotja: m. *Alsó/Hajut* ~ n. *Unter/Hajut*, m. *Alsó/Homok* ~ n. *Untere/Sandfeld* és m. *Fölső/Homok* ~ n. *Obere/Sandfeld*, *Alsó/Nyáros* ~ n. *Unter/Nyáros*.

A szemantikai jellegű megfelelések, azaz a névpárok motivációjának az egyezése alapján arra gondolhatunk, hogy a két közösség névadási mintái megfelelésben vannak egymással. A KNIEZSA által megalkotott párhuzamos helynévadás elméletében az egymásnak szemantikailag teljesen megfelelő névpárok keletkezését a közösségek egyidejű, de egymástól független, a tárgyszemlélet azonosságán alapuló névadásával magyarázza (1944: 44). Felmerülhet emellett azonban a fordítás, azaz a jelentésbeli átvitelek lehetősége is.

A kétnyelvű településeken a közösségek számára azonos a nem nyelvi valóság, ezért egyeznek alapvetően a földrajzi köznévből alakult helynevek (*Legelő* ~ *Hutweide*, *Templom* ~ *Kirche*), valamint az ilyen fajtajelölő utótagú kétrészes nevek: *Gerebice/rét* ~ *Kerpice/Wiese*. Azonban a helynevek sajátosságkifejező névrészeivel kapcsolatban már nehezen képzelhető el, hogy azok annyi esetben egymástól függetlenül keletkeztek volna, hogy a közösségek a denotátum számos tulajdonsága közül jellemzően ugyanazokat a szemantikai jegyeket választották volna az elnevezés motivációjául, ezért logikai úton sokkal inkább a fordítás lehetőségét valószínűsíthetjük (PÓCZOS R. 2010: 194). A közösségekben azok, akik a másik nyelvet is beszélik, értik az idegen név szerkezeti felépítettségét, a benne kifejeződő szemantikai jegyet, azaz tulajdonképpen magát a motivációt és saját nyelvi elemekkel visszaadhatják azt jel-

lemző névmodelljükhöz igazodva. A fordítás mellett szól a kétnyelvű névállományoknak az a rendszerjellemzője is, hogy ritkák a lexikális kapcsolat nélküli helynevek, azaz amikor a névpártagok nincsenek egymással sem hangalaki, sem szemantikai megfelelésben (i. m. 195).

3.5. Kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése

Ezt a típust az egymással részlegesen megfelelő, kétrészes nevekből álló helynévpárok alakítják ki (i. m. 197). A következő nevek idézhetők rá például: m. *Annamajori/árok* ~ n. *Kapos/Graben* 'Kapos rét', m. *Sárga/gödör* ~ n. *Erde/Loch* 'földgödör', m. *Völgyi/kút* ~ n. *Sitviher/Brunnen* 'sütvényi kút'.

3.6. Egyrészes és kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése

Szerkezetileg egyrészes, illetve kétrészes, különböző nyelvű helynevek is összetartozhatnak részleges megfelelés által, amely névpárokban az egyrészes helynév a másik helynév egyik részével egyezik lexikálisan (i. m. 198), például: m. *Bozót* ~ n. *Hecken/Tal* 'bozót völgy', m. *Fölső/legelő* ~ n. *Hutweide* 'legelő', m. *Horhó* ~ n. *Hohl/Acker* 'horhó föld', m. *Teveli/út* ~ n. *Hohl*, m. *Kisházás/legelőföld* ~ n. *Kleinhäusler* 'kisházás'.

3.7. Sem hangalaki, sem szemantikai megfelelés nincs a tagok között

Az ide tartozó névpárok tagjai között a denotátum azonosságán kívül semmilyen nyelvi megfelelés nincs (i. m. 199), például: m. *Widdin/pusztá* ~ n. *Schaf/Berg* 'Birka-hegy' (az uradalom gazdasági épületei és istállója a denotátumuk), m. *Szedres* ~ n. *Kirchhofs/Weg* (a temetőhöz vezető út). Ilyenkor a közösségek névadása eltérő motivációkon alapult.

3.8. Egynyelvű névpárok

Az egyes közösségek által használt névpárok alkotják ezt a kategóriát (i. m. 200). A teljes szemantikai megfelelések mellett még az egynyelvű névpároknak nagyobb a jelentősége a névrendszerekben (5-43%). Mivel azt nem tehetjük fel e magas arányok láttán az egymással szoros kapcsolatban lévő közösségek esetében, hogy az egyik közösség ilyen gyakran nem értelmezné helyként, amit a másik névvel megjelölt, az okokat sokkal inkább az adatok gyűjtésében, lejegyzésében kereshetjük (i. m. 200). Egynyelvű névpárok például a következők: m. *Bátaszéki/vasút* ~ m. *Dombóvári/vasút*, m. *Berek* ~ m. *Kapos/berek*, m. *Temető* ~ m. *Katolikus/temető*. Német egynyelvű névpárok a négy település névanyagában nem adathatók.

4. A kettőnél több helynévből álló névcsoportok modelljei

A névcsoportok minimálisan három nevet foglalnak magukba, de Csikóstóttősen előfordulnak például olyanok, amelyek tizenkettő, illetve kilenc elemet körvonalaznak, ezek vízfolyásokat jelölnek meg (*Kis/árok* és a másik a *Baranyai/csatorna*). A háromnevű denotátumok között találunk olyanokat, amelyek mindegyik nevét egy nyelvhasználói közösség adta: m. *Kilinyi/rét* ~ *Kiliny* ~ *Méhes*. A háromnevűség jelenthet azonban két azonos és egy eltérő nyelvű névalakot is: m. *Gerebice/árok* ~ n. *Kerpic/Graben* 'ua.' ~ n. *Kleiner/Graben* 'kis árok'. Ez a névcsoport tartalmaz egy szemantikailag egymásnak teljesen megfelelő névpárt, illetve olyan kétrészes helynevek alkotják, amelyek között részleges szemantikai megfelelés van. További jellegzetes típusa a három névből álló névcsoportoknak, hogy a névpár két kétrészes tagja között teljes lexikális egyezés van, míg a másik két tag általában egyrészes és kétrészes helynevek részleges megfelelését mutatják: m. *Szőlő/hegy* ~ n. *Wein/Gebirge* ~ m. *Szekcsői/szőlőhegy*. A háromnál több névből felépülő azonos jelentésű névcsoportok hasonló mintákkal kevésbé írhatók le (i. m. 202).

Összegzés

Dolgozatomban a Dombóvári járás magyar, kisebb részben német nyelvű, jelenkori, élőnyelvi helynévanyagának szerkezeti (funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai) elemzése által bemutattam, hogy a közösségek névadását-névhasználatát milyen modellek határozzák meg: mely szemantikai jegyek válnak a helynevek motivációjává, illetve azok milyen nyelvi kifejezőeszközökkel testesültek meg. E névmintáknak az érvényesülése az egyes települések névrendszerére vonatkozóan általában változónak, kisebb-nagyobb mértékben eltérőnek bizonyult, amiben elsősorban a névrendszerek belső viszonyai, azaz az egyes típusoknak a névadásban való különböző jelentősége játszott szerepet, de utaltam többek között a települések névanyagának nagyságára is, mint a befolyásoló tényezőre. Az aránybeli eltéréseken kívül a magyar és a német helynevekkel kapcsolatosan jelentős, a névadási, névalkotási modellekre kiterjedő különbségek is kimutathatóak voltak, itt említem például a hely jellemző növényzete, állatvilága képezte névadási motívumnak a német névrendszerekben alapvetően kétrészes helynevek sajátosságkifejező bővítményében való realizálódását, vagy a rész–egész viszonyt megjelenítő névrészi funkciónak a hiányát a megfelelő nyelvi kifejezőeszközök, földrajzi köznevek hiányából adódóan. Munkám utolsó fejezetében pedig feltártam a magyar és a német névrendszerek elemei közötti, a kétnyelvűségből adódó, szintén rendszerszintű összefüggéseket is.

Szakirodalom

- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei*. I. kötet. Sásdi járás. Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs. 1982.
- BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmente földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998), *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése: MNAK 2*. Debrecen
- BÍRÓ FERENC (2002), *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp. 1988.
- GERSTNER KÁROLY (1981), A német névanyag Komárom megye földrajzinév-gyűjteményében: *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Emlékkönyv Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára*: 173–7.
- GERSTNER KÁROLY (1993), Folyóvíznevek kétnyelvű környezetben: *NÉ 15*: 125–7.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007), *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Debrecen.
- HOFFMANN OTTÓ (1989), *A cigányok földrajzinévadásának néhány jellegzetessége*. MNyTK. 183: 323–28.
- HUTTERER MIKLÓS (1970), A magyarországi németség 1686 utáni névanyagának vizsgálata. *Nyelvtudományi Értekezések 70*: 289–93.
- INCZEFI GÉZA (1970), *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Bp.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1957), *Alsó-Szigetköz földrajzinevei*. MNyTK. 95. sz. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk.: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján 2*. Bp. 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943), Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk. *Magyarok és románok 1*. Bp. 111–313.
- KNIEZSA ISTVÁN (1944), *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Településtörténeti Tanulmányok 2. Bp.
- KRISTÓ GYULA (2000), Magyarország népei Szent István korában. *Századok 134*: 3–44.

- KRISTÓ GYULA (2003), *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Bp.
- MELICH JÁNOS (1925–29), *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp.
- MOLLAY KÁROLY (1970), A magyarországi németiség 1686 előtti névanyagának vizsgálata. *Nyelvtudományi Értekezések 70*: 285–89.
- MOLLAY KÁROLY (1989), A német–magyar nyelvi érintkezések. In: Balázs János szerk.: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest, Tankönyvkiadó. 231–90.
- NEMES MAGDOLNA (2005), *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata*. Debrecen, doktori disszertáció
- MOÓR ELEMÉR (1936), *Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen*. Szeged
- PENAVIN OLGA (1970), Észak-Bácska földrajzi neveiről. *Nyelvtudományi Értekezések 70*: 93–99.
- PENAVIN OLGA (1989), A BMFN. [Baranya megye földrajzi nevei] szlavisztikai értékeiről. *Baranyai Művelődés 1989/3*: 54–55.
- PENAVIN OLGA (2000), *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. Második kiadás, Bp.
- PÓCZOS RITA (2001), *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen
- PÓCZOS RITA (2010), *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Debrecen
- RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen
- RÁCZ ANITA (2004), Népeségtörténet és helynévkutatás. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk. *Helynévtörténeti tanulmányok 1*. Debrecen, 63–89.
- SMFN. = *Somogy megye földrajzi nevei*. Szerk. PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF Bp. 1974.
- TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. VÉGH JÓZSEF–ÖRDÖG FERENC–PAPP LÁSZLÓ. Bp. 1981.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye helynevei)*. Debrecen
- TÓTH VALÉRIA (2001b), A helynevek lexikális szerkezetéről: *FUD*. 8: 643–55.